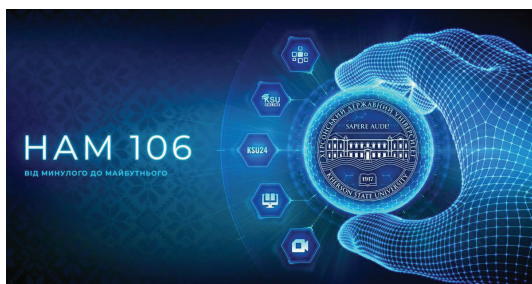

Міністерство освіти і науки України
Ministry of Education, Science of Ukraine

Херсонський державний університет
Kherson State University
(м. Івано-Франківськ)

ПІВДЕННИЙ АРХІВ SOUTH ARCHIVE

(філологічні науки)
(Philological Sciences)

Випуск — XCIV
Issue

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації, серія КВ № 23955-13795ПР, зареєстровано 26.04.2019. Збірник наукових праць «Південний архів (філологічні науки)» є фаховим виданням категорії «Б» зі спеціальності 035 «Філологія» на підставі Наказу МОН України № 409 від 17.03.2020 року (додаток № 1) Журнал включено до наукометричної бази даних Index Copernicus (Республіка Польща) Затверджено відповідно до рішення вченої ради Херсонського державного університету (протокол від 14.11.2023 р. № 7)

Certificate on state registration of printed mass medium, series KV № 23955-13795ПР, registered on 26.04.2019. Collection of Scientific Papers “South Archive (Philological Sciences)” is a professional publication in the category “B” on the specialization 035 “Philology” under the Order of the MES of Ukraine № 409 on 17.03.2020 (Appendix № 1) The journal is included in scientometric database Index Copernicus (the Republic of Poland) Approved by the Decision of Academic Council of Kherson State University (protocol № 7, November 14, 2023)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Ільїнська Ніна Іллівна – доктор філологічних наук, професор, Херсонський державний університет.

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Олексенко Володимир Павлович – доктор філологічних наук, професор, Херсонський державний університет.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР:

Просянінкова Яна Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент, Херсонський державний університет

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Бондарева Олена Євгенівна – доктор філологічних наук, професор, Київський університет імені Бориса Грінченка.

Вишницька Юлія Василівна – доктор філологічних наук, доцент, Інститут філології Київського університету імені Бориса Грінченка.

Зарва Вікторія Анатоліївна – доктор філологічних наук, професор, Бердянський державний педагогічний університет.

Кеба Олександр Володимирович – доктор філологічних наук, професор, Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка.

Мазур Олена Вікторівна – кандидат філологічних наук, доцент, Херсонський національний технічний університет.

Матусяк Галина Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент, Херсонський державний аграрний університет.

Набитович Ігор Йосипович – доктор філологічних наук, професор, Університет імені Марії Кюрі-Скłodовської (Люблін, Польща).

Омельчук Сергій Аркадійович – доктор педагогічних наук, доцент, Херсонський державний університет.

Помогайбо Юлія Олександрівна – кандидат філологічних наук, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова.

Ройтер Тільманн – доктор філологічних наук, професор, Інститут славістики Альпен-Адрія університету (Клагенфурт, Австрія).

Офіційний сайт видання: <https://pa.journal.kspu.edu>

Південний архів (філологічні науки): Збірник наукових праць. Випуск ХСІV. – Івано-Франківськ: ХДУ, 2023. – 76 с.
© ХДУ, 2023

EDITOR DIRECTOR:

Ilinska Nina Illivna – Doctor of Philological Sciences, Professor, Kherson State University.

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Oleksenko Volodymyr Pavlovych – Doctor of Philological Sciences, Professor, Kherson State University.

EXECUTIVE SECRETARY:

Prosiannikova Yana Mykolaivna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Kherson State University.

EDITORIAL BOARD MEMBERS:

Bondareva Olena Yevhenivna – Doctor of Philological Sciences, Professor, Borys Grinchenko Kyiv University.

Vyshnytska Yuliia Vasylivna – Doctor of Philological Sciences, Associate Professor, Institute of Philology, Borys Grinchenko Kyiv University.

Zarva Viktoriia Anatoliivna – Doctor of Philological Sciences, Professor, Berdyansk State Pedagogical University.

Keba Oleksandr Volodymyrovych – Doctor of Philological Sciences, Professor, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University.

Mazur Olena Viktorivna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Kherson National Technical University.

Matusiak Halyna Ivanivna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Kherson State Agrarian University.

Nabytovych Ihor Yosypovych – Doctor of Philological Sciences, Professor, Maria Curie-Skłodowska University (Lublin, Poland).

Omelchuk Serhii Arkadiiovych – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Kherson State University.

Pomohaibo Yuliia Oleksandrivna – Candidate of Philological Sciences, Odesa I.I. Mechnikov National University.

Reuther Tilmann – Doctor of Philological Sciences, Professor, Institute of Slavonic Studies of the Alpen-Adria University Klagenfurt (Republic of Austria).

Official website of edition: <https://pa.journal.kspu.edu>

South Archive (Philological Sciences): Collected papers. Issue XCIV. – Ivano-Frankivsk: Kherson State University, 2023. – 76 p.
© KSU, 2023

ЗМІСТ

1. УКРАЇНСЬКА МОВА ТА ЛІТЕРАТУРА

Бортнік Ж. І. ПОЕТИКА МАГІЧНОГО РЕАЛІЗМУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ДРАМАТУРГІЇ.....	6
Левчук Т. П. РОМАНТИЗМ В ІНТОНАЦІЙНІЙ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ: РИТМОМЕЛОДИКА ВОЛОДИМИРА САМІЙЛЕНКА	16
Павлова І. Г. ФУНКЦІОНУВАННЯ СУРЯДНИХ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ У СКЛАДІ ПАРЕМІЙ.....	27
Семенюк О. А., Семенюк Д. Ю. НАЗВИ МАГАЗИНІВ МІСТА КРОПИВНИЦЬКОГО В ЛІНГВІСТИЧНОМУ ТА ЕКСТРАЛІНГВІСТИЧНОМУ АСПЕКТАХ.....	35
Сердега Р. Л. НОВІ ЛЕКСИЧНІ ЕЛЕМЕНТИ В МОВІ УКРАЇНСЬКОГО АНЕКДОТУ В ЛЕКСИКОГРАФІЧНОМУ ВИСВІТЛЕННІ.....	45
Харчук Л. В., Гнатюк М. В. «ПЕРША ЧИТАНКА ДЛЯ НАРОДНИХ ШКІЛ» А. КРУШЕЛЬНИЦЬКОГО, О. ПОПОВИЧА, Б. ЛЕПКОГО (1918 Р.): ПРАВОПИСНО-ГРАМАТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА	54
2. РОМАНСЬКІ, ГЕРМАНСЬКІ ТА ІНШІ МОВИ	
Гамор М. А. ПОЛІТИЧНИЙ АНЕКДОТ У МОВНІЙ КАРТИНІ НІМЕЦЬКОМОВНОГО СВІТУ	63
3. МОВА І ЗАСОБИ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ	
Матусяк Г. І. ЕКОНОМІЧНА ТЕРМІНОСИСТЕМА В АНГЛОМОВНИХ ІНТЕРНЕТ-ЗМІ, ЩО ВИСВІТЛЮЮТЬ СТАН КАВОВОЇ ІНДУСТРІЇ.....	70

CONTENTS

1. UKRAINIAN LANGUAGE AND LITERATURE

- Bortnik Zh. I. THE POETICS OF MAGICAL REALISM
IN MODERN UKRAINIAN PLAYWRIGHTS 6
- Levchuk T. P. ROMANTICISM IN INTONATION REPRESENTATION:
THE RHYTHM AND MELODY OF VOLODYMYR SAMIILENKO 16
- Pavlova I. H. THE FUNCTIONING OF COORDINATE PHRASES IN PAREMIAS..... 28
- Semeniuk O. A., Semeniuk D. Yu. SHOP TITLES OF KROPYVNYTSKYI CITY
IN LINGUISTIC AND EXTRALINGUISTIC ASPECTS 36
- Serdeha R. L. NEW LEXICAL ELEMENTS IN THE LANGUAGE
OF UKRAINIAN JOKES IN LEXICOGRAPHIC COVERAGE 46
- Kharchuk L. V., Hnatyuk M. V. “THE FIRST READER FOR PUBLIC SCHOOLS”
BY A. KRUSHELNYTSKYI, O. POPOVYCH, B. LEPKYI (1918):
SPELLING AND GRAMMATICAL CHARACTERISTIC 55

2. ROMANCE, GERMANIC AND OTHER LANGUAGES

- Hamor M. A. POLITICAL ANECDOTE IN THE LINGUISTIC PICTURE
OF THE GERMAN-SPEAKING WORLD..... 63

3. LANGUAGE AND MEANS OF MASS COMMUNICATION

- Matusiak H. I. ECONOMIC TERMINOLOGICAL SYSTEM
IN ENGLISH LANGUAGE INTERNET NEWS
COVERING THE CURRENT STATE OF COFFEE INDUSTRY 70

1. Українська мова та література

1. Ukrainian language and literature

ПОЕТИКА МАГІЧНОГО РЕАЛІЗМУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ДРАМАТУРГІЇ

Бортнік Жанна Іванівна,

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри теорії літератури

та зарубіжної літератури

Волинського національного університету

імені Лесі Українки

bortnikzhanna@ukr.net

orcid.org/0000-0002-3461-791X

Метою статті є спроба схарактеризувати поетику магічного реалізму в сучасній українській драматургії в контексті лімінальної концепції. У сучасній літературі сформувалася нова генерація драматургів, щодо творчості яких є потреба залучити термінологію лімінальності, аби усвідомити сутність процесів, які відбуваються з сучасною драмою. **Методи.** Дослідження базується на працях науковців у царині вивчення лімінальності, герменевтичний та міфопоетичний методи уможливили аналіз драматургічних творів як єдиної смислової цілісності усіх складників у контексті функціонування в лімінальній фазі, крізь призму жанрової матриці ритуалів переходу. **Результати.** Розглянувши сучасну українську драматургію, яка проходить лімінальний етап (за термінологією А. ван Геннепа і В. Тернера), було визначено, що сучасна драма втілює поетику магічного реалізму, щоб реалізувати ідею деконструкції міфологічної свідомості (художньо увиразнює в містичному колективні уявлення про міф та архетип, сформовані в сучасному дискурсі, створює іронічну дистанцію, руйнує смислові нашарування, реконструює міф через особистісну інтерпретацію); стає ефективною стратегією деколонізації – особистісної та національної; залучає міфологічне як містичне для пошуків власної ідентичності; передбачає критику образів, на яких базується традиція та сформувався кіч; магічне формує спосіб висловлення для тих, кого не чути в суспільстві – прихованих системою як маргіналів; увиразнює закони-стереотипи системи в образах містичних світів; втілює лімінальний принцип рівності; уможлиблює переосмислення національного нарративу, нав'язаного колонізатором; шукає відповіді в історичному минулому, повертаючи історію магічним переміщенням поміж світами; демонструє образ лімінара, трікстера; актуалізує міфи та архетипи як елементи колективної пам'яті українця, що формують образ спільного, притлумленого колонізатором історичного досвіду помсти, допомагає художньо маркувати образи свого/чужого. **Висновки.** Концепція лімінальності є дієвою стратегією в літературознавчих дослідженнях, яка уможливила дослідження специфічних стратегій сучасної української драми в контексті поетики магічного реалізму.

Ключові слова: лімінальність, магічний реалізм, ритуал переходу, міфи, сучасна драма.

THE POETICS OF MAGICAL REALISM IN MODERN UKRAINIAN PLAYWRIGHTS

Bortnik Zhanna Ivanivna,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Theory

of Literature and Foreign Literature

Lesia Ukrainka Volyn National University

bortnikzhanna@ukr.net

orcid.org/0000-0002-3461-791X

Goal. The purpose of the article is an attempt to characterize the poetics of magical realism in modern Ukrainian drama in the context of the liminal concept. In modern literature, a new generation of dramatists

has formed, in relation to their work there is a need to use the terminology of liminality in order to understand the essence of the processes taking place in modern drama. **Methods.** The study is based on the works of scientists in the field of liminality, hermeneutic and mythopoetic methods made it possible to analyze dramatic works as a single semantic integrity of all components in the context of functioning in the liminal phase, through the prism of the genre matrix of rituals of transition. **The results.** After considering modern Ukrainian drama, which is passing through the liminal stage (according to the terminology of A. van Genep and V. Turner), it was determined that modern drama embodies the poetics of magical realism in order to realize the idea of deconstruction of mythological consciousness (artistically expresses collective ideas about myth and archetype in the mystical, formed in modern discourse, creates an ironic distance, destroys semantic layering, reconstructs the myth through personal interpretation); becomes an effective strategy of decolonization – personal and national; involves the mythological as mystical for the search for one's own identity; involves criticism of the images on which the tradition is based and kitsch was formed; magic forms a way of expression for those who are not heard in society – hidden by the system as marginals; expresses the laws-stereotypes of the system in images of mystical worlds; embodies the liminal principle of equality, absence of hierarchy; enables the reinterpretation of the national narrative imposed by the colonizer; seeks answers in the historical past, returning history by magical movement between worlds; shows the image of a liminar, a trickster; at the stage of transition from the liminal to the post-liminal actualizes myths and archetypes as elements of the collective memory of Ukrainians, which form the image of the common historical experience of revenge suppressed by the colonizer, helps to artistically mark the images of one's own/others. **Conclusions.** The concept of liminality is an effective strategy in literature studies, which made it possible to study the specific strategies of modern Ukrainian drama in the context of the poetics of magical realism.

Key words: liminality, magical realism, rite of passage, myths, modern drama.

1. Вступ

У межових перехідних етапах розвитку культури митці шукають новий тип стосунків із реальністю, які дозволять адекватно її відобразити, втілити при цьому власні художні установки, відтак опосередковують реальність (зовнішню чи внутрішню психологічну) елементами фантастично-містичними, аби гіперболізувати проблеми сучасності, та вибудовують мистецький сюжет ритуалу переходу до стабільної структури.

Поняття «ритуалу переходу» розглядається в контексті дослідження лімінальності як дієвої методології літературознавчих досліджень. Введена в науковий обіг Арнольдом ван Геннепом (1908) і Віктором Тернером (1966), «лімінальність» втілює ознаки ідеї переходу як психологічного і соціального стану особистості й суспільства та має широкий методологічний потенціал. Поняття «лімінальність» А. ван Геннеп у праці «Rites de passage» залучає до «характеристики обрядів переходу, які супроводжують зміну місця, стану, соціального статусу», тобто лімінальність стає перехідним періодом між початковою визначеністю, відтак відмовою від неї (сепарацією – відчуженням) і далі обраним та прийнятим новим статусом (інкорпорацією – об'єднанням) (Genep, 1960). В. Тернер детально розглянув специфіку лімінальної фази (Turner, 1977), відтак розширив антропологічний контекст, залучаючи елементи феноменологічного підходу, продемонстрував можливості трансформації моделей ритуалу в унікальні культурні феномени. Особливості та закономірності періодів «лімінальності» вивчали вчені різних галузей знань та наук: А. ван Геннеп, В. Тернер, Г. Бгабга, К. Белл, І. Нордін, Е. Голмстен, С. Гіліад, М. Глакман, Е. Дюркгайм, К. Леві-Стросс, Дж. Кросбі, В. Кубра, Д. Кемпбел, Б. Лінкольн, А. Редкліф-Браун, А. Заколцаї та ін.). Дослідники цього явища розглядають лімінальність як період «життєвих змін», як «кризу розвитку» в обрядах переходу, як зміну статусу, цінностей, норм, свідомості, як потенційні можливості для створення альтернативного межового світу.

У світовій драматургії кінця ХХ – початку ХХІ ст., зокрема й в українській драмі, відбувається ціла низка трансформацій, об'єднана категорією прикордоння, трансресії, пороговою естетикою, і якнайкраще позначається міждисциплінарним терміном «лімінальність». Сучасні українські драматурги демонструють процеси творчих пошуків, множинність естетичних та художніх

експериментів зі словом, із жанрами, з темами. Активний розвиток театральньо-фестивального руху, драматургічних конкурсів уможливив відкриття цілої низки нових українських драматургів і п'єс нового покоління авторів, що вимагає поглибленого вивчення, зокрема і в контексті залучення поетики магічного реалізму, яка відображає естетику лімінальності, реалізуючи важливий складник лімінальної фази – повернення втраченої у структурі сакральності.

Мета статті – охарактеризувати поетику магічного реалізму в сучасній українській драматургії в контексті лімінальної концепції.

2. Теоретичне підґрунтя і джерельна база дослідження

Ритуал переходу, який включає три етапи (за А. ван Геннепом): сепарацію – лімінальність – інкорпорацію, формує жанрову матрицю ритуалу переходу як художню стратегію, до якої вдаються митці на перехідних етапах розвитку, аби відновити взаємний зв'язок реальності із суспільною міфологією, через індивідуально-авторську інтерпретацію символу та міфу повернути їхні сакральні смисли та водночас реалізувати структуру ритуалу переходу через форми, спрямовані на колективну рецепцію, спільне переживання і єдине тлумачення з метою впливу на суспільні процеси. Формування, трансформація та модифікація жанрів відбувається через авторську інтенцію на реалізацію художнього твору як суспільного ритуалу переходу. Важливим складником цієї жанрової матриці є деконструкція міфологічних, архетипних образів як способу функціонування та можливість стати підґрунтям для формування спільних цінностей на лімінальній фазі.

Створення ритуалу переходу передбачає пошук сакрального, втраченого у стабільній структурі, що можливо через актуалізацію міфів та архетипів, зокрема через включення їх як елементів магічного в реалістичну картину світу. Як писав М. Еліаде, «сакральне» існує та діє переважно в уявних світах. Але уявний досвід є частиною цілісної людської істоти і не менш важливим, ніж усвідомлений досвід» (Еліаде, 2018: 178). Проблеми у стабільній системі втілено авторами через образи реальності з порушеною гармонією, шпаринами і розломами, крізь які у світ проникає ірреальне, магічне, дивне. Воно кричить про проблему, яку потрібно побачити і вирішити, залучаючи символічну мову міфів та архетипів: їх легко декодувати та інтерпретувати, адже вони працюють як первинні моделі, праобрази, що робить їх упізнаваними.

Перебування української драматургії в лімінальній фазі зумовлює пошук драматургами «установок сучасності» (термін М. Фуко) – художніх критеріїв та принципів, які дадуть можливість найбільш адекватно розкрити актуальні проблеми. На лімінальному етапі рух від документального до постдокументального переріс у включення до текстів, заснованих на документальному, фантастичних, містичних, національних міфологічних образів, які втілюють поетику магічного реалізму в українській драмі, що стає способом деконструкції. Сучасні українські драматурги, більшість із яких пройшла школу документального театру, накладають на художню картину світу, сформовану документом з його актуальною тематикою, стилем і формою, ще один шар національних міфів, архетипів, образів та мотивів з народних легенд, фольклору, а також фантастичні образи, які стають осучасненим варіантом міфу тощо. Якщо документальне як прояв актуальної сучасності визначає тематику, проблематику, сюжетно-композиційні чинники, впливає на систему персонажів з актуальної сучасності, то фантастичне як граничний прояв мистецької уяви оприявнює авторську ціннісну позицію, суб'єктивує образну систему, втілює прийом очуження як засіб віддалення реципієнта від емоційного співпереживання з метою уникнення ретравматизації.

Українська література у ХХ ст. пройшла етап активного залучення у прозу магічних та містичних елементів, втіливши це в «хімерній прозі», втім, визначаючи специфіку поетики сучасної лімінальної драми (українська «Нова драма», драматургія «Театру драматургів»), можна стверджувати, що для її характеристики доречно залучити термінологію «магічного реалізму». Прагнення залучити магічні образи є важливою характеристикою сучасної драми, де традицію

«химерної прози» в «химерній драмі» продовжує один із напрямків сучасної української драматургії, представлений Недою Нежданою, О. Вітром, А. Багряною, Н. Симчич, О. Танюк та ін. Другий напрям – лімінальна драма – обирає поетику магічного реалізму, яка дає можливість здійснити сепарацію та перехід, деконструюючи міф.

Дослідниця магічного реалізму В. Фаріс зазначала, що «магічний реалізм поєднує реалізм і фантастичне таким чином, що чарівні елементи органічно виростають із зображуваної дійсності» (Faris, 1995). За словами І. Альєнде, «магічний реалізм – це літературний прийом або спосіб бачення, в якому є простір для невидимих сил, які рухають світом: мрій, легенд, міфів, емоцій, пристрасті, історії. Усі ці сили знаходять місце в абсурдних, нез'ясованих аспектах магічного реалізму... Це здатність бачити та писати про всі виміри реальності» (Allende, 1991: 54). Щодо відношення реальне/магічне В. Фаріс писала: «Найсуттєвішим серед моїх критеріїв включення до модусу магічного реалізму є існування «незвіданого елемента», який неможливо пояснити згідно із законами всесвіту, як вони були сформульовані сучасним постпросвітницьким емпіризмом, який сильно покладається на чуттєві дані разом із перевагою реалістичних подій, персонажів і описів, що відповідають конвенціям літературного реалізму. Іншими словами, магічний реалізм – це поєднання реалістичного і фантастичного, в якому переважає перший» (Faris, 2002: 102).

Ще одна з ознак магічного реалізму, яку визначають дослідники, – це постколоніальний статус літератури, яка вдається до цієї поетики: «...одними він визнається значним деколонізаційним стилем, що дозволяє новим голосам і традиціям бути почутими в мейнстрімі, інші його принижують як товарний різновид примітивізму, який, подібно до орієнталізму, проаналізованого Едвардом Саїдом та його наступниками, відводить колоніям та їхнім традиціям роль милих, екзотичних психологічних фантазій – бачення все більш віддаленого, бажаного та/або зневаженого «я» колонізатора у проєкції на колонізованих інших» (Faris, 2002: 102). Залучення до створення образів у художньому творі національних міфів та мотивів, легенд, мистецьких традицій дало можливість дослідникам говорити про примітивність наративу магічного реалізму, який нібито формує цей образ на догоду колонізатору. А.Р. Джанмохамед стверджує, що ідеологічна функція творів магічного реалізму «полягає в тому, щоб уникнути болю колоніального поневолення, відступивши в міфічний всесвіт, у фантастичний світ, де проблеми можуть бути вирішені божественним втручанням» (JanMohamed, 1983: 274). Утім, поетика магічного реалізму має художні можливості підважити авторитет колонізатора та дестабілізувати його стабільну структуру, запропонувати альтернативні способи буття, деконструвати міф, який був дозволений силою і волею колонізатора, віднайти його справжню сутність, переосмислити власну історію.

3. Функції магічного реалізму в сучасній українській драмі

Для сучасної української драматургії поетика магічного реалізму дає художній ресурс, аби вийти за межі реальності до формування ритуалу переходу на лімінальній фазі та виконує такі функції: 1) втілює ідею деконструкції міфологічної свідомості – художньо увиразнює у містичному колективні уявлення про міф та архетип, сформовані в сучасному дискурсі, створює іронічну дистанцію, руйнує смислові нашарування, відтак реконструює міф через особистісну інтерпретацію; уможливує авторське самовираження, додає до онтологічного досвіду Іншого власне авторський досвід, втілює через фантастичні образи авторську художню картину світу; 2) стає ефективною стратегією деколонізації – особистісної та національної; 3) залучає міфологічне як містичне для пошуків власної ідентичності (автора, персонажа, читача); 4) передбачає не компенсацію чи ностальгію за міфом в магічному прояві, а критику образів, на яких базується традиція та сформувався кіч; 5) магічне формує спосіб висловлення для тих, кого не чути в суспільстві – прихованих системою як небажаних, незручних, маргінальних, позбавлених голосу, які отримують цей голос в образах містичного, проступають крізь міфи та архетипи;

б) увиразнює закони-стереотипи системи в образах містичних світів, що стають для персонажа не визвольною силою, а вічним лімінальним простором, з якого майже неможливо вирватися і який тримає на межі без можливості ініціації або з надзусиллям для ініціації; вихід за межі часто стає можливим через смерть – у потойбічний світ; 7) втілює лімінальний принцип рівності, відсутності ієрархії, бездомності, розмиваючи межі між світами антагоністів, контрастами, гендером, статусом тощо, вибудовуючи для персонажів горизонтальну площину представлення у творі; 8) уможлиблює переосмислення національного наративу, нав'язаного колонізатором, коли магичні та містичні елементи гіперболізують проблему, вибиваються із реалістичного образу світу своїм неочікуваним і таємничим втручанням і таким чином ставлять питання про те, що і хто зумовили це порушення реалістичного та появу фантастичного; 9) поетика магичного реалізму допомагає шукати відповіді в історичному минулому, наново його пережити, повернувши історію магичним переміщенням поміж світами, зробивши минуле теперішнім; 10) демонструє образ лімінара, трікстера як людини, яка застрягла поміж двома світами, для якої втеча в зону магичного передбачає трагедію вічної лімінальності, а повернення в реальність дає можливість пройти ініціацію; 11) на етапі переходу від лімінального до постлімінального актуалізує міфи та архетипи як елементи колективної пам'яті українця, що формують образ спільного, притлумленого колонізатором історичного досвіду помсти, допомагає художньо маркувати образи свого/чужого.

4. Специфіка поетики магичного реалізму у драматургії Н. Ворожбит

Поєднання реалістичного та містичного/фантастичного образів є ознакою авторського художнього стилю Н. Ворожбит, А. Косодій, Т. Киценко, П. Ар'є, Н. Блок І. Гарець, Ю. Гончар, О. Гриценко Д. Тернового, П. Армяновськи, О. Мацюпи, А. Вишневського, А. Бондаренка та ін. Особливістю художнього стилю Н. Ворожбит є залучення національних культурних кодів у художню систему твору через включення їх в реалістичну картині світу як елементів магичного. Авторка прагне деконструювати міфи та зробити їх складовими новітнього ритуалу переходу. О. Михед зазначав: «Ворожбит поєднує особистий досвід і дослідження пережитого іншими – те, що можна почерпнути зі свого, з тим, що можна почути від очевидця. Але при цьому особисте поглинає дослідження. Має бути її власна точка входу в матеріал» (Михед, Ворожбит, 2021). Цими точками входу, прийомами опосередкування реальності є поетика магичного реалізму, яку авторка реалізує в «прихованій містиці», інтертекстуальних перегуках, що оприявнюють архетипи, національні культурні коди та міфи; у поєднанні трагічного з комічним, що підважує та руйнує міф; у залученні сюжету ініціації, який втілено в жанрових особливостях ритуалу переходу як реконструкції міфу.

Драматургії Н. Ворожбит властива «прихована містика»: у текстах втілено образи відьом, які акумулюють ознаки притлумлених вітальної чи хтонічної енергій землі, усього українського, яке під впливом сили і насилля колонізатора загнане на маргінеси, потворно модифіковане метрополією, втім, просочується крізь реальність у містичних міфологічних образах та архетипах.

Життя простих людей у межах традицій та стереотипів, з усіма реалістичними деталями життя українця, соціальними протиріччями часу та складним побутом робить для них будь-якого незрозумілого Іншого дивним, а отже, незрозуміле стає містичним, магичним. О. Михед називає цю містику магичного реалізму Н. Ворожбит побутовою містикою (Михед, Ворожбит, 2021). З іншого боку, надлишковість якоїсь особистої властивості характеру теж одивнює персонажа перед іншими людьми та робить умовною відьмою – надмірністю любові, незреалізованої енергії, токсичної залежності від людини чи стану, глибини відчуття світу, болю, страждання тощо. Кожна відьма або представник містичного, потойбічного світу може бути, а може і не бути такою: авторка не дає відповідей, часто вкладаючи інформацію про відьом у уста «ненадійних» персонажів, залишає цей вибір погляду на розсуд читача.

Міф про прекрасну утопічну Україну, який створював своїми ранніми творами М. Гоголь, залучаючи до художнього зображення архетипи, образи з міфології та фольклору, почасти і на догоду колонізатору, Н. Ворожбит обирає для творчого осмислення: залучає інтертекстуальні перегуки з містичними гоголівськими образами, руйнує колоніальне обличчя міфів, створює іронічну дистанцію, відтак повертає їхні первісні сенси в авторській особистісній інтерпретації. Говорячи про роль М. Гоголя у своєму становленні як письменниці, Н. Ворожбит писала: «І що б там не казали про Гоголя. Що він створив українську міфологію. Що вигадав шароварщину. Що він зрадник-малорос. Мене він навчив літати, іронізувати, грати з потойбіччям, мислити ширше. Я бачу його профіль на своїх шпалерах у квартирі, він тримає моє місце сили – Миргородщину» (Ворожбит, 2023).

Так, події драми Н. Ворожбит «Демони» (2004) відбуваються в селі на Полтавщині, ще в Радянському Союзі, в 90-ті роки. Головна героїня Нінка об'єднує в собі, з одного боку, гоголівську містичну силу і пристрасність «українськості» – вона неймовірно харизматична та притягує до себе, а отже, може сприйматися як відьма, здатна приворожити (тип Солохи з «Ночі перед Різдом», є колонізаторським штампом – у ремарках авторка представляє її як «*королеву самогону*»). З іншого боку – вона всотала ті ж гоголівські колоніальні міфи про вищість російського вкупі з ідеологічними радянськими стереотипами, зачарованістю російською «високою» культурою, особливо мовою, яка видається Нінці такою вишуканою, недосяжною, певною мірою «панською», порівняно з усім українським, яке асоціюється для неї з побутовою простотою та важкими умовами села (героїня розповідає, як старанно вчилася вимовляти «что» російською). А коли в селі опиняється набагато молодший за неї тихий росіянин Славик («*свій серед чужих*»), який ще й мріє стати письменником, героїні здається, що вона знайшла своє щастя, недосягну, здавалося б, мрію – дотягнутися до далекого та вишуканого, яке метрополія зробила для колонії таким привабливим. Нінка закохується щиро і несамовито, вся її вітальна енергія втілюється у відданості та перетворюється на патологічну залежність, муки та насильство.

Славик не розуміє природи своєї залежності від цієї жінки – називає її відьмою, просить відпустити, але «відьомство» – це неймовірно принадна енергія українки, яка все вміє зробити, яка готова віддати свою пригноблену силу і патологічну любов, на жаль, вигаданій нею прекрасній мрії – «російському», що ховається під маскою вишуканості, стає ерзацом високої краси та страждання. Герой тягнеться до цієї енергії та водночас відчуває, що маліє перед нею, тому в злому безсиллі б'є та принижує Нінку, співаєється, зраджує – намагається вгамувати «зневажене Я-колонізатора». Він протиставляє її дикій селянській енергії свої високі поривання – любов до читання (низькопробних авантюрних історій) і нібито письменницький талант. Н. Ворожбит завжди поєднує в такому зображенні трагічне і комічне: у фіналі після чергової сварки та примирення авторка додає розгалужену ремарку, в якій описує неймовірну красу полтавського краю, природи, на тлі якої герой сідає за написання свого роману: він не бачить і не відчуває цієї краси, цілком зосереджений плеканням власної «трагедії» та урочисто пише назву свого роману і вигадує псевдонім «*Антон Страдальцев*». Колонізатор не просто привласнює біль колонізованого, його страждання, а знову створює свій наратив, власну версію історії.

Окрім Нінки в «*українській народній драмі*» (авторське найменування жанру) «Демони» є персонажі, які Н. Ворожбит у переліку дійових осіб прямо називає «*відьми – три як одна*», як мойри, які визначають історію села та її людей: місцеві мешканці відкрито їх називають відьмами, розповідають страшні історії, як ті виють на місяць, а наступного дня обов'язково хтось помирає, і лише магічними силами пояснюють собі те, що ці жінки привласнили стільки майна односельчан. На протигагу вітальній енергії Нінки, сила трьох відьом – це хтонічна енергія знищеної і занедбаної землі, яка проявляється в страшній силі поглинання усього живого

та має шанс перемогти Нінку. Не випадково будинок, який лишає їй у спадок після смерті Шпак, Нінка продає трьом відьмам, відтак привид Шпака, дізнавшись про це, з'являється у її п'яній лихоманці, плаче і жаліється, що відьми танцюють на його могилі. Залежність від Славіка для героїні стає трагедією вічної лімінальності, руйнування її вітальної енергії, неможливості повернутися до реальності, історію якої знову пише колонізатор. Лишається тільки сила трьох відьом із її вічним поглинанням і народженням (жінки в цій сім'ї народжують багато дітей) – енергія ненависті до всього чужого та іншого, позбавлена співчуття та жалості до колонізатора, з якої може повстати страшна сила помсти, яку вже ніхто не спинить.

Ще один твір Н. Ворожбит, у якому оприявлені переосмислені авторкою містичні гоголівські образи й сюжети та втілено прийом «прихованої містики», – це п'єса «Вій 2.0» (2012). Це осушаний сюжет «Вія» М. Гоголя: події знову відбуваються в полтавському селі, куди на запрошення місцевої дівчини Оксани приїжджають двоє французів. Іноземці потрапляють у вир міфу, який формують для них Оксана та місцеві мешканці (з пастками, відьмами, які молодшають на очах, дивними збігами і метаморфозами) – і це створює тло для зображення простого полтавського села з його забобонами, п'янством, дивними для сприйняття Іншого правилами та традиціями, коли реальність розчиняється у міфі, живиться ним, втім, міф формує простір, із якого складно вирватися і який водночас є надзвичайно привабливим. Це лімінальне поле стає для українців певною прекрасною пасткою з неможливістю перейти на наступний рівень, а отже, гальмує розвиток.

Ще одним із творів Н. Ворожбит, який демонструє естетику магічного реалізму, є драма «Зернохвище» (2009), написана на замовлення Королівського Шекспірівського театру. Міф тут визначає структуру сюжету драми, повертає минуле в теперішньому як умовний портал між часопросторами, набуває символічного значення. Включення магічного в реалістичну картину світу створює спосіб висловлення для прихованих структурою, позбавлених голосу, які отримують цей голос в образах містичного, проступають крізь шпарини часопростору.

Так, у п'єсі «Зернохвище» відсутні образи відьом, привидів, потойбічних істот, втім з'являється метафора містичного центру національного світу – церкви, яку зруйновано, перетворено на зернохвище, профанне поглинуло сакральне і, значить, Бог помер. Не випадково, що при цьому в реальний світ проникає містичне – гармонію порушено і часи змішалися. Н. Ворожбит втілює образ божевільного Гаврила, колишнього охоронця-більшовика, який обезумів саме в цій церкві, у зруйнованому «центрі світу»: перебування в символічному порталі наділило його здатністю відчувати біль інших людей, озвучувати його, стерло ідентичність та гендер, зробило лімінальною персоною – провідником між живими і мертвими, між минулим і теперішнім. У фіналі Гаврило транслює біль уже не своїх односельців, а людей ХХ ст., демонструючи еkleктичний людський голос сучасника, яким говорить божевільний Гаврило у 33-му році, показує різницю бажань, втім, сигналізує, що минуле досі визначає сучасне, розлом існує і гармонію не відновлено.

У п'єсах та сценаріях Н. Ворожбит, написаних після 2013 року (окрім документальних, які на кілька років із початком Майдану та російської окупації Криму та Донбасу стануть для авторки головною формою фіксації дійсності), а саме, в текстах «Саша, винеси сміття», «Погані дороги», «Зелені коридори» тощо, авторка також залучає поетику магічного реалізму: образ померлого військового, душа якого ніяк не може спокійно піти на той світ та лишається з близькими, адже війна триває, архетип дороги в «Поганих дорогах» (певною мірою алюзія до гоголівської дороги) з порталами між особистісними світами жертв-лімарів (атовців, підлітків, жителів Донбасу, полоненої, сепаратиста, загиблого воїна в дорозі до рідних тощо); метафора митниці з містичними провідниками для біженців в «Зелених коридорах» формують образ лімінального поля в ритуалі переходу для України з пошуком національної ідентичності та з надією подолати етап війни, яку колонія обрала як фінальну битву за цей світ.

5. Магічний реалізм в українській драмі: п'єси про війну

Від 2022 р. з початком повномасштабного вторгнення, коли українська драматургія стала поступово виходити з лімінальної фази розвитку до інкорпорації, магічні елементи в текстах стали виконувати функцію повернення міфу, перетворення його у знак не індивідуальної, а колективної пам'яті, з метою актуалізувати архетип як елемент спільного національного досвіду, адже в ньому закодовані відповіді на питання часу: як здолати загарбника? як змиритися з втратами? як помститися? Це не втеча від реальності у міфічний всесвіт – це мобілізація сил усіх минулих поколінь, закарбованих в міфі, які закумуляовалися в сучасному месникові.

Так, у п'єсі Андрія Бондаренка «Примарна земля» (2023) до системи образів включено міфологічних та фантастичних персонажів, які здійснюють помсту над загарбниками, що порушили світову гармонію вбивствами, насиллям, агресією, а значить, відкрили містичний портал між світами, змусили українців залучити всю енергію поколінь, від якої загарбникам нема порятунку навіть після смерті. У таких текстах українці не тікають у міфічні та фантастичні світи, аби через магічні сили проявити свою приховану енергію, – вони наздоганяють ворогів у тих вимірах, в яких вже вони прагнуть сховатися. Так, у сюжеті драми втілено образ убивць-загарбників, коли фантастичний складник формує образ зла як явища поза межами усвідомлення, розуміння. Трансцендентне зло реалізоване в образах Чужих усьому на Землі (марсіан), Чужих людській природі (вовкулаків-напівлюдей, які відмовилися від людського, колаборанти, що зрадили своїх, тож тут способом міфологічного маркування стає український міф); Чужих вільному вибору (іграшка-чоловічок), Чужих реальному світові (упирів, які застрягли поміж світами – журналістка Юля проклинає свого ката-росіянина, тож він приречений у позасвітті вічно терпіти її помсту – тепер він абсолютно безсилий перед нею, як колись вона в його полоні); Чужих культурі та цивілізації (страшних мук зазнають росіяни та колаборанти, коли над ними читають вірші Т. Шевченка, алюзія на страждання чорта від хреста або читання Біблії). І ці образи Чужого зливаються в одну багатошарову метафору відмови від людяності, де міф допомагає маркувати цю відмову, а сміх над злом дозволяє здолати страх перед ним.

Кат у п'єсі – це колективний Раскольніков, він виплеканий історією «злочину і кари», мріє її втілити, «право маєт», тож проти нього повстає українська культура, змобілізована в кожному українці: *«ЮЛЯ: Тарас Григорович Шевченко. «Як умру, то поховайте / Мене на могилі... <>. Від звуку цих слів ГЕННАДІЙ корчиться і реве. <>. ЮЛЯ відкладає книгу, бере осиновий кілок. Б'є і коле ГЕННАДІЯ кілком, його безплотне тіло під ударами кілка шипить і чорніє. Нарешті все завершується. ГЕННАДІЙ зі стогонами остаточно випаровується, розвіюється чорним димом. Лунає крик півня. ЮЛЯ: Фух. Встигла»* (Бондаренко, 2023).

Інший герой п'єси, Юра, не може зрозуміти, що є сном, а що реальністю, та хто він: культуролог у мирному житті, якому сниться бій, де він військовий, чи військовий, якому сниться, що він культуролог, який прийшов до психолога розказати, що йому сниться війна. Ключем між порталами є вірші В. Сосюри: *«ЮРА: Шоб не спати, я читаю книжечку, яку завжди ношу з собою. Маленька зелена книжечка, як дві сірникові коробки. Вірші Володимира Сосюри. Про війну. Я знайшов її в розбомбленій бібліотеці. / «Ні сміху, ні співів мій друже не треба, / Хай слово багнетом сія. / Палають міста під ударами з неба, / горить Україна моя». Це слова класика української поезії, написані 82 роки тому. Я перечитую ці рядки знову і знову. Це якісь недобрі чари. Чому у старовинному вірші я читаю про те, що відбувається зараз навколо? Я потрапив у вірш? Чи вірш ожив і вийшов з книжки в наш світ? Де я? Хто я? Персонаж поетичної книжечки чи реальна людина? Я засинаю. ...Нічого не змінюється. ОРЕСТ: Підйом, б*! ЮРА: Чорт. Де моя книжечка? ОРЕСТ: Яка н*ї книжечка? Вставай, сука! Ворог наступає. Повзуть по Вкраїні, щоб волю пожерти, розлючені орди в цей час. І тільки, за щастя б'ючися уперто, катам не здається Донбас. ЮРА: З-за пагорба на нас їхали три червоні танки і марсіанська піхота з лазерами»* (Бондаренко, 2023).

У п'єсі О. Гриценко «Молочайник» (2023) берегиня роду, Баба, яка живе з донькою та онуками на окупованій Херсонщині, закликає дух міфічної істоти – Молочайника (а під прикриттям цієї легенди, яка налякала окупантів, працюють партизани і сама баба передає місця розташувань росіян): «*Чорна земля, червона кров. Мертва вода, прорости трава. Вийди до нас на поміч змарнілим, стань нашим мечем, стань нашим гнівом. Духи наших предків дадуть тобі сили. Царю-Молочаю, тебе викликаю. Прийди! Прийди! Прийди!*» (Гриценко, 2023). Коли баба помирає, онучок вивозять з окупації, мати вирішує лишитися, берегти рідну землю, піклуватися про могилу загиблого військового, на якій росте молочай, і сусідчину собаку: «*А що нам, Молочаю, робити? Нам, Молочаю, сидіти й чекати. Ти, Молочай, умієш чекати, а я у тебе навчуся. Я вплетуся в твоє коріння, я нап'юся твого соку, я не зламаюся. Ми побачимо їх на танках, ми побачимо їх і в чорних мішках. Ми побачимо, як впадуть їх прапори, як згорять їх БТри. Ми побачимо, як поїсть їх відчай і страх. Ми будем тут. Ми закриємо їм очі. Ми дочекаємося наших. Ми точно дочекаємося наших. Ми вміємо чекати*» (Гриценко, 2023).

6. Висновки

Сучасні українські драматурги реалізують пошуки втраченого сакрального в стабільній структурі, актуалізуючи важливі проблеми сучасності такими прийомами художнього зображення дійсності, які передбачають відповідне опосередкування реальності власною світоглядною призмою – одним із можливих способів зреалізувати цю стратегію стала поетика магичного реалізму з органічним поєднанням реалістичного способу зображення і фантастичними елементами образної системи. Драматурги пропонують власний спосіб ритуалу переходу для реципієнта в наближенні його від упізнаної сучасної реальності до авторської уяви, що втілена в неочікуваному фантастичному.

Література:

1. Бондаренко А. Примарна земля. *Ukrdramahub*. 2023. URL: <https://ukrdramahub.org.ua/play/prymarna-zemlya> (дата звернення: 20.07.2023).
2. Ворожбит Н. Демони. 2004. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Bq2xVH-kBxc> (дата звернення: 17.07.2023).
3. Ворожбит Н. Погані дороги. Львів : Видавництво Анетти Антоненко. 2021. 96 с.
4. Ворожбит Н. Провідники. Які сенси ховаються по той бік знімального майданчика. *Reporters*. 2023. 9 вересня. URL: <https://reporters.media/providnyky/?fbclid=IwAR3YER-FOeUuDjRyo4ABsYJzG6YVVNxBKz-BQU8st1-MrWvmpqaw9ixKo3M> (дата звернення: 23.07.2023).
5. Гриценко О. Молочайник. *Ukrdramahub*. 2023. URL : <https://ukrdramahub.org.ua/play/molochaynyk> (дата звернення: 20.07.2023).
6. Еліаде М. Пошуки. Історія та смисл в релігії / пер. з англ. А.М. Басаурі Зюзіної ; Нац. ун-т «Києво-Могилян. акад.» ; Центр європ. гуманітар. дослідж. ; Центр дослідж. історії та культури східноєвроп. єврейства. Київ : Дух і Літера, 2018. 252 с.
7. Михед О., Ворожбит Н. Демони й Кайдаші. Наталка Ворожбит («Кіборги», «Погані дороги», «Спіймати Кайдаша») (подкаст). *The Village Україна*. 2021. URL: <https://www.the-village.com.ua/village/knowledge/podcast/308933-stantsiya-451-s01e10> (дата звернення: 20.07.2023).
8. Allende I. The Shaman and the Infidel (interview). *New Perspectives Quarterly*. 1991. Vol. 8.1. P. 54–58.
9. Faris, W.B. Scheherazade's Children: Magical Realism and Postmodern Fiction. *Magical Realism: Theory, History, Community*. Durham, NC : Duke University Press. 1995. 581 p.
10. Faris, W.B. The question of the other: cultural critiques of magical realism. *Janus Head*. 2002. Vol. 5.2. P. 101–119.
11. Gennep A. Van. The Rites of Passage. Chicago : University of Chicago Press, 1960. 198 p.
12. JanMohamed A. R. Manichean Aesthetics: The Politics of Literature in Colonial Africa. Amherst : Univ of Massachusetts Pr. 1983. 328 p.
14. Turner V. The Ritual Process: Structure and Anti-Structure. Ithaca, New York : Cornell Paperbacks Cornell University Press, 1977. 222 p.

References:

1. Bondarenko A. (2023). Prymarna zemlia – [Ghost land]. URL: <https://ukrdramahub.org.ua/play/prymarna-zemlya> (accessed 20.07.2023) [in Ukrainian]

2. Vorozhbyt N. (2004). Demony – [Demons]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Bq2xVH-kBxc> (accessed 17.07.2023) [in Ukrainian]
3. Vorozhbyt N. (2021). Pohani dorohy – [Bad roads]. Lviv : Vydavnytstvo Anetty Antonenko. 96 s. [in Ukrainian]
4. Vorozhbyt N. (2023). Providnyky. Yaki sensy khovaiutsia po toi bik znimalnoho maidanchyka – [What meanings are hidden on the other side of the film set.]. *Reporters*. 2023. 9 veresnia. URL: <https://reporters.media/providnyky/?fbclid=IwAR3YER-FOeUuDjRyo4ABsYJzG6YVVNxBz-BQU8st1-MrWvmpqaw9ixKo3M> (accessed 23.07.2023) [in Ukrainian]
5. Hrytsenko O. (2023). Molochainyk – [Molochajnyk]. *Ukrdramahub*. URL: <https://ukrdramahub.org.ua/play/molochainyk> (accessed 20.07.2023) [in Ukrainian]
6. Eliade M. (2018). Poshuky. Istoriia ta smysl v religii – [The Quest: History and Meaning in Religion] / per. z anhl. A.M. Basauri Ziuzinoi ; Nats. un-t “Kyievo-Mohylian. akad.” ; Tsentr yevrop. humanitar. doslidzh. ; Tsentr doslidzh. istorii ta kultury shhidnoievrop. yevreistva. Kyiv : Dukh i Litera. 252 p. [in Ukrainian]
7. Mykhed O., Vorozhbyt N. (2021). Demony y Kaidashi. Natalka Vorozhbyt (“Kiborhy”, “Pohani dorohy”, “Spiimaty Kaidasha”) – [Demons and Kaidash. Natalka Vorozhbyt (“Cyborgs”, “Bad Roads”, “Catch Kaidash”) (podkast). *The Village Ukraina*. URL: <https://www.the-village.com.ua/village/knowledge/podcast/308933-stantsiya-451-s01e10> (accessed 20.07.2023) [in Ukrainian]
8. Allende I. (1991). The Shaman and the Infidel (interview). *New Perspectives Quarterly*. Vol. 8.1. P. 54–58.
9. Faris, W.B. (1995). Scheherazade’s Children: Magical Realism and Postmodern Fiction. *Magical Realism: Theory, History, Community*. Durham, NC: Duke University Press. 581 p.
10. Faris, W.B. (2002). The question of the other: cultural critiques of magical realism. *Janus Head*. Vol. 5.2. P. 101–119.
11. Gennep A. Van. (1960). *The Rites of Passage*. Chicago : University of Chicago Press. 198 p.
12. JanMohamed A.R. (1983). *Manichean Aesthetics: The Politics of Literature in Colonial Africa*. Amherst : Univ of Massachusetts Pr. 328 p.
13. Turner V. (1977). *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. Ithaca, New York : Cornell Paperbacks Cornell University Press. 222 p.

Стаття надійшла до редакції 15.08.2023
The article was received 15 August 2023

РОМАНТИЗМ В ІНТОНАЦІЙНІЙ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ: РИТМОМЕЛОДИКА ВОЛОДИМИРА САМІЙЛЕНКА

Левчук Тереза Петрівна,

*доктор філологічних наук,
професор кафедри теорії літератури
та зарубіжної літератури
Волинського національного університету
імені Лесі Українки
tereza.levchuk@eenu.edu.ua
orcid.org/0000-0002-0277-3280*

У статті порушено проблему стильової ідентифікації поезії В. Самійленка. Незважаючи на чималу кількість досліджень його поетики, питання індивідуального стилю митця в диспозиції до стилів епохи залишилася на рівні декларативних тверджень про рух до модернізму. Дослідницька гіпотеза – розглянути проблему приналежності В. Самійленка до романтизму і (частково) неоромантизму через ритмомелодику віршів. **Мета** розвідки – показати вплив романтичного світогляду і відповідного типу творчості В. Самійленка на ритмомелодику його поезії; головне завдання – простежити риси неоромантизму в поетиці. **Методи** дослідження – віршознавчий і жанрово-стильовий аналіз. **Результати.** Критерій віршувальної техніки не завжди беруть до уваги у дослідженнях стилю. Тим часом саме віршування і його ритміко-тональні та риторичні засоби творять інтонаційний малюнок поетичної творчості й відображають її емоційну складову. Етапи розвитку національного віршування суголосні розвиткові методів і стилів. Для романтизму характерний розвиток класичного віршування із залученням народного мелосу, натомість для доби модернізму властивий рух у протилежному напрямку – до зміни канону, опанування некласичного віршування. Поети кінця XIX – початку XX ст. часто свій шлях до модернізму прокладали через експерименти з віршуванням. Але для більшості митців цього періоду визначальною є орієнтація на силабо-тоніку в поєднанні з народним мелосом, оскільки саме така поетична форма найбільш відповідна романтичному світовідчуттю. **Висновки.** Простежені у статті особливості віршувальної техніки В. Самійленка та ритмомелодики його поезій загалом показують, що занурення митця в народно-пісенну стихію є цілком романтичним. Навіть у творах іронічно-сатиричного спрямування поет зберігає інтонацію піднесеної емоційності. Фольклорна пісенність, що домінує, не дає змоги шукати ритми, в яких голос поета переважить більш потужну й універсальну народну мелодику.

Ключові слова: романтичне світовідчуття, лірика, поетика, інтермедіальність, жанр, версифікація, звукопис.

ROMANTICISM IN INTONATION REPRESENTATION: THE RHYTHM AND MELODY OF VOLODYMYR SAMIILENKO

Levchuk Tereza Petrivna,

*Doctor of Philological Sciences,
Professor at the Department of Literary Theory
and Foreign Literature
Lesia Ukrainka Volyn National University
tereza.levchuk@eenu.edu.ua
orcid.org/0000-0002-0277-3280*

The article highlights the issue of stylistic identification of V. Samiilenko's poetry. Despite numerous studies of his poetics, the question of the poet's individual style in relation to the styles of his epoch remains at the level of declarative statements about a shift towards Modernism. The research hypothesis is to examine

the problem of V. Samiilenko's affiliation with Romanticism and, to some extent, Neo-Romanticism, through the rhythm and melody of his poems. **The study aims** to demonstrate the influence of a romantic worldview and the corresponding type of V. Samiilenko's creative work on the rhythm and melody of his poetry, and with the help of genre and stylistic analysis prove his organic affiliation with Neo-Romanticism. **Research methods** include versification and genre-stylistic analysis. **Results.** The criteria of versification technique are not always taken into account in style studies. However, it is the poetic forms and their rhythmic-tonal and rhetorical devices that create the intonation patterns of poetic works and reflect their emotional component. The development stages of national poetry are consonant with the development of methods and styles. Romanticism is characterized by the development of classical versification with the inclusion of folk melodies, whereas the modernist era is marked by a movement in the opposite direction, towards a change in the canon and the mastery of non-classical versification. Poets of the late 19th and early 20th centuries often paved their way to modernism through experiments with versification. However, for most artists of this period, orientation towards syllabo-tonic versification combined with folk melodies is crucial, as this poetic form is the most congruent with the romantic worldview. **Conclusions.** The peculiar features of V. Samiilenko's versification technique analyzed in the article show that his immersion in the folk song tradition is entirely romantic. Even in his ironic and satirical works, the poet maintains an intonation of elevated emotion. Folk song prevails, preventing the search for rhythms in which the poet's voice would surpass the more powerful and universal folk melody.

Key words: romantic worldview, lyrics, poetics, intermediality, genre, versification, sound pattern.

1. Вступ

Романтизм як творчий метод, а особливо світогляд, суголосний українській ментальності. Типологічні риси романтизму – протиставлений пересічності культ виняткової особистості, емоційна домінанта, посилений інтерес до історичної звитяжності й фольклору, одухотворення природи – в контексті українського кордоцентризму та постійної національної-визвольної боротьби увиразнюються у своєрідних художніх формах упродовж тривалого часу в різні періоди розвитку національної літератури. Письменницькі пошуки доби реалізму висунули на перший план прозу і частково драму; поезія залишилася під впливом романтичного світогляду, оскільки романтизм – це естетика, яка стала усвідомленою основою для ліричної творчості. Пісенність поезії романтиків укорінена в процес творчості, залежний від натхнення та емоційного піднесення. Тому для них особливо плідними були уроки народного мелосу. На початку ХХ ст. українські поети саме досягли вершин засвоєння і літературної (силабо-тоніка), і народної (пісня) традицій, а тому не були готові відмовитися від цього надбання на користь модерністським інноваціям. Насамперед вправні віршувальники, серед них і В. Самійленко, виявилися більш залежними від фольклорно-романтичної тенденції і подовжили явище романтизму, хоча кожен на свій лад, в дещо оновленому вигляді (за рахунок впливу народництва чи реалізму, наприклад).

Мета статті – показати вплив романтичного світогляду і відповідного типу творчості В. Самійленка на ритмомелодику його поезії. Дослідницькі завдання – встановити зв'язок між настроєм поезії й віршувальною формою; простежити риси неоромантизму в поезії. Методи дослідження – віршознавчий і жанрово-стильовий аналіз.

2. Між народництвом і модернізмом: критична рецепція

Поетична творчість В. Самійленка представлена ліричними та ліро-епічними творами різного змісту та ідейно-стильового наповнення, а також перекладацькими інтерпретаціями чужоземних текстів.

Уже в прижиттєвій критиці звучали думки про європейський модерністський вектор творчості В. Самійленка (В. Дорошенко, С. Єфремов). Стильову парадигму поета в радянський період українського літературознавства вписано в рамки народництва (А. Каспрук). Розвиваючи тези І. Франка й М. Рильського про європейські зацікавлення письменника, В. Погребенник відзначав «непідробну народність і фольклоризм» його творів (Погребенник, 1988: 4). На думку

Л. Голомб, естетичні пошуки митця наближаються до художніх практик «межі XIX–XX ст., коли зростає увага до внутрішнього світу людини, до проблем духовності» (Голомб, 1988: 99). У передмовях до збірань творів 1989, 1990 і 1992 років проблему творчого методу В. Самійленка порушено опосередковано, а у відповідних розділах академічних видань історії української літератури за редакцією М. Яценка (1995–1997 рр.) та М. Жулинського (2006 р.) – маргінально. В історико-літературній праці за редакцією О. Гнідан постаті письменника присвячено окремий підрозділ, а новаторські тенденції художньої спадщини підсумовано так: «Творчість В. Самійленка, глибока й самобутня, становить значну сторінку української класичної літератури, збагачує її жанрово й стилістично, засвідчує перехід до нових ідейних і естетичних рівнів, які окреслились в цілому в літературі на межі XIX і XX ст.» (Гнідан, 2003: 419).

Повертаючись згодом до осмислення творчості В. Самійленка в критичній рецепції, Л. Голомб обґрунтовує висновок, що його доробок репрезентує «етап змін української поетичної свідомості від громадянської лірики народницького спрямування до модерного художнього мислення та неокласичної ясності» (Голомб, 2008: 46). Тут варто дещо уточнити. Громадянська лірика народницького спрямування – це теж, переважно, романтична лірика, оскільки реалізм, до якого тяжіло народництво, з ліризмом поєднати складно. Що стосується неокласичної ясності, то ця теза могла би бути доведена (неокласики 1920-х років дбали про вироблення літературного силабо-тонічного вірша, вважаючи, що його треба очистити від надмірного фольклоризму), втім, на заваді стане надмірна залежність В. Самійленка від народно-пісенного спадку. Що ж стосується модернізму, то рух до нього визначають не стільки формалістичні пошуки, скільки переформатування свідомості. В. Самійленко надто занурений у народне життя, аби набути необхідного суб'єктивізму, основоположного в модерністському типі творчості (самовираження).

Зрушення в критичній рецепції поезії В. Самійленка бачимо на сучасному етапі. Так, аналізуючи цикл «Елегії», О. Староста відзначає, що в ньому «чітко окреслено естетичну програму письменника, чії художні тексти істотно сприяли становленню українського літературного модернізму» (Староста, 2019: 166).

Безумовно, що конкретизувати дефініції творчого методу В. Самійленка, враховуючи поліфонізм тогочасного літературного контексту, завдання складне. Але рухатися в такому напрямі варто, зокрема простежити схилення до якогось методу чи світоприйняття на найбільш чутливому для лірики рівні – ритмомелодійному.

3. Інтермедіальні аспекти романтичних інтенцій

Однією з визначальних рис естетики романтизму є розуміння поезії як ословленої музики. Ритм, гармонія, інтонаційні інструментовки – дуже важливі для поетів романтичного світоприйняття усіх часів, починаючи від трубадурів і завершуючи неоромантиками початку XX ст. Утім, пісенність наголошували й ранні модерністи, а саме символісти («*найперше музика у слові*»), але якраз вони різко змінили ієрархію поетичних засобів, надавши перевагу мовному образу (тобто символу) над віршуванням. Це й дало їм можливість зробити перші кроки до неокласичного віршування. Самодостатня пісенність, так чи інакше, тримає поета в полоні фольклору.

Про музичність поезії В. Самійленка можна говорити в різних аспектах, навіть біографічних. Він грав на багатьох інструментах, брав активну участь у музичному житті, написав музику до кількох власних віршів, пробував писати оперетку (загублено), плідно контактував із музикантами свого часу, серед яких не тільки професійні композитори, як М. Лисенко, але й митці, що поєднали письменницький і музичний чи акторський таланти – Г. Хоткевич, М. Вороний. Є свідчення, що В. Самійленко разом із С. Шелухиним грали на заручинах І. Франка.

У поетичних текстах В. Самійленко часто повторює музичні терміни *музика*, *струни*, *акорд*, а також вживає слова *голос*, *глас*, *звуки*, *дисонанс*, *співи* тощо. Один із його багатьох

псевдонімів – Стакато¹. Чимало творів В. Самійленка мають музичне забарвлення, виражене не тільки на рівні образів чи композиції, але й відтворене засобами звукового інструментування.

Дослідники неодноразово звертали увагу на особливості віршованих текстів В. Самійленка у музичному аспекті. М. Чернопиский обґрунтовано наголошує, що сатирично-гумористичні твори «Соловейків спів», «Російська серенада», «Дума-цяця», «Міністерська пісня» мають музичну структуру, а такі, як «Розмова», «Весняний спів», «Пісня про свободу», «Duetto» написано в оперетковому стилі (Чернопиский, 1990: 16). Зауважимо, що чимало заголовків чи жанрових означень містять слова *пісня, спів, романс, марш, серенада, канцона*, які викликають музичні асоціації або ж передбачають пісенне виконання. Відомо, що сам В. Самійленко майстерно виконував солоспіви на власні вірші, зокрема «Пісню».

*Відколи людям бог послав
На землю пісню-чарівницю,
Неначе промінь засіяв
І освітив земну темницю* (Самійленко, 1990: 43).

У цитованому творі поезію трактовано як пісню, що вповні суголосна романтичному світо-сприйняттю.

Тематичний мотив «творчість – пісня» проходить через усю лірику В. Самійленка, формуючись в естетичну концепцію з виразним романтичним осердям. Відповідно до її засад поет-співець офірує власну творчість Україні:

*Прийми ж мої пісні, як дар малий
Великої і вірної любові!
Що може дати мій талант слабій
В скарбницю любові твоєї мови...* (Самійленко, 1990: 59).

Ритмомелодика Самійленкових текстів відкривала можливості пісенного побутування. Для «Весняних пісень» К. Стеценко написав хор без супроводу для мішаного складу, а також солоспів для тенора або сопрано на відому «Вечірню пісню»; музику до маршу «Україна» створили кілька композиторів, у тому числі й сам В. Самійленко; М. Лисенко написав кантату для баритона, тенора і мішаного хору на слова творів циклу «Вінок Тарасові Шевченку в день 26 лютого», а також музику на твір «Горе поета». Блискуча сатира В. Самійленка «Щасливий край» отримала нове дихання у виконанні легендарного рок-гурту «Кому вниз» під назвою «Ельдорадо» (вперше прозвучала на фестивалі «Червона рута – 89»). Сатиричні акценти цього твору актуалізуються на кожному етапі української історії, от хоча б такі слова: *«а пани всі мови знають, – крім своєї, крім своєї»*.

В. Самійленко писав і вірші на музику, як-от «Гей, за наш рідний край» на маршову мелодію М. Лисенка. Серед музичних зацікавлень поета – майже дев'ятилітня праця над поетичною драмою про легендарну піснярку Марусю Чурай. Тексти «До душі», «Україна (Марш)» у зібраних творах В. Самійленка супроводжено нотами.

4. Переклад як джерело художньо-ритмічних інновацій

Письменницький талант – достатня підстава для творення оригінальних текстів, але для майстерного перекладу віршів, очевидно, потрібен вроджений музичний слух, бо ж як в інший спосіб можна адекватно й точно відтворити не тільки зміст, але й мелодію першотвору. Для багатьох письменників переклад – це творча лабораторія, вироблення власного стилю через наслідування кращих зразків світової словесності.

В. Самійленко займався перекладами зі шкільних років, знав до десятка іноземних мов, а головне, мав проникливе відчуття мовно-звукового колориту оригіналу, що й уможливило оптимальне відтворення чужоземних текстів рідною мовою. Серед його перекладацьких

¹ Стакато (італ. staccato – уривчастий, відокремлений) – уривчасте, коротке виконання звуків голосом або на музичних інструментах, один з основних прийомів звуковидобування.

зацікавленень на чільному місці – гумор і сатира (Беранже, Мольєр, Бомарше, Лашамбоді), а також твори романтиків і символістів – Байрона, Верхарна. Одним із перших, до кого ще в юності звернувся В. Самійленко, був французький поет-пісняр Беранже, зі спадщини якого перекладено п'ять пісень. На текст перекладу українською «Царя Гороха» К. Стеценко написав солоспів для баритона.

Французька література стала особливою сторінкою в перекладацькій практиці В. Самійленка, предметом його постійної уваги та джерелом тем і образів, у тому числі й музичних асоціацій. Насамперед притягувала епоха Французької революції з її основними подіями. На думку М. Чернопиского, падіння Бастилії відлунує у мотивах громадянської лірики 1889–1893 рр. (Чернопиский, 1990: 19). Під впливом перекладу «Поступу» О. Барб'є український письменник залучає до власного жанрового репертуару ямби – дошкульні в давньогрецькій традиції, а в новому часі написані ямбом сатиричні вірші. Саме в цей період в оригінальній творчості поета з'явився цикл «Ямби». Музичну алюзію Французької революції містить «Пісня про свободу» – В. Самійленко згадує «Марсельєзу», найвідомішу пісню боротьби, що сьогодні стала державним гімном.

Переклади творів англійського романтика Дж. І. Байрона входили в програму гуртка «Плеяда». В. Самійленко переклав два твори всесвітньо відомого барда «Мій дух, як ніч...» (*My Soul is Dark*) та «О, плачте над тими, що плачуть край рік Вавилону...» (*We sate down and wept by the waters of Babel*). Ключові образи першої поезії в оригіналі – *арфа, ноти, звук, пісня* – перекладач подав майже точно, у нього – *арфа, спів, звук, гра*; упустивши, щоправда, звертання *менестреле (minstrel)*, дуже важливе для розуміння авторського задуму. Другий текст – переспів твору з «Єврейських мелодій» лорда Байрона, що відповідно є віршованим перифразом псалма 137 із Книги псалмів. Він став частиною єврейської, католицької, православної та протестантської літургій, його часто клали на музику та перефразували в гімнах і попмузиці (найпоширеніша версія Boney M. – *Rivers of Babylon*). «Єврейські мелодії» були створені Байроном для музики Ісаака Натана, яка звучала в синагогах.

5. Поетичний звукопис і проблеми евфонії

Милозвучність Самійленкових віршів зумовлена великою мірою його філологічною культурою, в основі якої, за висловом самого письменника, була народна мова «нашої Тоскани» – «центрального, найкращого фонетичного діалекту», який має фонетику, «цілком подібну до тосканської в Італії» (Самійленко 1990: 504).

Ідіостиль В. Самійленка був гідно поцінований ще класиками вітчизняного літературознавства – від І. Франка до М. Зерова. Перший зазначав: «Від першого свого виступу на літературнім полі він послуговується мовою чистою, ясною, наскрізь народною і при тім наскрізь інтелігентною. <...> вона ллється у нього як природне джерело» (Франко, 1982: 204).

Сучасні дослідники також відзначають мелодійність та логічну стрункість Самійленкової лірики. Зокрема, М. Чернопиский зауважує, що його «твори, присвячені Т. Шевченкові, Україні, рідній мові, не випадково входили до репертуару читців, звучали на різних зібраннях. У них впадає в вічі чітка градація думки, відшліфовані, часто афористичні рядки. Водночас у ній нема і сліду претензійної риторики, бо всі її формальні ознаки – це органічний вираз щирості думок і почуттів автора» (Чернопиский, 1990: 17). Дослідник акцентує на природності поетичних висловлювань В. Самійленка навіть у зумисне формалізованих віршових формах, як-от акростих. Зауважимо, що органічність, природність – невід'ємні риси світогляду романтиків, головні принципи відображення у їхніх творах єдності світу й людини в ньому.

Чутливий до слова та переконаний у необхідності національного літературного розвитку, В. Самійленко написав статті, які стосуються питань культури рідної мови. Зокрема, привертає увагу праця «Дбаймо про фонетичну красу мови» (вперше надруковано в журналі «Шлях» за 1917 р.), де автор пояснює природну милозвучність української мови якістю й співвідношенням

голосівок (vocalis) і шелестівок (consonans), наявністю спеціальних засобів до «урівноваження вокалізму з консонантизмом <...> в цілях більшої евфонічності» і закликає берегти цю оригінальність (Самійленко 1990: 496–497). Без сумніву, що поет застосовував філологічні знання у власній творчості.

Вінцем музичних інкрустацій В. Самійленка є широковідома «Вечірня пісня». Не можна не погодитися з М. Чернописким, який зазначив, що «для автора тексту вона звучала ще до того, як К. Стеценко поклав її на музику і вона стала перлиною українського солоспіву» (Чернопиский, 1990: 17).

Надзвичайну музичність вірша створює алітерація сонорних *в, л, м, н* у поєднанні з повторюваністю шумних глухих *с, ч* та дзвінкого *ж*. Алофони шумних і сонорних фонем розташовані майже рівномірно на тлі асонансу голосних середнього підняття *е, о* та низького *а*. Завдяки лексичному складові твору виникає повтор сонорних і голосних звукосполук, що формує високий коефіцієнт вокалізму. Пісенна гармонія підтримується строфічно – поет використав восьмирядник із повтором у кожній з чотирьох строф останніх чотирьох рядків. Ця своєрідна епіфора-приспів містить риторичні звертання, запитання та оклик:

*Ой сонечко ясне,
Невже ти втомилось,
Чи ти розгнівилось?
Ще не лягай!* (Самійленко, 1990: 86)

Простота, безпосередність та ніжність колискової пісні, яка передає найкращі почуття, властиві матері, батьку, взагалі людині, спонукали до стилізації жанру багатьма письменниками. Визначальним для колісанки, принаймні в її народно-родинному варіанті, коли головним завданням було приспати дитину, є не змістовий, а ритмо-мелодійний компонент. Часопростір цього давнього жанру створює ясний світ, що ідеалізується. У варіації В. Самійленка коліскові мотиви набули космічного звучання, бо ліричний герой звертається до сонця. Поетично-пісенний витвір Самійленка – Стеценка щовечора звучав на українських телеканалах у 1990-х роках, а сьогодні має продовження в сучасних аранжуваннях, що свідчить про його популярність. Музично-ритмічна легкість твору зумовлена, безсумнівно, його образно-лексичними та віршувальними якостями. Метрична схема поезії – двостопний амфібрахій з усіченою стопою в четвертому й восьмому рядках; римування – *bddalhha*².

Використання суфіксів зменшеності й пестливості у звертанні до призахідного сонця з проханням не залишати землю створює журливо-меланхолійний настрій. Здрібніло-пестливі форми – типова ознака народно-пісенних звертань до людей та об'єктів довкілля. В. Самійленко часто вдається до використання позначених впливом фольклору стилістичних засобів.

6. Риторичні прийоми в контексті жанрового репертуару

Поетичний синтаксис В. Самійленка насамперед представлений різноманітними повторами, паралелізмом, риторичними конструкціями, які виявляють його естетико-світоглядні засади. Лірика – це діалог поета зі світом і собою, що відповідно активізує комунікативно-синтаксичні форми. У контексті романтичного світосприйняття автор звертається до душі («не сумуй ти, душе»), космічних об'єктів («О небо, злотом заткане блаките...», «О сонечко, <...> благе небеснеє проміння», «О земле пишиная, тебе питаю!»), явищ і атрибутів природи («Люба веселко! ... Люба веселочко»; «О весно, весно...», «О чарівнице, лікарко чудова», «красо моя»), до самої природи («О хутко, хутко вже тебе побачу, / Красно-природо, в шлюбному убранню, / тебе, утіхо кожному диханню!»), творчості («Розкажи ти, моя Музо»), представників цивілізації («Давні еліни! Як шкода...»), міфічних істот («богине ясна», «О Мойра, Мойра!»),

2 У буквенному позначенні римування користуємося схемою: 1) малими латинськими літерами, що не підносяться над умовною лінією тексторядка (а, с, е), позначаємо 1-складові клавзули; 2) підносяться над умовною лінією тексторядка (в, d, h) – 2-складові; 3) нижче тексторядка (j, q, p) – 3-складові; 4) обабіч тексторядка (f) – 4-складові.

персоніфікованих станів («Моя ти смерте») тощо.

Зважаючи на патріотичну тематику більшості віршів поета, знаходимо чимало форм звертань до України: *Вкраїно, Вкраїно-мати, краю коханий мій, нещасний краю мій, краю мій розіп'ятий, о бідний, бідний краю мій.*

Окрім національної заангажованості, лірику В. Самійленка вирізняє неоромантичне трактування творчості як пісні, про що йшлося вище. Поєднання цих тенденцій бачимо у вірші «До неньки!»:

*Повій, буйний вітре, од самого моря,
Навій мені пісню, щоб виспівать горе:
Нехай мені пісня голосно заплаче,
Нехай у могилах будить дух козачий,
Нехай всім розкаже про тяжку неправду,
Нехай Україні подає пораду,
Що треба чинити, щоб ворога збутись,
Як долю колишню лучче завернути* (Самійленко, 1990: 48).

Фольклорна форма звертання до вітру з використанням традиційного прикметника *буйний* у поєднанні з чотирикратною анафорою поглиблює прохання ліричного героя про творче натхнення для оспівування славної минувши й заклику до звитяжності у визвольній боротьбі.

Активність риторичних конструкцій, зокрема звертань, почасти зумовлена жанровим репертуаром поета. У «Посвяті Зінаїді Р-ській» двічі використано звертання «*О, зірко!*», а також «*ти, моя зоре*», «*мій ти раю*», що створює ілюзію живого монологу-звертання до об'єкта юнацької закоханості. Розмовної природності текстові додають анафори, риторичні запитання, оклики, паралелізм.

Риторичні запитання та звертання, а також нестягнена форма прикметників як ознака фольклорного стилю використано в циклі «Елегії».

*Де ти, блакитнеє небо? Чого ти повилося в хмарах?
Дай мені очі втопить в чистій безодні твоїй,
Дай мені любе сіяння твого променистого сонця,
Дай мені лагідний світ зірок вечірніх твоїх!
Чистеє небо! Високеє, пренепорочнеє небо!* (Самійленко, 1990: 46)

Цитований твір не тільки версифікаційно наслідує античну форму – елегійний дистих, але й розвиває одну з провідних концепцій естетики цієї епохи про гармонію як музику небесних сфер. У піфагорійській і платонівській філософських традиціях сформувався вчення про музично-математичне влаштування космосу під назвою *гармонія сфер, гармонія світу* (латин. *harmonia mundi*), або *світова музика* (латин. *musica mundana*).

*Сфер небесних музика повинна густо пречудовно, –
Тільки, на лихо, її слухати може не всяк.
Той, хто витає душею в далеких краях міжпланетних,
Чує величний акорд. Хай же він слуха його!
Ми ж, що живем на планеті, повинні ми слухати вічно
Той дисонанс, що дає цар всіх істот – чоловік* (Самійленко, 1990: 47).

Незважаючи на використання контрастної лексики на позначення небесного та земного світів, цикл не можна зарахувати ні до символістських, ні до декадентських. Якщо чоловік (людина) – цар природи (світогляд ренесансного гуманізму), то пориви у містичні (властиві для символістів) сфери не з'являться, не сформується філософія двох світів, у якій все земне отримує негативне маркування.

Поетичний цикл «Елегії» не так здивував тогочасного читача використанням канонічного елегійного дистиха, як рішення поєднати античну строфу й злободенну тематику, що, на думку

О. Старости, «свідчить про прогресивну орієнтацію автора на кращі зразки європейської класики» (Староста, 2019: 163).

Досліджуючи українську класичну елегію, О. Ткаченко в ряду її видатних авторів називає й В. Самійленка. Науковиця простежила динаміку жанру, визначивши період його активності: «романтизм – це елегійна доба, бо найповніше його філософія здобуває втілення саме в жанрі елегії» (Ткаченко, 2004: 5, 107).

У творчості В. Самійленка знайшли місце елегії на смерть, в українській традиції – поменники, яких у поета чимало (в пам'ять І. Котляревського, Т. Шевченка, Лесі Українки, Л. Глібова, Т. Зіньківського). Беззастережно можемо твердити, що В. Самійленко вписав яскраві сторінки в національну шевченкіану саме в цьому жанрі. Вірш «На роковини смерті Шевченка» вирізняє ритмомелодика, яку формують риторичні оклики та запитання, епіфора, анафора, інверсія. Насамперед звертає увагу окличне речення «*Умер поет!*» на початку першої строфи, яке в першому рядку третьої трансформовано у твердження «*Поет живе!*». Посилює думку про невмирущість генія строфічна епіфора: «*Поет живе в серцях свого народу!*». Перша строфа містить, окрім того, стилістично забарвлену фразу з лексичним повтором: «*Але чи справді вмер він? Ні, не вмер!*» (Самійленко, 1990: 48). Традиційно звучать у вірші романтичні мотиви творчості-пісні – зі смертю поета «*струни голосні / порвалися, замовкли навіки*», «*його душа в святих його словах / одбилася акордами смутними*» (Самійленко, 1990: 49).

Пам'яті Т. Шевченка присвячений відомий вірш В. Самійленка «Українська мова», композиційною основою якого став паралелізм. Беручи початок у фольклорі, паралелізм досить широко використовують у писемній літературі, і не тільки в стилізаціях під фольклор або у проведенні уподібнень із природою. Класичний приклад – вірш В. Самійленка «Українська мова», де скарб рідної мови прирівнено до дорогого діаманту. У творі спостерігаємо не тільки образний паралелізм, а й лексико-синтаксичний, що пов'язаний з однаковою побудовою речень, та композиційно-строфічний: у першій строфі йдеться про загублений на битій дорозі коштовний камінь, у другій – про занедбану мову, яка теж вимагає обробки. Ритміко-інтонаційну структуру вірша формують чотиристопний анапест, глибоке співзвуччя суміжних рим, анафора сполучника *і*, ампліфікація емоційно забарвлених мовообразів зі значенням *сяти*. В аналізованій поезії В. Самійленко продемонстрував фонетично-лексичні можливості української мови й домігся блискучого ефекту в прямому та метафоричному смислах.

Ще один популярний у поетичі В. Самійленка синтаксичний засіб – риторичне запитання. У філософській або метадативній ліриці запитальні конструкції посилюють характерну інтонацію роздуму вголос, знаменують сприйняття життєвого плину як полілогу, як титанічної духовної роботи осмислення, осягнення. Це – спосіб думання, бо пошук, домагання питомих сенсів буття – не менш важливий за самі смисли, бо істини мають властивість нескінченності розвитку думки, як нескінченний і людський пошук. У межах окремого життя потреба пошуку, а відповідно й виникнення запитань, постає знову і знову:

Чи реально я існую?

Що таке моя свідомість?

Як погодити єдність

З існуванням душ без ліку? (Самійленко, 1990: 93)

Ці запитання належать до невідступних, «вічних» питань. Так само як і Шевченкове «Нащо нас мати привела?», «Чи буде правда між людьми?», Лесі Українки «Як научить байдужих почувати? Як розбудити розум, що заснув? Як час вернуть, що марне проминув?», Симоненкове «Ти знаєш, що ти людина?». Такі питання лежать у площині вічної шекспірівської аллюзії, нагадуючи, що людина завжди перебуває в запитальній ситуації. Сучасні гносеологи переконують, що запитання є формою мислення.

7. Версифікаційні інкрустації поетичних текстів

Насамперед актуалізуємо тезу про суголосність етапів розвитку літератури та віршувальних інтенцій. Сумлінна дослідниця українського віршування Н. Костенко цілком аргументовано зауважила: «Тенденції розвитку метрики і ритміки співвідносяться з динамікою історико-літературного процесу, з розвитком літературних напрямків, течій, стилів, родів і жанрів» (Костенко, 2006: 63).

У контексті тенденцій та періодів європейської версифікаційної культури романтики вражають легкістю і природністю віршованої мови, яку вони (в руслі органічної концепції творчості) вважали продовженням природної музичної стихії. Але навіть серед них знаходимо чимало прикладів усвідомленої копіткої праці над формою.

У критичному розгляді Самійленкових поезій М. Зеров наголошував на їхній версифікаційній гармонійності: «вірш у нього тече рівним та погожим струмком, не бурхаючи, завжди в берегах» (Зеров, 1990: 527). Незважаючи на позірну простоту та природність звучання, лірика В. Самійленка дивує розмаїттям строфіки (цикли сонетів, канцон, секстин; різні римовані сплети двовіршів, катренів, п'яти-, шести- та восьмирядників) та метрики (гекзаметр, олександрійський вірш, елегійних дистих, варіації силабо-тонічного вірша).

Лірика та ліро-епос В. Самійленка у віршувальному аспекті – це класичний вірш, представлений основними розмірами силабо-тоніки. А втім, у віршах поета вони набули цілком оригінального й у кожному конкретному випадку свіжого звучання. При цьому В. Самійленко використовує різні ритмічні засоби – повтори на різних рівнях; enjambement; чергування одно-, двоскладових клавзул; зміна анакрузи і, нарешті, широко вживаний прийом іпостасування. Водночас поет застосовує переважно точні та глибокі рими.

У ліриці й ліро-епосі В. Самійленко апробував усі основні стопи силабо-тоніки в різних ритмомелодійних варіаціях із врахуванням виражально-сміслових потенцій кожного метра.

Ямб – найпоширеніший метр світової поезії. Простота чергування ненаголошеного й наголошеного складів найбільш природно імітує ритм життя, повно виражає багатство почуттів і думки. Розміри одного і того ж самого метра різняться між собою: чотиристопний ямб найчастіше використовують для ліричної оповіді, п'ятистопний – для епічної чи драматичної, шестистопний – для роздумів. В. Самійленко в ямбічних віршах слідує цій тенденції. Чотиристопним ямбом написані ліричні поезії «Пісня», «Непевність», «Зорі», «Посвята Зінаїді Р-ській»; п'ятистопним – «На роковини смерті Шевченка», «Україні», «Над руїнами», сонети; шестистопним – «Грішниця», «Зимовий діалог», «Не вмре поезія», «Людськість» тощо. Часто поет використовує в одному різні розміри ямба, одне з улюблених поєднань – шести- й чотиристопний розміри («Ямби», «26 лютого», «Невже для нас...», «Пам'яті Л. І. Глібова»). У творі «Думка (На смерть Трохима Зіньківського)» два рядки чотиристопного ямба чергуються з рядком шестистопного. Схожа версифікаційна схема у віршах «Весняної елегії» – спаровані рядки двостопного ямба перемежовано версом чотиристопного з відповідним римуванням *аасеес*.

Подібна ритміко-композиційна структура «Весняних пісень»: перша частина написана двостопними анапестичними двовіршами, розмежованими рядком тристопного анапеста з римуванням *аавссв*; у другій частині використано чотиристопний ямб із перехресним римуванням. Частини відповідно різняться емоційно-настрояним малюнком: у першій оспівано радісне пробудження природи весною, у другій – важка весняна праця хлібороба на чужій ниві. Завдяки відмінним в обох частинах лексико-виражальним й інтонаційно-віршувальним прийомам передано контраст «свято – будень», «власне – чуже».

Хорей у віршуванні В. Самійленка представлений найперше його чотиристопним розміром, який був панівним серед хорей і в XIX, і в першій половині XX ст. Це почасти можна пояснити своєрідною двоплановістю форми чотиристопного хорей, оскільки він (розмір) – носій не лише класичних, а й народнопісенних традицій, і досить тривалий час переваги цього розміру

над іншими хореїчними розмірами засвідчують мелодійність української поезії, глибину її зрощення з народнопісенною основою. Часто «окриленість» хорєя приглушує анапестична анакруза, що помітно згладжує стрімкий ударний початок метра.

Чотиристопним хорєем написані такі ліричні вірші, як «Найдорожча перлина», «Розкажи ти, моя Музо», «Дві планети», «Україна (марш)», «Заспівав би я»; переважна більшість сатирико-гумористичних творів, як-от: «Ельдорадо», «Горе поета», «Патріота Іван», «Фармакологія», «Гостра стаття», «Собаки», «Разговори», «Патріотична праця», «Всеросійське свято (Коронація)» та інші. Також цей розмір увійшов у ритмічні сполуки з іншими у віршах «Гей, за наш рідний край» (X46), «Мандрували, мандрували» (X43) тощо.

Хорєїчні та ямбічні структури – найуживаніші у віршовій системі В. Самійленка. Розподіл метричних розмірів зумовлений тематикою, пафосністю та стилістичним забарвленням творів. Вірші хорєїстичного розміру є переважно народнопісними інструментовками, часто сюжетними мініатюрами; твори ж, написані ямбом, відзначаються ліричністю, іноді неприхованою інтимністю, в інших випадках – мають героїчний характер.

Віршів, написаних трискладниками, у доробку В. Самійленка менше, бо в українській метриці взагалі вони менш популярні, ніж двоскладові. Звернувшись до трискладників, поет залишається традиційним у виборі розмірів – три- та чотиристопники переважають. У віршуванні В. Самійленко апробував усі різновиди трискладової стопи. Амфібрахій застосовано у віршах «Ридання душі» (4-стопний), «Сумна наша пісня» (4), «До нььки» (4), «Орел (4), «Пісня про вішого Василя» (34), «Пригода» (3); анапест у поезіях «До душі» (2-стопний), «Весняні співи» (23), «Як то весело жить» (3) тощо. Дактиль використано для імітації гекзаметру в елегійних дистихах («Елегія», «Веселка», перша частина «Дум буття» «Символ віри»). Примітно, що античну метричну сполуку поет використав насамперед для творів філософського змісту з метою навіть на версифікаційному рівні показати важливість порушених тем.

Активно застосовуючи трискладники, В. Самійленко підтримував метричну практику І. Франка й Лесі Українки, які саме в той період прищеплювали цю віршувальну традицію українській поезії.

8. Висновки

Поезії В. Самійленка властиві саме ті риси, які асоціювалися у неокласиків із сентиментальністю і хуторянством, сформованих внаслідок надмірної залежності від фольклору. Тому вони агітували українських поетів учитися в парнасців. Але такі поети, як П. Тичина чи В. Свідзинський, змогли саме з допомогою фольклору модернізувати свою поезію, підпорядкувавши його індивідуальному самовираженню. Для В. Самійленка ж найбільш привабливими лишилися типово романтичні гасла: *слово – зброя, творчість – пісня, природа – величний храм*. І все ж його поетичний доробок вартий гідної оцінки саме з огляду на віршувальну техніку й ритмомелодику загалом. В. Самійленко розширив традиції української пісенно-романсової лірики. Увага поета до форми вірша, його ритмічної та строфічної побудови, до вироблення вишуканих жанрових форм лірики вирізняють його версифікацію. Створюючи поезії, митець прагнув надати їм довершеності, гармонійності, використовуючи найбільш пісенні двостопні розміри силабо-тоніки. Ритмо-мелодійна основа поезій В. Самійленка суголосна романтичним тенденціям: використання народно-пісенних засобів, врівноважена ритмічна структура, різноманітність поетичної лексики й синтаксису (насамперед риторичні конструкції), емоційна піднесеність мови тощо. Але надмірна залежність від фольклорної традиції не дозволила йому зануритися глибше в літературну, піти до модернізму, скажімо, через дольник як невимушений перехід до некласичного віршування. Отже, ритмічна структура поезії В. Самійленка засвідчує його укоріненість у романтичний тип творчості – натхненна пісня.

Література:

1. Голомб Л. Особа і суспільство в українській ліриці кінця XIX – початку XX ст. Львів : Вид-во при ЛНУ «Вища школа», 1988. 146 с.
2. Голомб Л. Поезія Володимира Самійленка у сучасній рецепції. *Новаторські тенденції в українській літературі кінця XIX – перших десятиліть XX ст.* Ужгород : Гражда, 2006. С. 35–47.
3. Зеров М. Твори. У 2 т. Т. 2: Історико-літературні та літературознавчі праці. Київ : Дніпро, 1990. 601 с.
4. Історія української літератури XIX ст. (70–90 роки). У 2 кн. / за ред. О. Гнідан. Київ : Вища школа, 2003. Кн. 2: Українська поезія 70–90-х років XIX століття (Тенденції розвитку). 439 с.
5. Костенко Н. Українське віршування XX століття. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. 287 с.
6. Погребенник В. Володимир Самійленко: до 125-річчя з дня народження. Київ : Товариство «Знання» УРСР, 1988. 47 с.
7. Самійленко В. Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Переспіви та переклади. Статті та спогади. Київ : Наукова думка, 1990. 608 с.
8. Староста О. Цикл «Елегії» В. Самійленка: на шляху від народництва до модернізму. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Філологія».* 2019. Вип. 2(42). С. 162–167.
9. Ткаченко О. Українська класична елегія : монографія. Суми : Видавництво СумДУ, 2004. 256 с.
10. Франко І. Зібрання творів. У 50 т. Т. 37: Літературно-критичні праці (1906–1908). Київ : Наукова думка, 1982. 690 с.
11. Чернопиский М. Володимир Самійленко. *Самійленко В. Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Переспіви та переклади. Статті та спогади.* Київ : Наукова думка, 1990. С. 5–33.

References:

1. Holomb L. (1988). *Osoba i suspilstvo v ukrainiskii lirytsi kintsia XIX – pochatku XX st.* – [Person and society in Ukrainian lyrics of the late 19th and early 20th centuries]. Lviv : Vyd-vo pry LNU “Vyshcha shkola”. 146 s. [in Ukrainian]
2. Holomb L. (2006). *Poeziia Volodymyra Samiilenka u suchasni retseptsii* – [Poetry of Volodymyr Samiilenko in modern reception]. *Novatorski tendentsii v ukrainiskii literaturi kintsia XIX – pershykh desiatylyt XX st.* Uzhhorod : Hrazhda. P. 35–47. [in Ukrainian]
3. Zеров M. (1990). *Tvory. U 2 t.* [Works. In 2 volumes] T. 2: *Istoryko-literaturni ta literaturoznavchi pratsi.* Kyiv : Dnipro. 601 p. [in Ukrainian]
4. Hnidan, O. (ed.) (2003). *Istoriia ukrainskoi literatury XX st. (70–90 roky)* – [History of Ukrainian literature of the 19th century. (70-90 years)]. In 2 vols. Kyiv : Vyshcha shkola. Kn. 2: *Ukrainska poeziia 70–90-kh rokiv XX stolittia (Tendentsii rozvytku).* 439 p. [in Ukrainian]
5. Kostenko N. (2006). *Ukrainske virshuvannia XX stolittia* – [Ukrainian poetry of the 20th century]. Kyiv : Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr “Kyivskiy universytet”. 287 p. [in Ukrainian]
6. Pohrebennyk V. (1988). *Volodymyr Samiilenko: do 125-richchia z dnia narodzhennia* – [Volodymyr Samiilenko: to the 125th anniversary of his birth]. Kyiv : Tovarystvo “Znannia” URSR. 47 p. [in Ukrainian]
7. Samiilenko V. (1990). *Poetychni tvory. Prozovi tvory. Dramatychni tvory. Perespivy ta pereklady. Statti ta spohady* – [Poetry. Prose works. Dramatic works. Re-sings and translations. Articles and memories]. Kyiv : Naukova dumka. 608 p. [in Ukrainian]
8. Starosta O. (2019). *Tsykl “Elehii” V. Samiilenka: na shliakhu vid narodnytstva do modernizmu* – [The cycle “Elegy” by V. Samiilenko: on the way from populism to modernism]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriiia “Filolohiia”.* Vol. 2(42). P. 162–167. [in Ukrainian]
9. Tkachenko O. (2004). *Ukrainska klasychna elehiia : Monohrafiia* – [Ukrainian classical elegy : Monograph]. Sumy : Vydavnytstvo SumDU. 256 p. [in Ukrainian]
10. Franko I. (1982). *Zibrannia tvoriv. U 50 t.* [Collection of works. In 50 volumes]. T. 37: *Literaturno-krytychni pratsi (1906–1908).* Kyiv : Naukova dumka. 690 p. [in Ukrainian]
11. Chornopyskyi M. *Volodymyr Samiilenko* – [Volodymyr Samiilenko]. *Samiilenko V. Poetychni tvory. Prozovi tvory. Dramatychni tvory. Perespivy ta pereklady. Statti ta spohady.* Kyiv : Naukova dumka, 1990. P. 5–33. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 11.08.2023
The article was received 11 August 2023

УДК 811.161.2'367.335.1'367.4:398.91

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2663-2691/2023-94-3>

ФУНКЦІОНУВАННЯ СУРЯДНИХ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ У СКЛАДІ ПАРЕМІЙ

Павлова Ірина Григорівна,

кандидат філологічних наук, доцент,

завідувач кафедри української мови

Полтавського національного

педагогічного університету імені В. Г. Короленка

livelyfamily13@gmail.com

orcid.org/0000-0003-1078-3611

Мета статті – виявити сурядні словосполучення у складі українських прислів'їв, з'ясувати особливості їх функціонування та дослідити конотативні відтінки домінувальних семантико-синтаксичних відношень, зреалізовані в зазначених синтаксемах.

Методи. Для реалізації поставленої мети використано такі методи: метод суцільної вибірки (з його допомогою виокремлено сурядні словосполучення в межах паремій); метод аналізу (досліджено семантико-синтаксичні відношення, що функціують між компонентами сурядних словосполучень); контекстний метод та метод лінгвістичної інтерпретації (декодовано конотативні відтінки семантико-синтаксичних відношень, які накладаються на сурядні словосполучення як компоненти прислів'їв); метод класифікації (упорядковано сурядні словосполучення на групи відповідно до семантико-синтаксичних відношень та їхніх відтінків).

Результати. Аналіз українських прислів'їв засвідчив, що сурядні словосполучення є важливими носіями семантичного складника означених сталих виразів. Установлено, що в пареміях, які репрезентують досліджувані синтаксеми, основне смислове навантаження припадає саме на сурядні словосполучення. Це є свідченням того, що окреслені синтаксичні одиниці належать не лише до абстрактного рівня мови, а й мають значний прагматичний потенціал. Виявлено, що в прислів'ях функціонують сурядні словосполучення як відкритого, так і закритого типу. У межах першого сурядні словосполучення зреалізують єднальні та розділові семантико-синтаксичні відношення з їхніми відтінками. Другий тип репрезентовано синтаксемами з протиставно-зіставними й приєднувальними відношеннями, що також зазнають певних модифікацій на тлі реченнєвої організації прислів'їв. Розкрито природу ускладнених сурядних словосполучень, у яких одночасно функціонує кілька семантико-синтаксичних відношень.

Висновки. У розкритті смислового навантаження прислів'їв важливу роль відіграє рівень їх синтаксичної організації. Сурядні словосполучення на структурному та комунікативному рівнях мають різну запроєктованість семантики. Як одиниці лінгвальної системи аналізовані синтаксеми характеризуються інваріантними виявами єднальних, розділових, протиставних, приєднувальних та інших семантико-синтаксичних відношень, однак у складі реченнєвої структури прислів'їв ці відношення зазнають модифікацій та набувають додаткових відтінків.

Ключові слова: паремія, прислів'я, сурядне словосполучення, семантико-синтаксичні відношення, конотативне значення, синтаксичний рівень мови.

THE FUNCTIONING OF COORDINATE PHRASES IN PAREMIAS

Pavlova Iryna Hryhorivna,

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Ukrainian Language*

Poltava V. G. Korolenko National

Pedagogical University

livelyfamily13@gmail.com

orcid.org/0000-0003-1078-3611

The purpose of the article is to identify the coordinate phrases in Ukrainian proverbs, to find out the peculiarities of their functioning and to study the connotative shades of the dominant semantic and syntactic relations realized in these syntaxes.

Methods. The following methods were used to realize the aim of the study: the method of continuous sampling (it was used to single out the coordinate phrases within the paremias); the method of analysis (the semantic and syntactic relations functioning between the components of coordinate phrases were studied); contextual method and linguistic interpretation (the connotative shades of semantic and syntactic relations imposed on the coordinate phrases as components of proverbs are decoded); classification method (the coordinate phrases are organized into groups according to semantic and syntactic relations and their shades).

Results. The analysis of the syntactic level of Ukrainian proverbs reveals that coordinate phrases are important bearers of their semantic component. It has been established that in the paremia that include these syntaxes, the main semantic load falls on the coordinate phrases. This is an evidence that these syntactic units belong not only to the abstract level of language, but also have significant pragmatic potential. It has been found that both open and closed type of coordinate phrases function within proverbs. Within the first type, the coordinate phrases realize connecting and separating semantic and syntactic relations with their shades. The second type is represented by syntaxes with contrastive and conjunctive relations, which also undergo certain modifications against the background of proverbs organized as sentences. The article also reveals the nature of complicated coordinate phrases in which several semantic and syntactic relations function simultaneously.

Conclusions. The level of the syntactic organization plays an important role in revealing the semantic load of proverbs. A coordinate phrases at the level of language and at the level of use in communication has a different semantic projection. As units of language, the analyzed syntaxes have invariant manifestations of connecting, separating, contrasting, joining and other semantic and syntactic relations. However, being a unit of sentence structure, these relations are modified and acquire additional shades.

Key words: paremia, proverb, co-ordinate phrases, semantic and syntactic relations, connotative meaning, syntactic level of language.

1. Вступ

Мова є своєрідним дзеркалом між людиною та довкіллям, яке відображає не лише реальний світ, а й суспільну свідомість народу (Заремька, 2011: 396). Вивчення будь-якої мови пов'язане з культурою нації, адже ці поняття становлять єдність: мова – невід'ємний елемент культури, тоді як культура знаходить свій вияв у мові. Паремії – особливий шар лексики, оскільки вони є засобом пізнання світосприйняття й культури будь-якого народу та репрезентантом самобутності його мовної картини світу. Ці вирази мають, окрім виховного потенціалу, особливу експресивність, що збагачує комунікацію. Тому паремії – предмет дослідження багатьох лінгвістичних і нелінгвістичних наук. Для мовознавців вони ілюструють багатство лексики та різноманітних синтаксичних моделей. Якісно новий розвиток лінгвістики й літературознавства в ХХІ ст. зумовлює необхідність дослідження нових граней пареміологічних одиниць, зокрема й сурядних словосполучень, що функціонують у межах реченнєвих структур прислів'їв та приказок.

Сьогодні є чимало ґрунтовних праць, присвячених дослідженню теоретично-прикладних питань пареміології. У другій половині ХІХ ст. розвивається науковий підхід до аналізу пареміологічних одиниць. Різні аспекти висвітлено в працях вітчизняних і закордонних науковців:

М. Алефіренка, В. Бондаренка, В. Гаврилової, З. Дубровської, О. Дуденка, Л. Засекої, І. Іванової, Ю. Калиновського, В. Калько, Н. Ковальської, З. Коцюби, Ю. Крижановського, М. Пазяка, О. Райхштейна, П. Савіна, О. Семенової, А. Тейлора, Н. Черкаса та ін. Значний внесок у розвиток пареміології зробив фінський літературознавець і фольклорист М. Куусі, якому належить розробка міжнародної класифікації прислів'їв. Сурядні словосполучення, які є предметом гострих дискусій щодо їхнього статусу, розкрито в працях І. Вихованця, П. Дудика, О. Мельничука, М. Степаненка, І. Ющука та ін.

Мета статті – дослідити специфіку сурядних словосполучень як елементів, що функціонують в українських прислів'ях та приказках; з'ясувати особливості їх формальної організації та семантичного наповнення.

2. Тракткування пареміологічних одиниць та їхніх особливостей у філологічних дослідженнях

Варто зауважити, що термін «паремія» має різні трактування в наукових філологічних колах. В іноземних джерелах він узагалі відсутній, натомість уживаним є термін «прислів'я». З. Коцюба розглядає паремії як «малі жанри афористичного спрямування, а саме прислів'я та приказки» (Коцюба, 2010: 9). Більшість філологів тлумачить паремію як узагальнене поняття на позначення різних сталих ідіоматичних виразів. Н. Шарманова стратифікує такі диференційні ознаки, які притаманні більшості пареміологічних одиниць: «клішованість, лаконічність, афористичність, переосмислення або буквальне узагальнення значення, здебільшого повчальний зміст» (Шарманова, 2019: 123). Для всіх таких одиниць на рівні змісту характерні експресивність та образність, а на рівні форми – відтворюваність і стійкість із відносною варіативністю компонентного складу. З огляду на це, паремії можна інтерпретувати як «національно-культурні вислови, що є узагальнено образними, синтаксично замкнутими, семантично цілісними конструкціями, що відображають специфіку життя і побуту кожної людини, окремої спільноти» (Іванова, 2003: 7).

Серед паремій особливу увагу привертають прислів'я, які репрезентують завершену думку, тобто на рівні форми збігаються з реченнями, але при цьому ці одиниці не генерують щоразу, а відтворюють як готові конструкції, що виконують, на думку багатьох дослідників, естетичну функцію.

У літературознавчих студіях фіксуємо різні дефініції прислів'їв. Словник за редакцією О. Бобиря такі одиниці інтерпретує як «короткий крилатий народний вислів, у якому виражено життєвий досвід народу. На відміну від приказки прислів'я двочленне та має повчальний характер» (Бобир, 2016: 95). Ф. Медведєв тлумачить їх як «стислий і влучний, образний, здебільшого народний вислів, що стосується різноманітних явищ життя. Їх застосовують у мові для розкриття багатьох типових життєвих обставин і ситуацій» (Медведєв, 1978: 59).

Усі прислів'я мають культурно-виховну цінність і вирізняються структурними та семантичними особливостями. Одна з диференційних ознак таких одиниць – метафоричність та алегоричність.

Важливою рисою реченнєвої організації пареміологічних одиниць є особлива ритмічність, на що звертає увагу А. Грищенко, подаючи власну дефініцію прислів'я: «...це короткий, стійкий щодо лексичного складу й здебільшого ритмічно організований вислів повчального характеру» (Грищенко, 2002: 122). Засобом же їх мовного вираження є речення різної структури, що функціонують як у прямому, так і в переносному значенні: 1) прості двоскладні: *У гурті й пісня в лад іде* (Попова, 2010: 17); *Козак не боїться ні хмари, ні чвари* (Попова, 2010: 19); 2) прості односкладні: *Без труда й меду не їдять* (Попова, 2010: 32); *Людину пізнають по її друзях* (Попова, 2010: 144); 3) складносурядні: *Усе мине, а гріх зостанеться* (Попова, 2010: 24); *Землю сонце прикрашає, а людину – праця* (Попова, 2010: 34); 4) складні безсполучникові: *Бог дав, Бог і взяв* (Попова, 2010: 22); *Сій добірне зерно – в засіках буде повно* (Попова, 2010: 45);

5) складнопідрядні: *Як громада вирішила, так воно й буде* (Попова, 2010: 17); *Добрий козак бачить, де отаман скаче* (Попова, 2010: 18).

3. Особливості семантико-синтаксичних відношень сурядних словосполучень як компонентів прислів'їв

В організації ритмічного ладу, а також у створенні семантичного відтінку прислів'я беруть участь сурядні словосполучення. Ці синтаксичні одиниці не мають однозначного трактування в мовознавстві. Так, С. Алексеєва переконана в тому, що лише сполуки слів на основі підрядного зв'язку становлять «ядро словосполучень, їх центральну ланку» (Алексеєва, 2005: 31). Одним із аргументів, які наводить філологиня, є той, що «всі типи сурядних відношень (єднальні, протиставні, розділові) виражаються аналітично, тобто зовнішніми відносно граматичних форм компонентів засобами сурядного зв'язку: сполучниками сурядності та (або) інтонацією... Граматична форма жодного з компонентів сурядного сполучення не бере участі у вираженні семантико-синтаксичних відношень усередині сурядної конструкції» (Алексеєва, 2005: 34). Однак О. Мельничук вважає, що «немає підстав для того, щоб до словосполучення відносити лише конструкції з якимсь певним характером синтаксичного зв'язку, наприклад із підрядним зв'язком, і не враховувати словосполучень із сурядним типом зв'язку, які в такому разі взагалі не знаходять собі місця в системі синтаксичної науки (Мельничук, 1972: 39). Погоджуємося з думкою П. Дудика, О. Дуденка, М. Степаненка та ін. про те, що сурядні сполуки слів мають достатньо диференційних знак, які дають змогу розглядати їх як різновид словосполучення в українській мові. Те, що вони не мають спільних рис у формальній організації та вираженні семантико-синтаксичних відношень із підрядними, не є аргументом для нехтування цими одиницями чи применшення їхнього статусу. Сурядні словосполучення вирізняються «граматично-змістовою незалежністю, рівноправністю елементів, їхньою непідпорядкованістю один одному» (Дудик, 1998: 44). Прибічники виокремлення цих синтаксичних одиниць поділяють сурядні словосполучення на відкриті та закриті типи з їх подальшим поділом на підтипи залежно від реалізації семантико-синтаксичних відношень між конститuentами.

У межах реченнєвої структури прислів'їв виявляється прагматичний потенціал сурядних словосполучень. Окрім цього, вони набувають певної експресивності й слугують одним із важливих засобів вираження значеннєвої запроєктованості кожного окремого прислів'я. Як свідчить проведений аналіз, у складі цього різновиду паремій кількісно переважають відкриті сурядні словосполучення. Для них характерна «теоретично й практично необмежена кількість компонентів» (Дудик, 1998: 46). З-поміж цієї групи домінують сурядні синтаксеми з єднальними відношеннями, експлікованими сполучниками *і*, *й*, *та* або безсполучниковим зв'язком: *І вночі, і вдень – йому завше ніч* (Попова, 2011: 291); *Сон та їда ніколи не обрида* (Попова, 2011: 128); *Заблукав межі хатою й коморою* (Попова, 2011: 219); *Лихоманка – не матка: трясє, не жаліє* (Попова, 2011: 132). У цих словосполученнях єднальне відношення набуває різних конотацій і репрезентує такі відтінки:

1) одночасність дій, процесів, станів: *І дме, і кує, і за ковадло хапає* (Попова, 2011: 169); *Запас біди не чинить і їсти не просить* (Попова, 2011: 146); *Печені голуби не летять до губи: працюй та смакуй* (Попова, 2011: 37); *І швець, і жнець, і в дуду грець* (Попова, 2011: 169); *Тільки живий та теплий* (Попова, 2011: 134);

2) послідовність дій, часом із відтінком результативності: *Вскочив і вискочив* (Попова, 2011: 155); *Наївся, напився і набік похилився* (Попова, 2011: 232); *Сів – і прилип, як до смоляної* (Попова, 2011: 235);

3) маркування одночасного співіснування об'єктів та їхніх якостей: *Терпіння і труд все перетруть* (Попова, 2011: 39); *Поки є хліб і вода – все не біда* (Попова, 2011: 45); *Де вчитель і школа, там знання і світло докола* (Попова, 2011: 56);

4) гіперболізованість фактів: *Перейшов і Крим, і Рим, і мідні труби* (Попова, 2011: 153);

5) констатація різноаспектних якостей: *Щасливою і красивою* людина у праці стає (Попова, 2011: 41); *І хороша, і вродлива, тільки шкода, що сварлива* (Попова, 2011: 215); *Червона й хороша, як калина* (Попова, 2011: 149);

б) поєднання протилежних якостей, дій та об'єктів: *Свій пан і поб'є, і пожалує* (Попова, 2011: 332); *І шите, і порене знає* (Попова, 2011: 153); *Хліб і на ноги поставить, і з ніг звалить* (Попова, 2011: 46); *День і ніч – добра прич* (Попова, 2011: 118); *Хто часто в дорозі, був під возом і на возі* (Попова, 2011: 139); *Дай, Боже, з розумним знайти й загубить* (Попова, 2011: 160).

Безсполучникові словосполучення часто набувають відтінків, які притаманні зіставно-протиставним відношенням, хоча за своєю природою тяжіють до єднальних: *Гірко поробиш – солодко з їси* (Попова, 2011: 33); *Знай більше, говори менше* (Попова, 2011: 50).

До єднальних сполучників зараховують також заперечні сполучники *ні...ні, ані...ані, ні...ані, ані...ні*. Для конструкцій із цими засобами конекції характерна «найвища граматична і семантична незалежність їхніх частин» (Городенська, 2010: 63). У прислів'ях заперечні сполучники формують сурядні словосполучення із семантичними відтінками, схожими до власне єднальних, однак «значення єднальності такими сполучниками виражається енергійніше, яскравіше» (Дудик, 1998: 47): *Він ні нам, ні вам* (Попова, 2011: 306); *Робиш, робиш: ні за тобою, ні перед тобою* (Попова, 2011: 158); *Козак не боїться ні тучі, ні грому* (Попова, 2011: 19); *З дурнем ні знайти, ні поділити* (Попова, 2011: 265); *З нашого Захарка ні Богу свічка, ні чортові угарка* (Попова, 2011: 248); *От ти прийшов з великого походу, а не приніс ні слави, ні добра* (Попова, 2011: 53).

Окрім єднальних відношень, у межах відкритих сурядних словосполучень спостережені розділові, які «ґрунтуються на несумісності значень поєднаних компонентів» (Городенська, 2010: 64). Мовознавці зауважують, що одиничні сполучники *або, чи* найточніше виражають природу розділовості й організують синтаксему так, що один із компонентів усуває інший. Якщо ці сполучники є повторюваними, то розділовість набуває ознаки альтернативи та черговості подій. Найслабше це значення передає сполучник *то...то*, адже він бере участь в організації чергування дій, станів та явищ. У межах прислів'їв найчисленнішу групу формують сурядні словосполучення з повторюваними сполучниками *або...або, чи...чи*, що надає пареміологічній одиниці особливого експресивного відтінку.

Розділові відношення в обстежуваних сурядних словосполученнях мають такі семантичні вияви:

1) альтернатива з протилежних понять: *Чи програв, чи виграв, аби свіжі гроші* (Попова, 2011: 174); *Упіймав чи не впіймав, а погнатись можна* (Попова, 2011: 168); *Чи бідний, чи багатий – у Бога все рівно* (Попова, 2011: 29);

2) альтернатива з правом вибору близьких або віддалених семантично понять: *Чи хліб, чи пиріг, аби повен живіт* (Попова, 2011: 174); *Чи книги, чи пиріг, аби хліб* (Попова, 2011: 174); *Чи Іван, чи Петро, то мені все одно* (Попова, 2011: 174);

3) черговість подій, об'єктів та явищ: *То сеї, то тої, сам не знає якої* (Попова, 2011: 200); *На роботу йти для нього кара: заважає то сонце, то хмара* (Попова, 2011: 230); *То снідаю, то обідаю – і погуляти ніколи* (Попова, 2011: 235).

Іншу велику групу формують прислів'я із закритими сурядними словосполученнями, для яких притаманна двокомпонентність. Найтиповішим для цих синтаксем у складі паремій є протиставно-зіставні відношення, що зреалізуються найчастіше за допомогою сполучників *а, але, зате, та* (у значенні *але*). Зафіксовано такі значеннєві відтінки словосполучень цього типу:

1) протиставно-компенсувальні: *Дерево мудрості росте поволі, зате дає добрий плід* (Попова, 2011: 160); *Руки малі, та до роботи вдалі* (Попова, 2011: 158); *Бог не скорий, та влучний* (Попова, 2011: 23);

2) протиставно-обмежувальні: *Купить собі міх, та не робить з мене сміх* (Попова, 2011: 141); *Усіх би перегнав, та боїться бігти* (Попова, 2011: 186); *Письменний, та недрукований* (Попова, 2011: 28); *Дорогу вибирай, та рідної землі не забувай* (Попова, 2011: 11).

Словосполучення зі сполучником *а* вирізняються семантикою. За своєю суттю означений кон'юнктив запроєктований на експлікацію зіставних відношень, тобто «паралельність, незалежність перебігу дій чи тривалих станів» (Городенська, 2010: 73), а тому ситуації є такими, що співіснують, а не контрастують: *В одне вухо слуха, а в друге – випуска* (Попова, 2011: 172); *Святим ноги цілує, а людей мордує* (Попова, 2011: 243); *У рай проситься, а смерті боїться* (Попова, 2011: 182); *На словах міста бере, а на ділі жаби боїться* (Попова, 2011: 184). У площині сурядного словосполучення біля одного з конститuentів часто функціонує частка *не*, й функція сполучника *а* трансформується у протиставлення: *Коли навколо вороги, бережи честь, а не життя* (Попова, 2011: 19); *Наука в ліс не веде, а з лісу виводить* (Попова, 2011: 51).

У межах прислів'їв знаходять вияв сурядні словосполучення з приєднувальними сполучниками, які формують другу групу закритих словосполучень. Незважаючи на дискусії щодо кількісного складу приєднувальних сполучників, типовими засобами вираження окреслених відношень є сурядні сполучники *та й*, *ба й*, *а також*, *причому*. Диференційною ознакою таких синтаксем є те, що другий компонент має фіксовану позицію й доповнює або уточнює перший. У прислів'ях приєднувальні відношення набувають таких семантичних відтінків:

1) власне доповнення: *Дурака пошли, та й сам слідом іди* (Попова, 2011: 206); *Брехали батька сини, та й ти з ними* (Попова, 2011: 187); *Собі май, та й мені дай* (Попова, 2011: 87); *Час – не кінь: не підженеш, та й не зупинеш* (Попова, 2011: 121);

2) доповнення з ефектом наслідковості: *Пішов посол, та й упав у розсол* (Попова, 2011: 300); *Ждала, ждала, та й «годи» сказала* (Попова, 2011: 299); *Хитрив, хитрив, та й став, бо за куркою горобця дістав* (Попова, 2011: 308); *Був такий, що спішив, та й помер швидко* (Попова, 2011: 275);

3) доповнення з акцентуалізацією деталей: *Оце хата: сохи, та й соломи трохи, та й діти погодили* (Попова, 2011: 77);

4) доповнення з відтінком послідовності: *Підмажеш, та й поїдеш* (Попова, 2011: 138); *Глек брехні назбирали, та й розбили* (Попова, 2011: 190);

5) доповнення з ефектом експресивності: *Не такі його гладили, та й то не поладили* (Попова, 2011: 2020).

Звертають на себе увагу прислів'я, у яких функціонують ускладнені сурядні словосполучення, у межах яких одночасно співіснує кілька семантико-синтаксичних відношень. Найтипівшими є протиставно-єднальні: *Робота мучить, зате годує й учить* (Попова, 2011: 38); *Честь не вусам і бороді, а розуму в голові* (Попова, 2011: 163); *Не земля родить, а гній та руки* (Попова, 2011: 45). У таких синтаксемах кожен тип зберігає властиві йому риси, однак виформується одиниця ускладненої подвійної семантики.

4. Висновки

Прислів'я як різновиди паремій – лінгвальне явище, яке відображає особливості синтаксичного рівня кожної мови та репрезентує ментальність і культуру народу. До складу значної кількості українських прислів'їв на рівні їх реченнєвої організації входять сурядні словосполучення. Функціонування цих синтаксем у межах пареміологічних одиниць засвідчує їхній значний прагматичний потенціал попри переконання багатьох лінгвістів щодо недоцільності виділення сурядних словосполучень. В обстеженому мовному матеріалі саме ці синтаксичні одиниці формують змістоє ядро цілого прислів'я. Водночас прислів'я створюють сприятливі умови для набуття сурядними словосполученнями додаткових конотативних відтінків, що накладаються на домінувальні семантико-синтаксичні відношення, виформувані за допомогою засобів конекції, якими є сурядні сполучники та безсполучниковість. Оскільки в мовознавстві недостатньо дослідженим залишається семантико-синтаксичний аспект сурядних словосполучень

на тлі різних дискурсів, доцільним є подальший аналіз цих синтаксем як засобів творення образності й реалізації переносних та імпліцитних значень.

Література:

1. Алексеева С.Г. Сурядні словосполучення та їх співвідношення зі словосполученнями. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 10 «Проблеми граматики і лексикології української мови»*. 2005. Вип. 1. С. 30–37.
2. Городенська К.Г. Сполучники української літературної мови : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. 208 с.
3. Городенська К.Г. Сполучникові складносурядні речення української мови в нових координатах формально-граматичної та семантико-синтаксичної структури : монографія. Кам'янець-Подільський : Друкарня «Рута», 2022. 208 с.
4. Дудик П.С. Словосполучення в українській літературній мові : навчальний посібник. Київ, 1998. 132 с.
5. Заремська І.М. Мовна картина світу як об'єкт лінгвістичних досліджень. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 10 «Проблеми граматики і лексикології української мови»*. 2011. Вип. 7. С. 396–402.
6. Іванова І.Б. Універсальний культурний концепт «життя» в українській фразеології. *Система і структура східнослов'янських мов: сучасні тенденції розвитку слов'янських мов* : збірник наукових праць. Київ : Знання України, 2003. С. 163–166.
7. Коцюба З.Г. Універсальне і національне в паремійних фондах мов європейського ареалу (лінгвокультурологічний аспект) : автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.02.15 / Київський національний університет ім. Т.Г. Шевченка, Інститут філології. Київ, 2010. 32 с.
8. Медведєв Ф.П. Українська фразеологія: Чому ми так говоримо. Харків : Вища школа, 1978. 231 с.
9. Мельничук О.С. Словосполучення. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / за заг. ред. І.К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1972. 516 с.
10. Попова О.А. Живлюще джерело. Кращі прислів'я та приказки українського народу. Донецьк : ВКФ «БАО», 2011. 448 с.
11. Словник-довідник літературознавчих термінів / упор. О.В. Бобир, В.Й. Буденний, О.Б. Мамчич, Н.П. Нікітіна ; за ред. О.В. Бобиря. Чернігів : ФОП Лозовий В.М., 2016. 132 с.
12. Сучасна українська літературна мова / за ред. А.П. Грищенка. Київ : Вища школа, 2002. 440 с.
13. Шарманова Н. Лінгвалізація часу в паремійних кліше. *Філологічний часопис*. 2019. Вип. 2(14). С. 122–132.

References:

1. Alekseeva S.H. (2005). Suriadni slovospoluchennia ta yikh spivvidnoshennia zi slovospoluchenniamy – [Co-ordinate phrases and their relationship to phrases]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Dragomanova. Seriiia 10 “Problemy hramatyky i leksykolohii ukrainskoi movy” – Scientific Journal of the National Pedagogical Dragomanov University. Series 10 “Problems of grammar and lexicology of the Ukrainian language”*. Vol. 1. P. 30–37. [in Ukrainian]
2. Horodenska K.H. (2010). Spoluchnyky ukrainskoi literaturnoi movy : monohrafiia – [Conjunctions of the Ukrainian literary language : a monograph]. Kyiv : Dmytro Burago Publishing House. 208 p. [in Ukrainian]
3. Horodenska K.H. (2022). Spoluchnykovi skladnosuriadni rechennia ukrainskoi movy v novykh koordynatakh formalno-hramatychnoi ta semantyko-syntaktychnoi struktury : monohrafiia – [Conjunctive complex sentences of the Ukrainian language in new coordinates of formal-grammatical and semantic-syntactic structure : a monograph] Kamianets-Podilskyi : Ruta Printing House. 208 p. [in Ukrainian]
4. Dudyk P.S. (1998). Slovospoluchennia v ukrainskii literaturnii movi : navchalnyi posibnyk – [Phrase Combinations in the Ukrainian Literary Language : study guide]. Kyiv. 132 p. [in Ukrainian]
5. Zaremka I.M. (2011). Movna kartyna svitu yak ob'iekt linhvistychnykh doslidzhen – [The linguistic picture of the world as an object of linguistic research]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Dragomanova. Seriiia 10 “Problemy hramatyky i leksykolohii ukrainskoi movy” – Scientific Journal of the National Pedagogical Dragomanov University. Series 10 “Problems of grammar and lexicology of the Ukrainian language”*. Vol. 7. P. 396–402. [in Ukrainian]
6. Ivanova I.B. (2003). Universalnyi kulturnyi kontsept “zhyttia” v ukrainskii frazeolohii – [Universal cultural concept of “life” in Ukrainian phraseology]. *Systema i struktura skhidnoslovianskykh mov: suchasni tendentsii rozvytku slovianskykh mov : zbirnyk naukovykh prats – System and structure of the East Slavic languages: modern trends in the development of Slavic language s: collection of scientific papers*. Kyiv : Znannya Ukrainy. P. 163–166. [in Ukrainian]

7. Kotsiuba Z.H. (2010). Universalne i natsionalne v paremiinykh fondakh mov yevropeiskoho arealu (linhvokulturolohichni aspekt) : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia dokt. filol. nauk : 10.02.15 – [Universal and national in the paremic funds of the languages of the European area (linguistic and cultural aspect) : PhD thesis for the degree of Doctor of Philology : 10.02.15] / Taras Shevchenko National University of Kyiv, Institute of Philology. Kyiv. 32 p. [in Ukrainian]
8. Medvediev F.P. (1978). Ukrainska frazeolohiia: Chomu my tak hovorymo – [Ukrainian phraseology: Why do we say so]. Kharkiv : Vysha Shkola. 231 p. [in Ukrainian]
9. Melnychuk O.S. (1972). Slovospoluchennia – [Word combinations]. *Suchasna ukrainska literaturna mova. Syntaksys – Modern Ukrainian literary language. Syntax* / edited by I.K. Bilodid. Kyiv : Naukova Dumka. 516 p. [in Ukrainian]
10. Popova O.A. (2011). Zhyvliushche dzherelo. Krashchi pryslivia ta prykazky ukrainskoho narodu – [Life-giving source. The best proverbs and sayings of the Ukrainian people]. Donetsk : “VKF BAO” LLC. 448 p. [in Ukrainian]
11. O. Bobyr, V. Budennyi, O. Mamchych, N. Nikitina (Eds.). (2016). Slovnyk-dovidnyk literaturoznavchykh terminiv – [Dictionary of literary terms]. Chernihiv : Lozovyi V. M. 132 p. [in Ukrainian]
12. Hryshchenko A.P. (Eds.). (2002). Suchasna ukrainska literaturna mova – [Modern Ukrainian literary language]. Kyiv : Vysha Shkola. 440 p. [in Ukrainian]
13. Sharmanova N. Linhvalizatsiia chasu v paremiinykh klishe – [Linguisticization of time in paremic clichés]. *Filolohichni chasopys. – Philological journal*. Vol. 2. P. 122–132. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 04.09.2023
The article was received 4 September 2023

УДК 658.871:811.161.2'373.2(477.65)

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2663-2691/2023-94-4>

НАЗВИ МАГАЗИНІВ МІСТА КРОПИВНИЦЬКОГО В ЛІНГВІСТИЧНОМУ ТА ЕКСТРАЛІНГВІСТИЧНОМУ АСПЕКТАХ

Семенюк Олег Анатолійович,

*доктор філологічних наук,
професор кафедри міжнародної журналістики
факультету журналістики
Київського університету імені Бориса Грінченка
semenyuk_oleg@ukr.net
orcid.org/0000-0002-1496-464X*

Семенюк Дар'я Юріївна,

*студентка IV курсу факультету філології,
іноземних мов та соціальних комунікацій
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
darinavanonly@gmail.com
orcid.org/0009-0000-0644-0187*

Метою статті є опис особливостей місцевої прагматонімної лексики у лінгвістичному та екстралінгвістичному аспектах. Об'єктом аналізу є магазиніми – власні назви приміщень торгових закладів: магазинів, універмагів, гастрономів, супер- та гіпермаркетів тощо. На прикладі назв підприємств торгівлі міста Кропивницького розглядаються певні аспекти, пов'язані з їх функціональними і ономастичними характеристиками. Серед **методів**, застосованих у дослідженні – описовий, зіставний, кількісний підрахунків та ін. **Результати.** У суспільстві споживання підприємства торгівлі є ключовими чинниками економіки та соціального життя, а їхні назви – важливими елементами мовної картини світу особистості. Україна доєдналася до глобальної економічної системи, і одним із наслідків цього процесу, який віддзеркалився в українській мові, стало зростання кількості мовних одиниць, що позначають товари, торгові марки, об'єкти торгівлі, називають професії та сфери, які з ними пов'язані, тощо. Аналізовані лексеми відносяться до власних назв, більш точно – до прагматонімів. Це збірний термін для позначення груп власних назв предметів, які були задумані та реалізовані людиною, тобто за денотатно-номінативною класифікацією онімів вони є об'єктами, пов'язаними з матеріальною діяльністю людини. **Висновки.** Дослідники часто акцентують увагу на тому, що створення і функціонування прагматонімів, як і будь-яких власних назв, завжди відчувають на собі помітний вплив екстралінгвістичних чинників. Визнається, що прагматоніми є ключовими одиницями рекламного дискурсу, які функціонують на когнітивному рівні рекламного впливу. Назви магазинів останнім часом ілюструють процеси швидкого пристосування бізнес-сфери до динамічної зміни пріоритетів і смаків суспільства. Вплив магазиніми на містян не можна недооцінювати, тому що в мовно-культурному просторі сучасного міста рекламні вивіски магазинів реалізують свої функції у взаємодії з іншими семіотичними елементами: візуальними, звуковими, що надає їм додаткових можливостей впливу і маніпулювання. Цей семіотичний комплекс зазвичай сприймається мовцями автоматично, підсвідомо, але ефективно засвоюється і може як віддзеркалювати певну лінгвокультурну ситуацію і мовні смаки періоду, так і впливати на їх формування.

Ключові слова: прагматоніми, магазиніми, мовний портрет міста, магазиніми у рекламі, назви підприємств торгівлі.

SHOP TITLES OF KROPYVNYTSKYI CITY IN LINGUISTIC AND EXTRALINGUISTIC ASPECTS

Semeniuk Oleg Anatoliiovych,

Doctor of Philological Sciences,

*Professor at the Department of International Journalism
of the Faculty of Journalism*

Borys Grinchenko Kyiv University

semenyuk_oleg@ukr.net

orsid.org/0000-0002-1496-464X

Semeniuk Daria Yuriivna,

4th year Student at the Faculty of Philology,

Foreing Languages and Social Communications

Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian

State University

darinavanonly@gmail.com

orsid.org/0009-0000-0644-0187

The purpose of this article is to explain particularities of local pragmatonymical vocabulary in its linguistic and extralinguistic aspects. The object of our analysis is proper names of trading facilities: shops, department stores, grocery stores, super- and hypermarkets etc. Suggested article discusses certain aspects of trade enterprises naming, in particular, their functional and onomastic characteristics. **The methods** used in the research: descriptive, comparative, quantitative calculations, etc. **Results.** In a consumerist society the trade enterprises stand as crucial elements of economics and social life while their names become a significant element of personality's linguistic worldview. Ukraine had joined the global economic system and one of the consequences of this process is an increasing number of language units which denote goods, trademarks and trading facilities, professions and spheres adjacent to them. Analyzed lexemes are related to proper names, specifically, pragmatonyms. It is an umbrella term for defining specific groups of proper names of objects which were conceived and implemented by people, i. e. according to the denotative-nominative classification of onyms these are objects associated with material sphere of human activity. **Conclusions.** Researchers often emphasize that the creation and functioning of pragmatonyms, like any other proper name, is always influenced by extralinguistic factors. It is admitted that pragmatonyms are key units of commercial discourse which function at the cognitive level of commercial influence. The names of the stores have lately illustrated the processes of rapid adaptation of the business sphere to the dynamic change of priorities and tastes of society. The influence of shop names on citizens cannot be underestimated, because in the linguocultural space of a modern city the advertising signs realize their functions in interaction with other visual and audial semiotic elements, which give them additional possibilities for influence and manipulation. This semiotic complex is usually perceived by speakers automatically and subconsciously but it is assimilated effectively and may reflect a certain linguocultural situation and linguistic tastes of a certain period as well as it may influence their formation.

Key words: pragmatonyms, shop names (shoponyms), a lingual portrait of the city, shop names in advertising, names of trade enterprises.

1. Вступ

У суспільстві споживання підприємства торгівлі є ключовими чинниками соціальної сфери, а їхні назви – важливими елементами мовної картини світу особистості. Україна доєдналася до відповідного способу життя разом із входженням до глобальної економічної системи, і одним із наслідків цього процесу, який віддзеркалився в українській мові, стало зростання кількості мовних одиниць, що позначають товари, торгові марки, заклади торгівлі, називають професії та сфери, які з ними пов'язані, тощо. Аналіз одиниць цієї тематичної групи є актуальним із декількох позицій, як із суто лінгвістичних (ономастичних), так і екстралінгвістичних

(як віддзеркалення лінгвокультурної ситуації, рухливості мовних смаків, рекламних потенцій тощо). Він базується на одному з основних методологічних принципів мовознавства – зв'язку мови і суспільства.

Аналіз досліджень. Доволі вивченим є суто мовний аспект назв підприємств торгівлі. Аналізовані одиниці відносяться до власних назв, більш точно – до прагматонімів. Це збірний термін для позначення груп власних назв предметів, які були задумані та реалізовані людиною, тобто за денотатно-номінативною класифікацією онімів вони є об'єктами, пов'язаними з матеріальною діяльністю людини.

В українському мовознавстві прагматоніми розглянуто у працях Д.Г. Бучка, М.А. Курушиної, С.І. Лехніцької, В.В. Лучика, С.А. Омельчука, О.В. Пеліної, Н.В. Ткачової, М.М. Торчинського та ін. Доволі докладно ці одиниці в українській мові описала С.О. Шестакова (Шестакова, 2002), надавши характеристику понад 4 тис назв, що репрезентують лексико-семантичні інновації в системі прагмонімічної номінації, та визначивши словотворчий статус аналізованих онімів у системі засобів сучасної української номінації. Погляд на прагматоніми й дотепер характеризується дискусивністю. Так, Д.Г. Бучко та Н.В. Ткачова відносять прагматоніми до хрематонімів і визначають термін як «власна назва одиничного виробу, предмета побуту», тобто практично – «товарний знак». Дослідники відзначають, що з плином часу розуміння природи цього терміна змінилося: товарні знаки спочатку вважали апелятивами, але в останні десятиліття визнали власними назвами (СУОТ, 2012).

Комплексну характеристику цього виду лексики надає М.М. Торчинський. Він пропонує відмежувати власні назви з потенційно топонімічною конотацією (урбанонім, ойконім, агроонім тощо) від прагматонімів, обґрунтувавши таке рішення твердженням, що можуть виникати розбіжності в питанні правильної класифікації цих назв (Торчинський, 2010). Ми будемо спиратися на запропоновану ним класифікацію, виходячи з якої *прагматоніми* – це власні назви рукотворних предметів, до яких можна записати всі назви, що належать до архітектуронімів, зокрема й комерціоніми: *магазиніми, кіосконіми, базароніми*. Ці поняття є прагматонімами, коли йдеться про саме приміщення, а коли йдеться про організацію чи установу всередині нього, – це ергонім.

Дослідники часто акцентують увагу на тому, що створення і функціонування прагматонімів, як і будь-яких власних назв, завжди відчувають на собі помітний вплив екстралінгвістичних чинників, серед них: природна онімізація апелятивів, запозичення готових найменувань або іменних основ з інших мов, використання штучно створеної лексики своєї мови та перетворення власних назв своєї мови (Пеліна, 2014). Вплив позамовних чинників у процесі виникнення і функціонування прагматонімів опосередковано підкреслюється й аспектами їх вивчення. Так, науковці розглядають юридичні правила і вимоги, яких необхідно дотримуватися номінатору під час утворення прагматонімів (Г.В. Зимовець), аналізують їхні можливості як інструмента мовного маніпулювання (О.М. Тепла) тощо. Помітну кількість досліджень присвячено вивченню рекламної функції прагматонімів. Серед них – роботи вітчизняних дослідників О.О. Белея, Ю.А. Грушевської, Ю.І. Дідур, Л.А. Дядечко, В.В. Зірки, Т.Ю. Ковалевської, О.Ю. Карпенко, Л.Т. Масенко, В.М. Сидоренко та ін. Зазвичай зазначається, що прагматоніми є ключовими одиницями рекламного дискурсу, які функціонують на когнітивному рівні рекламного впливу (Суханова, 2019: 263). Ми поділяємо думку деяких дослідників, зокрема М.М. Дзюби, про те, що в межах самої лінгвістики проблему становлення прагмонімів треба зараховувати до соціолінгвістики, бо на цей процес значно впливають соціальні чинники, під якими треба розуміти екстралінгвістичні зв'язки суспільного характеру, що знаходять відображення у значеннях слів і виступають як дещо зовнішнє стосовно внутрішніх процесів і понять мови (Дзюба, 2007).

Метою дослідження є комплексний аналіз назв магазинів одного з обласних центрів України – Кропивницького. Місто має до 240 тис мешканців і є прикладом пересічного урбаністичного

середовища. Назви вибрано з «Переліку підприємств торгівлі м. Кропивницького», а також зібрано в результаті спостережень та інтерв'ю. Застосовано декілька мовознавчих методів: описовий, зіставний, кількісних підрахунків та ін.

У статті використовуємо терміни: *магазин, крамниця* – «підприємство чи заклад роздрібної торгівлі»; *підприємства/заклади торгівлі* – «колективні торговельні об'єднання, які представляють продукцію окремих торгових марок, брендів та компаній». Під час розгляду ономастичного аспекту назв послуговуємося терміном *магазиніми* – «власні назви приміщень торгових закладів: універмагів, гастрономів, супер- та гіпермаркетів тощо».

2. Магазиніми як елементи картини світу

Загальноприйнятним є твердження, що ономастичний простір прямо пов'язаний із моделлю світу, яка існує у свідомості будь-якого народу в цей час, проте в ньому завжди зберігаються й елементи прожитих епох. Зокрема, номінація магазиніми, що пов'язана з характером економічних відносин, стає однією з найбільш важливих підсистем у рекламній, маркетинговій і повсякденній комунікаціях. Магазиніми набули нового статусу, ставши невід'ємним компонентом повсякденної живої мови, елементом сучасного дискурсу. Вони здатні впроваджуватися у свідомість носіїв мови й тим самим брати участь у формуванні їхньої мовної картини світу поряд із поняттями, що становлять актуальний когнітивний шар.

На розвиток та роль закладів торгівлі вплинули процеси урбанізації. Магазины відіграють важливу роль у містах, особливо мегаполісах, мешканці яких не мають змоги ніяким іншим способом, окрім купівлі, забезпечити свої потреби в їжі, напоях, необхідних для життя товарах. Саме тому назви цих закладів (магазиніми) є помітними елементами мовного портрету міста, лексики містянина.

Назви закладів торгівлі, як і більшість власних назв загалом, виявляють певні кон'юнктурні особливості залежно від впливу різноманітних соціокультурних чинників. Так, магазиніми Кропивницького ілюструють певні відмінності залежно від історичного періоду. Наприклад, на початку ХХ ст. особливостями назв магазинів була присутність у них імен власників: «Магазин жіночого одягу Г.О. Могилевського і М.Д. Шкраб»; «Галантерейний магазин Ш.Ю. Чернявського» тощо (Семенюк, 2004: 34). У 20–40-х роках ХХ ст. у назвах закладів торгівлі з'являються притаманні цьому періоду «модні» складноскорочені слова: *універмаг, продунівермаг, кооп-крамниця* тощо. Саме із цього періоду збереглися розмовні синоніми до слова *крамниця* – *кооператив, кооперація*.

У радянські часи, коли все в країні було стандартизовано, відчутним був товарний дефіцит, а сфера послуг традиційно не була в пріоритеті держави, назви магазинів стали віддзеркаленням цих реалій. Торговельних закладів у місті не було багато, їхні назви були уніфіковані в межах країни, більшість номенів мала прозору семантику: «*Жіночий одяг*», «*Чоловічий одяг*», «*Головні убори*», «*Дитячий світ*», «*Книги*», «*Політична книга*», «*Технічна книга*», «*Ноти*», «*Спорттовари*», «*Господарчі товари*», «*Взуття*», «*Продовольчі товари*», «*Меблі*», «*Соки-води*» тощо. Частина магазинів мала стандартні назви за типом закладу: «*Універсам*», «*Гастроном*», «*Кулінарія*» тощо. Були назви, які хоча й опосередковано, але зрозуміло позначали сферу призначення закладу торгівлі. Наприклад: «*Букініст*», «*Школярик*», «*Юний технік*», «*Турист*», «*Світлячок*», «*Мелодія*», «*Дари природи*», «*Джерело*», «*Тисяча й одна дрібниця*» тощо. Серед назв магазинів із назвами, привабливими в рекламному сенсі, можна назвати такі: «*Колобок*» (дитячі іграшки і товари), «*Каштан*», «*Оксана*» (сувеніри, парфуми, подарунки); «*Рубін*» (ювелірні вироби), «*Ласунка*» (торти, тістечка, цукерки) тощо. Зазначимо, що деякі з цих магазинів успішно функціонують і сьогодні.

У період кінця 80-х – початку 90-х років ХХ ст. на перший план споживчої уваги виходять магазини з назвою «*Комісійний*» («Комісійний магазин»), бо в період тотального дефіциту в них було все – від електроніки до продуктів харчування. Комісійні крамниці обходили

законодавство, пропонуючи під виглядом зданих «на комісію» речей товари, що завозилися контрабандою, «човниками», вироблялися кооперативами тощо.

3. Вплив різноманітних екстралінгвістичних чинників на назви підприємств торгівлі

Назвемо деякі найбільш помітні чинники.

Вплив інтернаціоналізації. Назви крамниць зазнали характерного для сучасної української мови і культури тиску іншомовних елементів. Реалією є магазини з іноземними назвами, переважно англomовними. Наприклад: магазин комп'ютерної техніки «Brain», магазин пива «Beer-market», торгівельний центр «Real», магазини одягу «MyBrend», «Shelfi», магазин побутової електроніки «Excellent», магазин товарів для моделювання «Modelend» тощо. Або українськими назвами, написаними латиницею: «Veresen», «Modna Tochka» та ін. Та й сам сучасний синонімічний ряд магазин, крамниця доповнився іншомовними словами shop, market/маркет. А ще є активним використання позначень магазинів за величиною (площею): мінімаркет, супермаркет, гіпермаркет, мол.

Вплив російської мови. Мовна ситуація у центрі України сприяла тому, що назви закладів торгівлі в місті тривалий час були як українською, так і російською мовою. Помітно ця тенденція почала змінюватися на користь українських назв під впливом різноманітних чинників із початку XXI ст. Суттєвим поштовхом до змін пріоритетів стала російсько-української війна. Із 2014 р. почала відбуватися зміна співвідношення назв, нові заклади торгівлі надавали перевагу назвам державною мовою, магазини з назвами російською почали або змінювати їх на українські, або вдаватися до транслітерації (наприклад: магазини «Moidodup», «Prostor»). Повномасштабне вторгнення 2022 р. значно пришвидшило цей процес, змінивши політичні та психологічні засади неймінгу, перш за все на тлі ставлення суспільства до росії та російської мови. Не останню роль у цьому процесі відіграли й правові та адміністративні акти – від «Закону про функціонування Української мови як державної» до рішень міської ради стосовно правил розміщення і створення зовнішньої реклами.

Вплив економічних та маркетингових правил на розвиток закладів торгівлі. Функціонування і поява прагматонімів, зокрема магазинонімів, у сучасному дискурсі тісно пов'язані з їхньою рекламною функцією та економічними законами і принципами маркетингу. Маркетологи наголошують, наприклад, на наявності диференційних рис між великими магазинами, які представляють національні торгові мережі, і закладами роздрібно́ї торгівлі: «Торговельні мережі магазинів – один із найбільш важливих і значних феноменів роздрібно́ї торгівлі ХХ ст. Мережа магазинів – це два або більше торговельні заклади, що перебувають у спільному володінні та контролі, продають товари аналогічного асортименту, мають загальну службу закупівлі і збуту, а можливо, й аналогічне архітектурне оформлення. Цільовою аудиторією є жителі цього населеного пункту та приїжджі особи всіх вікових категорій та з рівнем доходу від найнижчого до найвищого залежно від цінової політики мережі магазинів... Роздрібний торговельний магазин – це вид роздрібно́ї торгівлі, за якого здійснюється персональне обслуговування, безпосередній контакт із покупцем. Цей вид роздрібно́ї торгівлі поступово витісняється з ринку через сильну конкуренцію з боку супермаркетів та гіпермаркетів. Тому сьогодні роздрібні магазини орієнтуються переважно на вузький асортимент продуктів харчування щоденного вжитку та розміщуються поблизу житлових будинків, що і є їхньою головною перевагою. Як правило, такий магазин має невелику порівняно із супермаркетом площу і досить стабільні ціни. Тут здійснюється продаж продовольчих, господарських, безалкогольних товарів. Щороку такі магазини тисячами з'являються і тисячами зникають в умовах гострої конкуренції. Цільовою аудиторією є мешканці цього району та особи, сфера діяльності яких пов'язана з місцезнаходженням поблизу цього магазину» (Телетов, 2014: 30).

У цьому аспекті ознакою періоду кінця ХХ – початку ХХІ ст. стали декілька помітних явищ. По-перше, це поява в місті великих торговельних центрів (ТЦ) і торговельно-розважальних комплексів (ТРЦ), які, своєю чергою, складаються з певної кількості менших магазинів. Назви

торгових центрів домінують у рекламному просторі і свідомості споживача над назвами магазинів, які в них розташовані. Наприклад, у Кропивницькому всередині ТРЦ «*Depo i center*» знаходяться магазини, які також мають свої назви: «*Кашемір*», «*Секунда*», «*Клуб сімейного дозвілля*», «*Золота країна*», «*Brabrabra*», «*Kleo*», «*Waysport*», «*Yves Rocher*», «*Sribna kraina*», «*LC Waikiki*» тощо. Це накладає відбиток на особливості реклами таких об'єктів. По-друге, поява в місті торговельних закладів інтернаціональних і національних мереж. Це результат глобалізації, утворення потужних торговельних корпорацій та певної монополізації ринку. Так, у Кропивницькому приклади таких магазинів – це, перш за все, назви мереж різноманітних супермаркетів: «*АТБ*» (мережа супермаркетів), «*Фуршет*» (мережа супермаркетів), «*Сільпо*» (мережа супермаркетів), «*Comfy*» (мережа супермаркетів електроніки і побутової техніки), «*Фокстрот*» (мережа супермаркетів електроніки і побутової техніки), «*Ельдорадо*» (мережа супермаркетів електроніки і побутової техніки); «*Епіцентр*» (мережа будівельних супермаркетів) тощо. Іншим прикладом є роздрібні магазини (спеціалізовані), що належать відомим іноземним і вітчизняним фірмам і виробникам. Наприклад: «*Відіван*» (магазини чоловічого одягу), «*Colin's*» (магазини одягу), «*Brocard*» (парфуми, косметика), «*Adidas*» (магазин спортивного одягу відомої інтернаціональної фірми), «*Colombia*» (мережа магазинів спортивного одягу та взуття), «*Яблоко*» (мережа магазинів оригінальної техніки Apple і аксесуарів) тощо. Поява таких підприємств торгівлі сприяє уніфікації і стандартизації мовного простору міст.

Маркетинговою необхідністю «йти ближче до споживача» стимульована поява нового типу малих торговельних закладів, які у побутовому дискурсі почали називати МАФами (мала архітектурна форма). Ця аббревіатура швидко розповсюдилася у мовленні та ЗМІ, що призвело до розмиття семантичних меж між термінами *кіоск* – «невелика будівля для дрібної торгівлі; будка, рундук» (СУМ, т. 4, с. 168), *торговий навільйон* і *МАФ*. Саме назва закладу торгівлі у цьому разі буде важливим елементом визнання його як магазину. Наприклад, мережа торгових закладів «*Ятрань*», «*Черняхівські ковбаси*», які знаходяться як у стаціонарних будівлях, так і в МАФах, для споживача є магазинами. Можна припустити, що певні особливості економічного, територіального, соціокультурного характеру торговельних закладів великих мереж і роздрібною торгівлі зумовлюють і нюанси їх онімних номінацій.

Найбільш багаточисельними та цікавими у лінгвокультурному та функціональному аспектах є назви магазинів місцевої роздрібною торгівлі. Саме в них найбільш виразно віддзеркалюються смаки й соціальні пріоритети часу, регіону, лінгвокультурної ситуації. Вони часто є носіями конотативної інформації, яка відома лише мешканцям міста або певного мікрорайону. Наприклад, тільки місцеві знають, чому центральний гастроном у розмовах називали «дзеркальним», а універмаг в одному з районів досі «комсомольський».

Важливими для розуміння мовно-культурної ситуації є лінгвістичні (ономастичні) характеристики магазинів. «Власна назва стає носієм інформації про етнічні чи національно-державні координати розвитку суспільства, символом належності особи чи території до певного етнокультурного та етномовного простору в різні історичні епохи» (Горожанов, 2013).

4. Магазинімікон міста Кропивницький

Він доволі різноманітний, тому його слід розглядати комплексно. Спираючись на погляди В.В. Лучика, виокремлюємо групи назв магазинів: за внутрішніми ознаками, за зв'язком із навколишнім світом, за зв'язком із людиною.

Номінація торговельної точки з урахуванням її внутрішніх ознак (*принцип «магазинімік як такий»*). Це поділ за внутрішніми характеристиками підприємства: виду продукції, якості товару, послуг, рівня цін.

1. Назви, що безпосередньо вказують на те, що продається всередині, наприклад магазини: «*Дім взуття*», «*Книгарня Є*», «*Продукти*», «*Овочі, фрукти*», «*М'ясна кухня*», «*Сир і вино*», «*Алкомаркет*», «*Автомаркет*», «*Будматеріали*», «*Будмайдан*», «*Квіти і подарунки*» тощо.

2. Назви, які хоча й опосередковано, але зрозуміло позначають сферу призначення об'єкта торгівлі: рибний магазин «Океанія», магазин товарів для риболовлі «Судачок», магазин закусок «Сирне королівство», магазин солодоців «Карамелька», магазин спортивних товарів «Спортландія», магазини квітів «El flora», «Екзотик флора», м'ясні магазини «Пан Кабан», «Наша ряба», магазин будівельних товарів «Молоток», магазин військового одягу і спорядження «Камуфляж», книжковий магазин «Буква», магазин меблів «Стіл і стілець», меблевий салон «Диван Диванич», магазини пива «Солод», «Дудляр», дитячі магазини «Країна мрій», «Чудоострів», «Дитячий магазин» тощо.

3. Назви, що вказують на найбільший ступень присутності в них якості і кількості товару (метафоричні): «Галактика вікон», «Світ меблів», «Планета Кріплення», «Море пива», «Megasport» тощо. До речі, вони можуть викликати негативний ефект, якщо їхня назва в уявленні споживача не співпадає з площею приміщення або кількістю товарних позицій.

4. Стандартні назви за типом закладу (деякі застарілі), утворені, як правило, шляхом складання основ або аббревіатури: «Військторг», «ЦУМ» (центральный універсальний магазин), «УТО» (універсальне торгове об'єднання), «Велмарт» («великий» + «маркет») тощо.

5. Назви з указівкою на якість: мережа супермаркетів «АТБ» («all the best» – «все найкраще»), мережа продуктових лавок «Freshka» (з англійської – «свіже»), мережа магазинів «Файно маркет» тощо.

6. Назви профільного спрямування: магазин для перукарів «Світ волосся», товари для школярів та вчителів «Шкільний всесвіт», магазини для професійних салонів манікюру та пірсингу «Cared club» тощо.

7. За віковою категорією: «Карпуз», «Дочки і синочки» тощо.

8. За параметрами споживача (евфемізовані): «Пишна краса», «Багатир».

9. За рівнем ціни на товари або за статусом покупця: «Магазин низьких цін», магазин одягу та взуття «Vip Persona», магазин взуття «Elit», супермаркет «Варто», магазин чоловічого одягу «Піжсон», продуктовий магазин «Оптовичок», магазин «Дисконт» тощо.

10. За назвами компаній, мереж: «Епіцентр», «Сотфу», «Алло», «Сільпо» тощо.

11. Назви філіалів світових або національних брендів, торгових марок, компаній: магазин спортивного одягу і взуття «Nike», бренд одягу «OneByOne», ювелірний магазин «Укрзолото», магазин побутової техніки «Rainford», магазин товарів по догляду за собою «Watsons», магазини одягу «Sella», «Sinsay», мережевий магазин бренду косметики «Джерелія» тощо.

12. Назви з різним ступенем абстракції: торговельні центри «Плазма», «Плаза», «Barva» тощо.

13. Назви, орієнтовані на конкретну особистість (об'єктивовані): магазин «Food4You», «Твій маркет», «You brands» тощо.

14. Назви з указівкою на ефект від товарів: магазин косметики «Шик і Блиск», магазин парфумів та косметики «Ах!» тощо.

Номінація об'єктів торгівлі за зв'язком із навколишнім світом (принцип «магазинонім і навколишній світ»). Магазиноніми, які позначають навколишній світ, мають різні конотації та прагматичну спрямованість і зумовлені переважно суб'єктивними асоціаціями.

1. Утворені від місцевих або зарубіжних топонімів:

1) відконтинентоніми: «Сьомий континент»; 2) відойконімні: магазини м'ясної продукції: «Черняхівські ковбаси», «Соколівський м'ясокомбінат» (як правило, назва походить від адреси місцевого виробництва); 3) зарубіжні ойконіми: магазини «Анталія», «Женева», «Berlin»; 4) відгідронімні: супермаркет «Ятрань», магазин індійського одягу «Ганг», магазин інструментів «Dnipro»; 5) відрайононімні: торговельний центр «Manhatten», магазини «Ковалівський», «Пять-пять» (за назвами районів міста); 6) відсуверенонімні: торговельний центр «Україна» тощо.

2. Назви, пов'язані з фауною:

1) відорнітонімі: дитячий магазини «Фламінго»; 2) відзоонімі: магазин дитячого одягу «Барс»; 3) відкінонімі: зоомагазин «Бім» тощо.

3. Назви, пов'язані з флорою:

1) відфітонімі: весільний салон «Розмарин», магазин дитячих іграшок «Орхідея»; 2) віддендронімі: магазини іграшок і сувенірів «Верба», «Каштан», магазин зброї «Кедр» тощо.

4. Назви, які означають абстрактні або конкретні природні чи інші поняття: магазин «Лан», супермаркет «Ватра», меблевий салон «Злато» тощо.

5. Відкосмонімі: магазин дверей «Меркурій».

6. Відперсонімі (на честь вигаданих персонажів):

1) назви на честь літературних чи казкових героїв: магазин жіночого одягу і аксесуарів «Асоль», магазин дитячого одягу «Аліса»; 2) назви на честь персонажів кіно і мультфільмів: дитячі магазини «Сімба», «Бембі», «Barby»; продуктовий магазин «Альф» тощо.

7. Назви від творів мистецтва, культурних феноменів:

1) літературні: торговельний центр «Лісова пісня»; 2) відпреміонімі: магазин побутової косметики «Оскар»; 3) міфоніми: магазин шкіри та хутра «Арес», магазин одягу «Діва», магазин «Гермес», магазин «Аврора», художній салон «Аполлон» тощо.

Номінація крамниць за зв'язком із людиною (принцип «магазинімі і людина»). Належність певних назв до цієї групи передбачає стосунок денотатів до сфери людської діяльності або ж безпосередньо до особистості. Такі назви ефективні як з естетичного, так і з прагматичного погляду. Вони також привертають увагу особистості своїм наближенням до поля її інтересів, потреб і вподобань, відсилають до культурних явищ, близьких людині, саме тому деякі з них нетипові для сприйняття, небанальні. Вони милозвучні та незвичайні.

1. Відантропонімі:

1) ім'я самого власника або його родича, ім'я засновника бренду: весільний салон «Мілана», бренд-бутик «Yasya&Marisyu», магазин меду «Роман», салон рукоділля «Марія», магазин «Ганнуся», весільний салон «Elena Bride», магазини брендового одягу «Vovk», «Voronin», магазин товарів для краси і здоров'я «Eva», магазин інструментів «Ліміція» тощо; 2) імена знаменитостей, відомих людей: магазини жіночого одягу «Мерілін», магазин «Магелан» тощо; 3) назви з асоціативною прив'язкою до близьких людей: магазин крафтової продукції «У мамі».

2. Відергонімі:

1) фірмоніми, які характеризують вид людської діяльності або власника: магазин ТОВ «Червонозорівський» (від заводу «Червона зірка»), магазин декору для дому та саду «Дзеркальник» (від заводу «Дзеркальник»), магазин швейної фабрики «Зорянка», магазин-ательє смаку «Мадам Подам», магазин будматеріалів «Зодчий» тощо.

Аналізуючи всі складники вдалого впливу на покупця, дослідники (С.О. Шестакова, М.М. Дзюба, О.М. Тепла та ін.) наголошують, що номінатор часто послуговується суб'єктивними чинниками, вибираючи назву для свого магазину. Мотиваційних чинників у людини буває безліч. Саме такі суб'єктивні чинники є в основі назв магазинів типу: магазин господарчих товарів «Етуаль» (зірка – франц.), магазин автозапчастин «Хельсинкі», магазин «Мурай» (за кличкою собаки) тощо.

5. Висновки

За нашими спостереженнями, найбільш чисельною групою магазинімів міста Кропивницький є утворені за принципом «магазинімі як такий», найменш чисельною – «магазинімі і людина».

Сучасні соціоекономічні чинники сприяють ситуації, коли в місті з'являються і зникають десятки підприємств торгівлі на рік. Але ті, які працюють тривалий час, ще й за постійною адресою, набувають особливих функцій. Наприклад, можуть виконувати роль топонімічних

орієнтирів: «Продається квартира в районі магазину *«Мелодія»*; «Таксі буде чекати вас біля магазину *«Тисяча й одна дрібниця»* тощо. Мешканці міста, мікрорайону часто пам'ятають назви всіх магазинів, які розташовувалися у певному приміщенні, і в побутовому спілкуванні можуть надавати перевагу тій, яка була «найдавнішою».

Назви магазинів останнім часом ілюструють процеси швидкого пристосування бізнес-сфери до динамічної зміни пріоритетів і смаків суспільства. Це не лише іноземні назви та домінанта української мови, про які ми говорили вище, а й реакція на україноцентричні настрої суспільства в останні роки, результатом яких є назви магазинів: *«Газда»* (господарчі товари), *«Вишиваночка»* (одяг і аксесуари), *«Наші»* (магазин українських брендів) тощо. Поряд з «англомовною» назвою може бути присутній український варіант, як, наприклад, на торговельному центрі *«Manhattan»* / *«Манхетен»*. Ще один приклад – використання ефемізованих назв. Так, коли термін «секонд хенд» набув певного негативного сприйняття у споживачів, магазини, які продають його, почали називати: *«Другі руки»*, *«Товари з Європи»*, *«Одяг із Європи»* тощо.

Конкурентна боротьба, особливо на рівні невеликих роздрібних магазинів, призводить до розуміння ефективності прозорих семантичних назв. Це робить популярною «формулу» назви *«Все для/по...»*: *«Все для риболовлі та полювання»*, *«Все для школи»*, *«Все для дому»*, *«Все для ремонту»*, *«Все по п'ять»* тощо.

У мовно-культурному просторі міста рекламні вивіски магазинів реалізують свої функції у взаємодії з іншими семіотичними елементами: візуальними (шрифти, кольори тексту та фону, графічні символи, малюнки, фотографії тощо), звуковими. Окрім того, назви підприємств торгівлі часто присутні й за межами «об'єкта реклами»: на лайт-боксах, сіті-лайтах, біг-бордах, що в разі збільшує присутність магазинів у просторі міста. Цей комплекс сприймається містянами автоматично, підсвідомо, але результативно засвоюється і може як віддзеркалювати певну лінгвокультурну ситуацію і мовні смаки історичного періоду та громади, так і впливати на їх формування.

Правила і закони маркетингу все більше регламентують вибір назви магазину, відтісняючи естетичні пріоритети власника на другий план. Про важливість назви крамниці та її «експорту» до споживача опосередковано свідчить навіть постійна боротьба між екоактивістами та підприємцями, де причиною протистояння є намагання останніх прибрати або суттєво обрізати дерева, які, на їхню думку, закривають від потенційних покупців рекламні вивіски закладів торгівлі.

Свого часу поява універмагів знаменувала початок «нової ери» в торговельному обслуговуванні, зокрема і в радянській Україні. «Серед багатьох міських просторів універмаг як місце споживання товарів набув ледве не сакрального значення в повсякденному житті радянського суспільства. Саме тут можна було купити чи добути необхідну річ, щоправда, простоявши у черзі і витративши купу часу. У зв'язку із цим універсальні магазини, як і більшість інших торговельних просторів, стали важливим публічним місцем у житті радянської людини» (Скубій, 2017: 164). Те ж саме зараз ми можемо сказати про сучасні торговельно-розважальні центри. Так, одним із недоліків Кропивницького, про які говорить молодь в опитуваннях, є відсутність помітної кількості ТРЦ (на разі він один) із магазинами, фудкортами, кінозалами та ігровими зонами. ТРЦ стають символами розвиненого міського простору та перспективного міста, а їхні назви – альфа-елементами в переліку його магазинів.

Література:

1. Горожанов Ю.Ю. Ергоніми міста Луцька: структурно-семантичний аналіз. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2013. Вип. 9. С. 134–139.
2. Дзюба М.М., Прокопович О.В. Сучасні українські прагматоніми: семантика та структура. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування*. 2007. Вип. 3(39). С. 52–57.

3. Пеліна О.В. Особливості перекладу українських ідеонімів і прагматонімів англійською мовою : авто-реф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.16. Одеса, 2014. 20 с.
4. Єлисаветград у дзеркалі слова : колективна монографія / О. Семенюк та ін. Кіровоград : Код, 2004. 56 с.
5. Скубій І. Універмаг як простір міського споживання в 1920–1930-ті роки в Радянській Україні. *Місто: історія, культура, суспільство*. 2017. № 2(4). С. 162–175.
6. Словник української ономастичної термінології / уклад. Д.Г. Бучко, Н.В. Ткачова. Харків : Ранок, 2012. 256 с.
7. Суханова В.С., Коцюба А.Ю. Прагматоніми в ономастичному просторі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2019. С. 142–144.
8. Телетов О.С., Гайтіна Н.М., Кириченко Т.В. Особливості реклами на місці продажу у сфері роздрібної торгівлі. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2014. № 3. С. 29–47.
9. Торчинський М.М. Структура, типологія і функціонування онімної лексики української мови : дис. ... докт. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2010. 502 с.
10. Шестакова С.О. Лексико-семантичні інновації у системі української номінації (на матеріалі ергонімів і прагмонімів) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2002. 241 с.

References:

1. Horozhanov Yu. Yu. (2013). Erhonymy mista Lutska: strukturno-semantychnyi analiz – [Ergonomics of the city of Lutsk: structural and semantic analysis]. *Filolohichni studii. Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*. Vol. 9. P. 134–139. [in Ukrainian]
2. Dziuba M.M., Prokopovych O.V. (2007). Suchasni ukraïnski prahmatonimy: semantyka ta struktura – [Modern Ukrainian pragmatonyms: semantics and structure]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu vodnoho hospodarstva ta pryrodokorystuvannia*. Rivne : NUVHP. Vol. 3(39). P. 52–57. [in Ukrainian]
3. Pielina O.V. (2014). Osoblyvosti perekladu ukraïnskykh ideonimiv i prahmatonimiv anhliiskoiu movoiu – [Ukrainian Ideonyms and Pragmatonyms Specificities in English Translation] : Extended abstract of Candidate's thesis : 10.02.16. Odesa. 20 p. [in Ukrainian]
4. Semeniuk O., Mohylnyk L., Afanasieva L. ta in. (2004). Yelysavethrad u dzerkali slova : kolektyvna monohrafiia – [Yelysavetgrad in the mirror of words]. Kirovohrad : Kod. 56 p. [in Ukrainian]
5. Skubii Iryna. (2017). Univermah yak prostir miskoho spozhyvannia v 1920–1930-ti roky v Radianskii Ukraini – [The department store as a space of urban consumption in the 1920s and 1930s in Soviet Ukraine]. *Misto: istoriia, kultura, suspilstvo*. Vol. 2(4). P. 162–175. [in Ukrainian]
6. Slovyk ukraïnskoi onomastychnoi terminolohii (2012) – [Dictionary of Ukrainian onomastic terminology] / eds.: D.H. Buchko, N.V. Tkachova. Kharkiv : Ranok. 256 p. [in Ukrainian]
7. Sukhanova V.S., Kotsiuba A.Iu. (2019). Prahmatonimy v onomastychnomu prostori – [Pragmatonyms in the onomastic space]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia "Filolohiia"*. P. 142–144. [in Ukrainian]
8. Tielietov O.S., Haitina N.M., Kyrychenko T.V. (2014). Osoblyvosti reklamy na mistsi prodazhu v sferi rozdrubnoi torhivli – [Peculiarities of advertising at the point of sale in the field of retail trade]. *Marketynh i menedzhment innovatsii*. Vol. 3. P. 29–47. [in Ukrainian]
9. Torchynskiy M.M. (2010). Struktura, typolohiia i funktsionuvannia onimnoi leksyky ukraïnskoi movy – [The structure, typology and functioning of the onymic vocabulary of the Ukrainian language] : Doctor's thesis : 10.02.01. Kyiv. 502 p. [in Ukrainian]
10. Shestakova S.O. (2002). Leksyko-semantychni innovatsii u systemi ukraïnskoi nominatsii (na materialii erhonymiv i prahmonimiv) – [Lexical-semantic innovations in the system of Ukrainian nomination (based on ergonyms and pragmatonyms)] : Candidate's thesis : 10.02.01. Kharkiv, 2002. 241 p. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 14.08.2023
The article was received 14 August 2023

УДК [821.161.2-36:811.161.2'373.43]:355.01(470:477)
DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2663-2691/2023-94-6>

НОВІ ЛЕКСИЧНІ ЕЛЕМЕНТИ В МОВІ УКРАЇНСЬКОГО АНЕКДОТУ В ЛЕКСИКОГРАФІЧНОМУ ВИСВІТЛЕННІ

Сердега Руслан Леонідович,
*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна;
докторант кафедри українознавства
та лінгводидактики
Харківського національного педагогічного
університету імені Г.С. Сковороди
ruslan.serdega@ukr.net
orcid.org/0000-0001-7064-4547*

Мета. Метою статті є виокремлення нових лексичних елементів у мові українського анекдоту, що з'явилися під час російсько-української війни 2022–2023 рр., їх аналіз та лексикографічне висвітлення. **Методи.** Методом суцільної вибірки з усних анекдотичних розповідей респондентів було виокремлено нові лексичні елементи, пов'язані з повномасштабним військовим вторгненням Росії на територію України. Фактаж для аналізу також вилучався з різних Інтернет-джерел. Для інтерпретації вилученого матеріалу застосовувався до відповідних мовних фактів загальнонауковий метод спостереження та описовий – для систематизації зібраного фактажу та його подальшої лексикографічної інтерпретації. **Результати.** У статті здійснено лексикографічний опис переважно іменникових нових лексичних елементів, уживання яких у мові українського фольклору активізувалося у період російсько-української війни 2022–2023 рр. Деякі з таких елементів існували в мові й до цього, але активно почали використовуватися безпосередньо в мові українського анекдоту лише в період російсько-української війни, зазнали в них певної актуалізації та переосмислення, а то й зовсім набули нових значень під час вищезгаданих подій. Інші слова постали в мові українського фольклору та й у мові українській загалом унаслідок запозичень, переважно з англійської мови. Лексикографуванню, передусім, піддано численні назви на позначення окупантів, назви військової техніки та зброї й деякі інші суспільно-політичні явища, що постали внаслідок війни. Відзначено, що назви на позначення агресора зазвичай мають у семантиці емоційний складник. Також нами було запропоновано придатну для опису аналізованих словесних фактів структуру словникової статті та подано зразки лексикографування нових лексичних елементів, наявних у мові українського анекдоту. **Висновки.** Під час російсько-української війни 2022–2023 рр. з'явилося чимало нових лексичних елементів, які проникли до мовної тканини народного анекдоту й потребують опрацювання у спеціальних словниках. Зазначимо, що описувані назви, окрім традиційних елементів будь-якої словникової статті, використовуваної у лінгвістичних лексикографічних розробках (реєстрового слова, мінімальної граматичної інформації, стилістичних позначок, тлумачення, стійких зворотів, ілюстрацій, указівки на їх джерельну базу), у реєстровій частині словникової статті обов'язково мають відбивати різні фонетичні та інші варіанти, уживані в усному мовленні для називання певної відносно нової реалії, а в інтерпретаційній частині словникової статті деякі лексеми поряд із традиційним тлумаченням потребуватимуть подекуди й коментарів щодо їх утворення. Перспективи подальших досліджень убачаємо в підготовці словників, спрямованих на опис мови різних жанрів фольклору, виокремленні нового напрямку лінгвофольклористичних досліджень – фольклорної лексикографії, реалізації масштабного проєкту «Словник мови усної народної словесності».

Ключові слова: мова фольклору, словникова стаття, російсько-українська війна 2022–2023 рр., неологізми.

NEW LEXICAL ELEMENTS IN THE LANGUAGE OF UKRAINIAN JOKES IN LEXICOGRAPHIC COVERAGE

Serdeha Ruslan Leonidovych,
*Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department
of Ukrainian Language
V.N. Karazin Kharkiv National University;
Doctoral Candidate at the Department
of Ukrainian Studies and Linguodidactics
H.S. Skovoroda Kharkiv National
Pedagogical University
ruslan.serdega@ukr.net
orcid.org/0000-0001-7064-4547*

Objective. The purpose of the article is to identify new lexical elements in the language of Ukrainian jokes that appeared during the Russian-Ukrainian war of 2022–2023, to analyze them and provide lexicographic coverage. **Methods.** Using the method of continuous sampling, new lexical elements related to Russia’s full-scale military invasion of Ukraine were identified from the respondents’ oral anecdotal accounts. Facts for analysis were also extracted from various online sources. To interpret the extracted material, the general scientific method of observation was applied to the relevant linguistic facts and the descriptive method was used to systematize the collected facts and their further lexicographic interpretation. **Results.** The article provides a lexicographical description of mainly noun-based new lexical items, the use of which in the language of Ukrainian folklore intensified during the Russian-Ukrainian war of 2022–2023. Some of these elements existed in the language before, but began to be actively used directly in the language of Ukrainian jokes only during the Russian-Ukrainian war, they underwent some actualisation and reinterpretation, and even acquired new meanings during the above-mentioned events. Other words appeared in the language of Ukrainian folklore and in the Ukrainian language as a result of borrowings, mainly from English. The lexicographical description primarily covers numerous names for the occupiers, names of military equipment and weapons, and some other socio-political phenomena that emerged as a result of the war. It is noted that names for the aggressor usually have an emotional component in their semantics. We have also proposed the structure of a dictionary entry suitable for describing the analysed verbal facts and presented samples of lexicographic description of new lexical elements present in the language of Ukrainian joke. **Conclusions.** During the Russian-Ukrainian war of 2022–2023, many new lexical elements appeared and penetrated the language of folk anecdotes and need to be represented in special dictionaries. It should be noted that the described names, in addition to the traditional elements of any dictionary entry used in linguistic lexicographic developments (register word, minimal grammatical information, stylistic marks, interpretation, stable phrases, illustrations, indication of their source base), the register part of a dictionary entry must necessarily reflect various phonetic and other variants used in oral speech to name a certain relatively new reality, and in the interpretive part of a dictionary entry, some lexemes, along with traditional interpretation, will sometimes require comments on their formation. We see the prospects for further research in the preparation of dictionaries aimed at describing the language of various genres of folklore, the identification of a new area of linguistic and folklore studies – folklore lexicography, and the implementation of a large-scale project “Dictionary of the Language of Folklore”.

Key words: language of folklore, dictionary entry, the Russian-Ukrainian war of 2022–2023, neologisms.

1. Вступ

Усна народна творчість постає унаслідок художнього осмислення дійсності певним народом. Вона завжди реагує на ті вагомні зміни, що відбуваються в певному суспільстві, особливо ті, що кардинально впливають на життя певного етносу, його побут, повсякдення. Для українського народу одним із таких кардинальних зрушень, що суттєво змінили його звичний уклад життя, стало повномасштабне російське військове вторгнення на територію України. Ці зміни, зрозуміло, не могли не позначитися на народній творчості українців. Кардинальні зрушення

у суспільстві призводять до появи нових реалій, які потребують називання, що, врешті, призводить до утворення нових лексичних елементів, необхідних для відбиття того, що відбувається навколо. Такі елементи проникають як загалом до мови певного народу, його повсякденної комунікації, так і його мовно-художніх систем відображення дійсності, зокрема мови фольклору. Дослідити функціонування таких елементів у тих текстах усної народної творчості, що активно створюються сьогодні, є надзвичайно актуальним завданням, бо подібні пошуки дадуть змогу простежити й суто мовну динаміку й динаміку світоглядну, що, врешті, дасть змогу виявити зміни, які відбуваються під час кризових та екстремальних ситуацій не тільки в мові, а й загалом у світосприйнятті української нації. Безпосередньо в лексиконі мовців у таких обставинах відбуваються суттєві зрушення, що позначаються й на творчій практиці народу, нерозривно пов'язаній з умовами та обставинами його життя. Лексикографічна ж інтерпретація нових лексичних елементів, які сьогодні з'являються у сучасних жанрах народної усної словесності, відзначатиметься безпосередньою новизною.

Метою статті є дослідження нових лексичних елементів у мові українського анекдоту, що з'явилися під час російсько-української війни 2022–2023 рр., та їх лексикографічна репрезентація. Відповідно до мети, виокремлено нові лексичні елементи як безпосередньо з усних розповідей респондентів, так і сайтів, на яких було розміщено анекдоти зазначеного періоду. Розкриттю мети сприяло й завдання, спрямоване на розроблення структури словникової статті.

Методологія дослідження. Для досягнення поставленої мети було використано метод вибірки лексичних засобів із тих анекдотів про воєнні події, що функціонують у сучасному мовленні українців і вербалізують російське збройне вторгнення на територію України. Для інтерпретації вилученого матеріалу застосовувався до відповідних мовних фактів загальнонауковий метод спостереження та описовий – для систематизації зібраного фактажу. Матеріалом для статті слугували як безпосередні записи з народних уст, так і вилучені з Інтернет-джерел. Фактаж для аналізу також вилучався з різних Інтернет-джерел: сайтів kozaku.in.ua (рубрика «Анекдоти нашої перемоги»), novadoba.com.ua, rozdil.lviv.ua, telegraf.com.ua, мультимедійної платформи іномовлення «Укрінформ» (рубрика «Анекдоти нашої перемоги»), сайту незалежного міського видання «Одеське життя» (рубрика «Анекдот дня»). Під час розроблення структури словникової статті, придатної для опису вищезазначених мовних фактів, ми спиралися на традиційну для словників тлумачного типу модель, що складається із заголовного слова, мінімальної інформації про його найхарактерніші граматичні показники, стилістичної характеристики описуваного слова, тлумачення, ілюстрацій, «заромбової» частини. Нові назви на початку свого становлення завжди зазнають певної варіативності, яка тим більше властива усному мовленню, тому перед тлумаченням ми вважали за потрібне подавати варіанти заголовної одиниці за їх наявності. Неологізми, на нашу думку, потребують інколи у словниковій статті інформації про їх творення.

2. Своєрідність анекдоту, лінгвістичне дослідження жанру

Одним із найбільш живучих і популярних жанрів сучасного українського фольклору лишається анекдот. Цей жанр не втрачає своєї актуальності через здатність швидко реагувати на злободенні ситуації, що трапляються у побутовому житті людини чи загалом суспільно-політичному житті країни. «З урахуванням того, які анекдоти користуються популярністю, – зазначає В.А. Бережний, – можна аналізувати настрої у суспільстві відносно політичного та економічного життя країни» (Бережний, 2015: 81), а Д.М. Івашенюк, відзначивши продуктивність цього фольклорного жанру, зауважує, що він є «унікальним явищем національної культури» і «його розвиток пов'язаний із розвитком суспільства», оскільки цей жанр «є маркером актуальних для суспільства ціннісних установок і уявлень» (Івашенюк, 2017: 124). Отже, зазначений жанр активно реагує на зміни в суспільстві, а те гумористичне начало, що лежить у його основі, виконує ще й адаптивну функцію, допомагає пристосуватися людині до складних умов

сьогодення, подолати тривогу та стрес. Тому тексти цього жанру перебувають у колі зацікавлень дослідників різних наукових напрямів: психологів, фольклористів, мовознавців та ін. Нас передусім цікавить лінгвістичний аспект дослідження цього жанру. В українській мовознавчій науці вивчення анекдоту крізь призму такого аспекту тільки починається. Соціолінгвістичний аналіз анекдоту як мовленнєвого жанру, що здатний відбивати елементи етнокультурної свідомості народу, здійснений Н.Ф. Босак, яка відзначила, що велику роль у створенні комічного ефекту в анекдотах відіграють національні стереотипи (Босак, 2009: 236). Л.М. Корнєва звернула увагу на комунікативну мету анекдотичної розповіді, яка полягає в емоційній розрядці сміхом і спрямована на те, «щоб розвеселити слухачів, зняти напругу» (Корнєва, 2009: 57). Здебільшого фольклорні тексти цього різновиду в україністиці аналізуються крізь призму їхніх жанрових особливостей, вияву в анекдоті національного характеру. Наприклад, на думку Л.М. Корнєвої, анекдот становить унікальне й надзвичайно продуктивне явище української культури, є найбільш масовим жанром фольклору, має власні виразні типологічні риси: «стереотипи форми, змісту і комунікативного призначення» (Корнєва, 2009: 60). У текстах цього жанру, як слушно зауважує вона, «своєрідно через філософське художньо-образне осмислення життя відображаються особливості ментальності народу, його національний характер» (Корнєва, 2009: 60).

3. Вплив війни на мовотворчу практику народу

Війна суттєво змінює традиційний уклад життя країни, народу, впливає на економіку, виробництво та інші сфери людської діяльності. Впливає вона й на мову, яка активно реагує на ті зміни, що відбуваються у суспільстві. Сьогодні ми спостерігаємо появу цілої низки слів, пов'язаних із реаліями суспільно-політичного життя в умовах війни. Зростає кількість військових термінів, уживаних у побутовому мовленні, з'являється емоційно-оцінна лексика, що відображає реакції українського та загалом світового суспільства на розпочату Російською Федерацією війну. Проникають нові лексичні елементи й до уснохудожньої мовотворчої практики українського народу, зокрема активно виявляють вони себе в мові українського анекдоту. Деякі з цих слів існували в мові й до цього, але в період російсько-української війни набули певної актуалізації, зазнали переосмислення, а то й зовсім набули нових значень під час вищезгаданих подій. Інші слова постали в мові українського фольклору та й у мові українській загалом унаслідок запозичень. Здебільшого це запозичення з англійської мови. Чимало нових слів утворилося й на власне українському мовному ґрунті за допомогою різних словотворчих засобів, наявних у мові українського народу. Такі лексичні утворення називають нові або принаймні не типові для мирного життя явища, реалії, поняття, категорії осіб і відзначаються виразною новизною у плані змісту чи форми, емоційною наснаженістю, образністю, іронічною оцінністю чи загалом сатиричністю, характеризуються здатністю до метафоричного переосмислення дійсності.

4. Неолексеми російсько-української війни як об'єкт дослідження

Сьогоднішні події в Україні, пов'язані з протидією російській військовій агресії, зумовлюють появу нових слів, які активно проникають до мови українського анекдоту, фольклору загалом. Нові слова, що виникають у такій важкій час, не лишаються поза увагою українських науковців. Неологізми військової сфери, що функціонують у мові засобів масової інформації та Інтернет-комунікації в період боротьби України зі збройною російською агресією, цікавили О.А. Стишова (Стишов, 2022). Неолексеми в мовотворчості українського народу періоду російсько-української війни 2022 р. були в полі зору С.П. Гриценко (Гриценко, 2022). На процеси неологізації лексики в період російсько-української війни звернули увагу в розвідці А.М. Гладченко та О.С. Комарова. Вони проаналізували вибрані новоутворені лексеми, які фіксуються у засобах масової комунікації сьогодення (Гладченко, Комарова, 2023). У Рівненському державному гуманітарному університеті було створено неографічну лабораторію «NEOLEX-Рівне». Під керівництвом професора Г.М. Вокальчук ця лабораторія працює над

реалізацією досить цікавого й важливого лексикографічного проєкту «Словник українського спротиву: лексикографічна інтерпретація неології доби російської агресії 2014–2023 рр.». Деякі напрацювання учасників вищезгаданої неографічної лабораторії були представлені під час II Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених та аспірантів «Лінгвістичні обрії XXI сторіччя» (2 червня 2023 р.). Залучають вони неологічний матеріал із різних джерел (соціальних мереж, Ютубу та телеграм-каналів, Інтернет-публікацій, газет та ін.).

Українськими дослідниками неологізми, що виникли під час російського вторгнення в Україну, розглядаються не тільки на матеріалі української мови. М.О. Жулінська та О.Р. Круглій проаналізували лексичні інновації, що постали в англійській мові в період російського військового повномасштабного вторгнення на територію України й які безпосередньо вербалізують воєнні події в Україні та реакцію світу на них (Жулінська, Круглій, 2022). Однак практично не дослідженими лишаються ті нові лексичні елементи, що з'являються в текстах сучасного фольклору, зокрема анекдотах, які постали в сучасний нам період – протистояння України російському вторгненню у 2022–2023 рр. Фольклор розглядався, щоправда, як джерело творення авторських неологізмів у професійній літературно-художній творчості (Вдович, 2010).

5. Лексикографічна репрезентація війни на матеріалі анекдотів

Серед нових лексичних елементів у мові анекдотів зазначеного періоду слід виділити групу слів із виразною негативною забарвленістю на позначення окупантів та їхніх посіпак. В українських анекдотах, що виникли під час російської збройної агресії проти України, нами зафіксовано такі словесні утворення для їх називання: *аналоговнєст*, *асфабадітєлі*, *вагнеровець* (*вагнерівєць*), *кадировець* (*кадирівєць*), *мудятли*, *окупадло*, *орк*, *орки*, *рашен трунс*, *російський орк*, *оркеса*, *оркиня*, *оркоголїчка*, *орчиголїчка*, *орчиня*, *підорки*, *рашисти*, *русня*, *руснявий солдат*, *свинособача чума*. Подамо далі зразки лексикографічного опису подібних найменувань. Словникова стаття включатиме реєстрове слово з наголосом, що виділятиметься напівжирним накресленням; мінімальну граматичну інформацію про описувану лексему та стилістичні позначки, далі подаватимуться інші вживані в текстах анекдоту варіанти цієї ж назви, тлумачення, контекст, у дужках указівку щодо джерела ілюстрації. Зазначимо, що описувані назви поряд із традиційним тлумаченням потребуватимуть подекуди й коментарів щодо їх утворення.

АНАЛОГОВНЄТ, -а, ч., неол., ірон. *АналоГовнєст*, -а. Щось наявне або вигадане в Росії й чому немає відповідників у світі; російська армія. Утворене від російської сполуки «аналогов нет». – *Куме, а ви чули, як росіяни свою армію називають? – Ні. А як? – Аналоговнєст!* (із народних уст). Утворення набуває виразного іронічного забарвлення завдяки своєрідній мовній грі, зближенню цього виразу з лексемами «анал» і «гівно».

Часто в тлумаченні таких новоутворень переважає виразний емоційний складник. **АСФАБАДІТЄЛІ**, -ів, неол., ірон. (одн., ч. *асфабадітєль*, -я). *Асвабадітєлі*. Російські військові формування, рашисти, які здійснюють військову операцію, спрямовану на примус «братів-українців» до дружби. Фонетичний варіант утворений від рос. «освободитель», що передає характерну для росіян вимову ненаголошеного звука [о] як близького до [а]. *Казочка на ніч: повернулися асфабадітєлі у свої трущоби і привезли чорнобильські чайники. Випили чаю і вмерли. Кінець* (<https://rozdil.lviv.ua/anekdot/anekdot.php?id=12388>).

ВАГНЕРІВЕЦЬ, -івця / -овця, ч. *Вагнеровець*, -овця / -івця. Найманець, учасник злочинного збройного формування – Приватної військової компанії Вагнера. – *Потрапили якось до ями: вагнерівєць, кадирівєць і руснявий солдат. – І що? – Та нічого. Там і залишились* (із народних уст).

МУДЯТЛИ, -ів, мн., неол., лайл. (одн. *мудятел*, -а). Невдахи, дурні люди, ідіоти; військові РФ. Утворене від поєднання вульгарного слова «мудаки» з орнітонімом «дятли». *Новий день, нові назви орди: окупадло і мудятли* (<https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3428749-anekdoti-nasoi-peremogil1.html>).

ОКУПАДЛО, -а, с., неол., лайл., збірн. Загарбники. Композит, утворений унаслідок поєднання слів «окупант» і «падло». *Новий день, нові назви орди: окупадло і мудятли* (<https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3428749-anekdoti-nasoi-peremogil1.html>).

ОРКИ, -ів, мн. (одн. **орк**, -а), неол., перен. Експресивне найменування, що використовується переважно для називання російських солдатів, утворене внаслідок метафоричного переосмислення первинного значення цього слова – «людиноподібні монстри, герої фентезійних романів Джона Рональда Руела Толкіна». – *Коли розпочалася війна? – Двісті сорок сім тисяч орків назад...* (із народних уст); ♦ **російський (руснявий) орк** – російський (руснявий) солдат. *Вийшла килим побити. На хвилинку уявила, що це російський орк. Тепер живу без килима* (<https://rozdil.lviv.ua/anekdot/anekdot.php?id=11078>).

Зауважимо, що цифра в попередніх анекдотичних репліках, побудованих за моделлю «питання – відповідь», постійно варіюється.

ОРКІНЯ, -і, ж. **Оркеса**, -и. **Орчіня**, -і. **Орчіха**, -и. неол. Жінка орка (російського солдата, військового). – *Куме, скажіть-но мені, якщо російський російський солдат – це орк, то як називати його жінку – оркinya чи оркеса? – Та як... Оркоголічка!* (із народних уст).

ОРКОГОЛІЧКА, -и, ж. **Орчиголічка**, -и. Те саме, що **ОРКІНЯ**. Утворене поєднанням слів «орк» і «алкоголічка». *Куме, якщо чоловік – орк, то його жінка тоді хто? Орчinya чи орчиголічка? – Вдова* (із народних уст).

♦ **РАШЕН ТРУПС** ірон. Російська війська. Походить від англійської сполуки Russian troops, яка на ґрунті української мови набула певного переосмислення, набувши іронічного забарвлення («мерці», «зомбі»). *Обожнюю англійську мову! Знаєте, як перекладається англійською «російські війська»? Рашен трупс* (<https://rozdil.lviv.ua/anekdot/anekdot.php?id=5157>).

РАШІСТ, -а, ч. Російський загарбник; прибічник ідеології фашистського штибу, що сповідує агресію та ненависть до інших людей, думка яких відрізняється від офіційної пропаганди в Російській Федерації. *Повернувся солдат із війни до рідного селища, а його там і питають: – Скільки тобі людей прийшлося вбити під час війни? – Жодної людини. – А звідки тоді нагород стільки? – Рашистів вбивав* (із народних уст).

♦ **СВИНОСОБАЧА ЧУМА** знев., лайл., неол. Російські загарбники. *Мавпяча вісна, почекай. Нам зі свинособачою чумою це треба розібратись* (<https://rozdil.lviv.ua/anekdot/anekdot.php?id=5732>).

Проникає до складу сучасних анекдотів і чимала кількість назв на позначення військової техніки та зброї, які у цьому жанрі до початку повномасштабного вторгнення Росії на територію України практично не вживалися.

БАЙРАКТАР, -а, ч. Безпілотний оперативно-тактичний ударний літальний апарат, здатний здійснювати дистанційно керовані або автономні польоти на великі відстані, розроблений Туреччиною (*тур. Bayraktar TB2 (Taktik Blok 2)*), активно використовуваний українцями в 2022 р. для захисту себе від збройної агресії Росії. *Нова українська школа – це коли гроші збирають не на штори, а на байрактари* (<https://odessa-life.od.ua/uk/news-uk/anekdot-dnja-na-shho-zbirajut-groshi-u-novij-ukrainskij-shkoli>).

ДЖАВЕЛІН, -а, ч. Переносний противотанковий ракетний комплекс (ПТРК) (*англ. Javelin*), активно використовуваний українцями для захисту своїх територій під час збройного вторгнення росіян. *Кохання – це коли він дарує тобі джавеліна!* (<https://rozdil.lviv.ua/anekdot/anekdot.php?id=5289>); ♦ **не смішіть мої джавеліни** – фраза, яка демонструє відсутність страху перед тим, хто погрожує певній особі, намагається принизити чи образити її. *Якщо хтось вас захоче образити – сміло відповідайте: не смішіть мої джавеліни!* (<https://rozdil.lviv.ua/anekdot/anekdot.php?id=5495>).

ДРОН, -а, ч. Безпілотний літальний апарат (БПЛА) автономний або дистанційно керований, що має військове чи цивільне призначення; технологія, яка активно використовується

в російсько-українській війні. *Щоб збити тиск, треба збити ракету. А коли збиваєш дрон, зіб'ється і температура* (<https://rozdil.lviv.ua/anekdod/anekdod.php?id=9311>); Δ **дрон-розвідник** – безпілотний літальний апарат, призначений для збирання розвідувальної інформації. – *Куме, чи знаєте, як жінка збила ворожий дрон-розвідник у Києві? – Як? – Кинула в нього банку огірків із вікна багатопверхівки (із народних уст); іранський дрон – безпілотний літальний апарат, зроблений в Ірані. *Звернення до українців 24 лютого: не панікуйте, не поширюйте фейків, не створюйте заторів на дорогах, не заважайте військовим. Звернення до українців 3 листопада: не збивайте самостійно іранські дрони!* (<https://telegraf.com.ua/ukr/anekdots/2022-11-03/5721624-shchob-u-evropi-brali-slukhavku-shoygu-dzvonit-z-ukrainskogo-pomera-svizhi-zharti-na-zlobu-dnya>).*

ЛЕОПАРД, -а. Перший німецький танк (нім. *Leopard*), розроблений після Другої світової війни, що був уперше взятий на озброєння німецькими військами в 1965 і зазнав з того часу численних модифікацій; у рамках протидії збройній російській агресії Україні було поставлено переважно моделі Leopard 1 і Leopard 2. – *Куме, а чому Німеччина все-таки погодилися відправити леопарди в Україну? – Тю на вас, куме! Бо то хижаки, їх годувати треба, а в нас м'яса вдосталь по дорогах лежить* (із народних уст).

НЕПТУН, -а, ч. Протикорабельна ракета, розроблена в Україні, двома ракетами цього типу було вражено флагман Чорноморського флоту крейсер «Москва». *Новини на Росії: Флагман «Москва» не затонув, він героїчно знищив дві українські протикорабельні ракети «Нептун» та отримав довгострокову відпустку за станом здоров'я* (із народних уст).

◇ **РФ-СЬКИЙ МЕТАЛОБРУХТ** ірон., неол. Російська техніка, яка згодом унаслідок дій ЗСУ перетвориться на купу заліза // стара, часто несправна, військова техніка Російської Федерації, що лишилася в неї ще з радянських часів. *Розшифровка позначок на рф-ському металобрухті: V-вмер, Z-здох, O-обісрався* (<https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3422094-anekdoti-naso-i-peremogi4.html>).

СТІНГЕР, -а, ч. Переносний зенітно-ракетний комплекс із самонавідною бойовою частиною, призначений для враження гелікоптерів і літаків противника. *В Україні попри війну триває підготовка до навчального року. МОН затвердив рекомендації стосовно дій учителя під час уроку. Дії такі: 1. Розчинити вікно. 2. Узяти стінгер. 3. Збити ракету. 4. Зачинити вікно. 5. Продовжити урок* (із народних уст).

ХАЙМАРС, -а, ч. *Хаймерс*, -а. *Хімерс*, -а. Американська реактивна артилерійська система HIMARS (абр. від англ. High Mobility Artillery Rocket System – високомобільна артилерійська ракетна система), надана американцями українцям для посилення здатності опору російським військам. *Новини від генерал-лейтенанта Конашенкова: Сьогодні російський склад боєприпасів успішно знищив ракету «Хаймарс»* (із народних уст); *У результаті референдуму Лиман відійшов до України. В опитуванні брали участь Танки, Міномети, Гаубиці, Хаймерси* (<https://novadoba.com.ua/390638-ukrayinskyj-narod-navit-u-taki-vazhki-chasy-smilyvo-i-vidkryto-smiyetsya-z-voroga.html>); *Напис у туалеті: Шановні відвідувачі! Влучайте у пісуар так, ніби ви – то Хімарс, а пісуар – то Антонівський міст* (<https://rozdil.lviv.ua/anekdod/anekdod.php?id=7728>).

Від назви вищезазначеної артилерійської системи на ґрунті української мови створено неологізм **хімарність**. **ХІМАРНІСТЬ**, -ості, ж. Ступінь обстрілюваності певної території високоточною зброєю «Хаймарс» (HIMARS). Утворене поєднанням слів «хаймарс» і «хмарність». *Погода в Криму: помірна хімарність* (з народних уст).

ШАХЕД, -а, ч., *шахід*, -а. Дрон-камікадзе іранського виробництва, який використовує Росія у війні з Україною. *Летить шахед на Київ і по дорозі зустрічає український дрон. Привіталися одне з одним. І український дрон і каже, мовляв, давай вип'ємо за знайомство. Випили. Потім випили ще за зустріч. За здоров'я. І врешті на коня. Шахід дрону: – Ой, погано мені*

щось. Український дрон піднімається, бере шахеда під руку й каже йому: – Нічого, я тебе до дому проведу, полетіли (із народних уст).

Необхідність у міжнародній підтримці України в боротьбі зі злісним порушником міжнародного права зумовила появу нового політичного явища і, відповідно, назви на його позначення – **Рамштайн**. **РАМШТАЙН**, -у / -а, ч. неол. Низка дипломатичних зустрічей, проведених міністрами оборони різних країн світу для обговорення проблем постачання зброї Україні, необхідної для ефективного протистояння повномасштабному військовому вторгненню Росії на територію незалежної країни. Назва першої зустрічі й подібних подальших отримала назву від місця проведення першої наради – бази Повітряних сил США «Рамштайн», розташованій у німецькому місті Рамштайн-Мізенбах. *Сьогодні на Рамштайні в кращих традиціях гуцульського весілля будуть урочисто зачитувати, хто з гостей скільки подарує* (із народних уст).

У статті ми розглянули лише певну частину тих нових для мови анекдоту, а подекуди й для української мови загалом, лексичних елементів. Нами проаналізовано переважно іменникові лексичні елементи (емоційно-експресивні назви російських окупантів, назви різних видів зброї та деяких суспільно-політичних, що виникли внаслідок війни (*Рамштайн*), а також деякі стійкі сполуки, переважно утворені за допомогою підрядного зв'язку (здебільшого узгодження, передусім повного з прикметниковим композитним елементом – *свинособача чума, рф-ський металобрухт*, або прості за будовою, як утворені на українському ґрунті – *іранський дрон*, так і англійські за походженням варваризми, як-от, зокрема, *рашен трунс*, а також прикладкові сполуки (*дрон-розвідник*) та зрідка із синтаксичним зв'язком керування (*не смійть мої джавеліни*).

6. Висновки

Наше дослідження підтверджує, що анекдот дійсно є тим жанром, який активно реагує на ті події, що відбуваються в житті суспільства. У мові українського анекдоту знаходять відбиття важливі для певного періоду життя українського народу побутові та суспільно-політичні реалії, відповідно, й назви на їх позначення. Під час російсько-української війни 2022–2023 рр. з'явилося чимало нових лексичних елементів, які проникають і до мовної тканини народно-анекдоту. Часто такі одиниці, особливо назви на позначення окупантів, містять оцінний елемент, передають народне ставлення до об'єкта називання. Рід час лексикографування відповідні назви потребують ремарок, які б могли передати цю оцінку (*ірон.* – іронічне, *лайл.* – лайливе). Виразно нові лексичні елементи, властиві не тільки мові анекдоту, а які й загалом сприймаються як нові в мовному відношенні, позначаємо ремаркою *неол.* (неологізм).

Перспективу подальших досліджень убачаємо в підготовці словників, спрямованих на опис мови різних жанрів фольклору, виокремленні нового напрямку лінгфольклористичних досліджень – фольклорної лексикографії, реалізації масштабного проєкту «Словник мови усної народної словесності».

Література:

1. Бережний В.А. Жанрові особливості анекдоту: систематизація досліджень та перспективи вивчення. *Актуальні проблеми філології*: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 27–28 листопада 2015 р.). Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2015. С. 81–83.
2. Босак Н.Ф. Анекдот як відображення етносвідомості народу. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 8 «Філологічні науки (мовознавство і літературознавство)»*. 2009. Вип. 3. С. 234–239.
3. Вдович Т. Фольклор як джерело творення авторських флоролексем у поезії ХХ ст. *Студентські наукові записки. Серія «Гуманітарні науки»*. 2010. Вип. 2. С. 245–251.
4. Гладченко А.М., Комарова О.С. Неологізація лексики під час російсько-української війни. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія «Філологія. Журналістика»*. 2023. Т. 34(73). № 1. Ч. 1. С. 7–13.
5. Гриценко С. Мовні інновації російсько-української війни 2022 року. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика»*. 2022. № 2(32). С. 9–13.

6. Жулінська М., Круглій О. Неологізми як мовне відображення війни. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2022. № 3(14). С. 103–110.
7. Івашенко Д.М. До питання про мовні засоби сміхотворення в текстах українських анекдотів. *Лінгвістичні дослідження*. 2017. № 45. С. 123–127.
8. Корнева Л. Про деякі типологічні риси українського анекдоту. *Філологічні науки*. 2009. Вип. 1. С. 55–61.
9. Styshov O. Neologisms of the Military Sphere in the Modern Ukrainian Language. *Logos*. 2022. № 113. P. 116–128.

References:

1. Berezhnyi V.A. (2015). Zhanrovi osoblyvosti anekdotu: systematyzatsiia doslidzhen ta perspektyvy vyvchennia – [Genre features of the anecdote: systematisation of research and prospects for study]. *Topical issues of philology : Proceedings of the III International Scientific and (Odesa, 27–28 November 2015)*. Kherson : Helvetica Publishing House. P. 81–83. [in Ukrainian]
2. Bosak H.F. (2009). Anekdot yak vidobrazhennia etnosvidomosti narodu – [Anecdote as a reflection of the ethnic consciousness of the people]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Seriiia № 8 "Filolohichni nauky (movoznavstvo i literaturoznavstvo)"*. Iss. 3. P. 234–239. [in Ukrainian]
3. Vdovych T. (2010). Folklor yak dzhereło tvorennia avtorskykh floroleksem u poezii XX st. – [Folklore as a source of creation of author's florolexemes in the poetry of the twentieth century]. *Studentski naukovyi zapysky. Seriiia "Humanitarni nauky"*. Iss. 2. P. 245–251. [in Ukrainian]
4. Hladchenko A.M., Komarova O.S. (2023). Neolohizatsiia leksyky pid chas rosiisko-ukrainskoi viiny – [Neologisation of vocabulary during the of the Russian-ukrainian war]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V.I. Vernadskoho. Seriiia "Filolohiia. Zhurnalistyka"*. Vol. 34(73). No. 1. Part 1. P. 7–13. DOI: 10.32782/2710-4656/2023.1.1/02 [in Ukrainian]
5. Hrytsenko S. (2022). Movni innovatsii rosiisko-ukrainskoi viiny 2022 roku – [Language innovations of Russian-Ukrainian war 2022]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriiia "Literaturoznavstvo. Movoznavstvo. Folklorystyka"*. Vol. 2(32). P. 9–13. DOI: 10.17721/1728-2659.2022.32.02 [in Ukrainian]
6. Zhulinska M., Kruhlii O. 2022. Neolohizmy yak movne vidobrazhennia viiny – [Neologisms as a language representation of war]. *Mizhnarodni vidnosyny, suspilni komunikatsii ta rehionalni studii*. Vol. 3(14). P. 103–110. DOI: 10.29038/2524-2679-2022-03-103-110 [in Ukrainian]
7. Ivasheniuk D.M. (2017). Do pytannia pro movni zasoby smikhotvorennia v tekstakh ukrainskykh anekdotiv Linguistic – [On the Question of Linguistic Means of Laughter in the Texts of Ukrainian Jokes]. *Linhvistychni doslidzhennia*. Iss. 45. P. 123–127. [in Ukrainian]
8. Kornieva L. (2009). Pro deiaki typolohichni rysy ukrainskoho anekdotu – [On some typological features of the Ukrainian joke]. *Filolohichni nauky*. Iss. 1. P. 55–61. [in Ukrainian]
9. Styshov O. (2022). Neologisms of the Military Sphere in the Modern Ukrainian Language. *Logos*. Vol. 113. P. 116–128. DOI: 10.24101/logos.2022.79 [in English]

Стаття надійшла до редакції 28.08.2023
The article was received 28 August 2023

**«ПЕРША ЧИТАНКА ДЛЯ НАРОДНИХ ШКІЛ»
А. КРУШЕЛЬНИЦЬКОГО, О. ПОПОВИЧА, Б. ЛЕПКОГО (1918 Р.):
ПРАВОПИСНО-ГРАМАТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА**

Харчук Лілія Валеріївна,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови

Національного університету «Львівська політехніка»

lilii.v.kharchuk@lpnu.ua

orcid.org/0000-0003-0063-1956

Гнатюк Мирослава Василівна,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови

Національного університету «Львівська політехніка»

myroslava.v.hnatiuk@lpnu.ua

orcid.org/0000-0002-1663-7095

Статтю присвячено лінгвістичній характеристиці навчально-методичної праці А. Крушельницького, О. Поповича, Б. Лепкого «Перша читанка для народних шкіл», що вийшла у Відні 1918 р. **Мета дослідження** – охарактеризувати правописно-граматичні риси «Читанки», виявити ступінь їхньої відповідності тодішнім (поч. ХХ ст.) і теперішнім мовним нормам. Використано такі основні методи мовознавчих досліджень: метод суцільної вибірки, порівняльно-описовий, аналітичний, синтетичний, статистичний. **Результати.** У статті з'ясовано історичний та соціолінгвістичний контексти появи «Читанки». Праця вийшла у складний період української історії: 1915 р. Галичина пережила російську окупацію, тож посилювалися національно-визвольні рухи й українське шкільництво потребувало особливої уваги. «Першу читанку для народних шкіл» укладено відповідно до норм фонетичного правопису – желяхівки, що був чинним у Галичині для народних шкіл і діловодства з кінця ХІХ ст. У статті проаналізовано правописно-фонетичні особливості тексту «Читанки», зокрема, з'ясовано відмінності вживання літер *i/i* для пом'якшення зубних приголосних відповідно до етимології; описано позиції вживання знаку м'якшення та апострофа тощо. Виявлено морфонологічні явища. Також досліджено словозміну іменників і дієслів та визначено ступінь їх відповідності тодішнім і теперішнім морфологічним нормам. Загалом граматичний корпус «Читанки» збігається з нормами «Граматики руської мови» С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера (1914), що була кодифікаційною працею для народних шкіл Галичини в Австро-Угорщині кінця ХІХ – поч. ХХ ст., а також із нормами сучасної літературної мови. Виявлено особливості в іменниковій парадигмі кожної відміни та в категоріях роду й числа іменників. Простежено моделі майбутнього часу дієслова: виявлено препозицію допоміжного елемента *му, меш, мемо* та ін. З'ясовано причини окремого написання постфікса *ся* у зворотних дієсловах. **Висновки.** У статті простежено динаміку формування сучасних норм української літературної мови, визначено шляхи практичного застосування отриманих результатів.

Ключові слова: український правопис, морфологія, синтаксис, українське шкільництво, культурні діячі України.

**“THE FIRST READER FOR PUBLIC SCHOOLS”
BY A. KRUSHELNYTSKYI, O. POPOVYCH, B. LEPKYI (1918):
SPELLING AND GRAMMATICAL CHARACTERISTIC**

Kharchuk Liliia Valeriivna,
*Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor
at the Department of Ukrainian Language
Lviv Polytechnic National University
liliia.v.kharchuk@lpnu.ua
orcid.org/0000-0003-0063-1956*

Hnatyuk Myroslava Vasylivna,
*Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor
at the Department of Ukrainian Language
Lviv Polytechnic National University
myroslava.v.hnatiuk@lpnu.ua
orcid.org/0000-0002-1663-7095*

The article is devoted to the linguistic characteristics of the educational and methodological work of A. Krushelnytskyi, O. Popovych, and B. Lepkyi “The First Reader for Public Schools”, published in Vienna in 1918. The **purpose of the study** is to characterize the orthographic and grammatical features of “The First Reader”, to reveal the degree of their compliance with the current language norms and those of that time (beginning of the 20th century). The following main **methods** of linguistic research were used: continuous sampling method, comparative-descriptive, analytical, synthetic, and statistical. **Results.** The article clarifies the historical, social and linguistic context of the appearance of “The First Reader”. The work took place in a difficult period of Ukrainian history: in 1915, Galicia survived the Russian occupation, as a result, national liberation movements intensified, so Ukrainian school education needed special attention. “The First Reader for Public Schools” was compiled in accordance with the norms of phonetic spelling – zhelekhivka, which was in force in Galicia for public schools and document flow since the end of the 19th century. The article analyzes the orthographic and phonetic features of the text “The First Reader”, in particular, the differences in the use of the letters *i/i* to soften dental consonants according to etymology are clarified; the positions of the softening sign and apostrophe are described. Morphological phenomena were revealed. The inflections of nouns and verbs were also studied and the degree of their compliance with the morphological norms of that time and the present ones was determined. In general, the grammatical corpus of “The First Reader” coincides with the norms of the “Grammar of the Rus’kyi Language” by S. Smal’-Stotskyi and F. Gartner (1914), which was a codification work for the public schools of Galicia in Austria-Hungary at the end of the 19th – beginning of the 20th century, as well as with the norms of modern literary language. Peculiarities in the noun paradigm of each declension and in the gender and number categories of nouns were revealed. Models of the future tense of the verb were traced: the preposition of the auxiliary element *му, меш, мемо*, etc. were revealed. The reasons for the separate writing of the postfix *ся* in reflexive verbs have been clarified. **Conclusions.** Thus, the article traces the dynamics of the formation of modern norms of the Ukrainian literary language. Ways of practical application of the obtained results are also defined.

Key words: Ukrainian spelling, morphology, syntax, Ukrainian schooling, cultural figures of Ukraine.

1. Вступ

«Перша читанка для народних шкіл» Богдана Лепкого, Антона Крушельницького, Омеляна Поповича належить до ще не опрацьованої з мовознавчого погляду української педагогічної спадщини. *Новизна* нашого дослідження полягає в уведенні в науковий обіг цього об’єкта лінгвістичного аналізу. *Актуальність* саме цієї нашої розвідки двовимірна: 1) мовознавча: вивчення розвитку мови на всіх її рівнях, у кожній фіксації, у всіх історичних періодах завжди

на часі; 2) культурологічна: Україна нещодавно відзначала 150-річчя від дня народження одного з укладачів «Читанки» – Богдана Лепкого. Мета статті – охарактеризувати правописно-граматичні риси «Читанки», виявити ступінь їх відповідності тодішнім і теперішнім мовним нормам, простеживши таким чином один з етапів формування єдиного українського правопису. Відповідно до мети цього дослідження маємо розв’язати такі завдання: 1) з’ясувати історичний та соціолінгвістичний контексти появи «Читанки»; 2) виявити правописні, морфологічні та морфологічні особливості тексту «Читанки»; 3) визначити шляхи практичного застосування отриманих результатів. Основними методами дослідження є метод суцільної вибірки, описово-порівняльний, аналітичний, синтетичний, також частково статистичний.

Праці, присвячені мовознавчому аналізу «Першої читанки» авторства Б. Лепкого, А. Крушельницького, О. Поповича, відсутні. Попри це персоналії авторів та інші їхні твори вже виступали об’єктами досліджень науковців. Зокрема, бібліографія лепкіани вийшла у двох збірниках (Богдан, 2012, 1943); про трагічну постать А. Крушельницького написано десятки спогадів та фундаментальні наукові розвідки (Зуляк, 2019). Педагогічній практиці й освітянським ідеям О. Поповича також присвячено низку статей та дисертаційне дослідження (Платаш, 2009). До слова, про суспільну вагу зазначених особистостей, зокрема в ділянці шкільництва, свідчить і той факт, що про них містить відомості головне україноцентричне довідкове видання ХХ ст. – «Енциклопедія українознавства» за редакцією В. Кубійовича (ЕУ, 1959, 1970, 1980).

2. Історичний контекст

«Читанка» вийшла в дуже складний і попри все цікавий історичний період у житті українців Галичини. Упродовж року (весна 1914 – літо 1915) тривала російська окупація краю. «Читанку» було підписано до друку 29 листопада 1915 р., тобто після відходу російських військ, і дозволено до «ужитку в народних школах». Підписав розпорядник Міністерства просвіти. Нагадаємо, що українці Австро-Угорщини офіційно провадили шкільництво та діловодство українською мовою. «Читанка» була виданням Української Культурної Ради (УКР) (ЕУ, 1980: 3367), яка керувала українською освітою в політично нестабільний і несприятливий час. Членом УКР був Богдан Лепкий – письменник, науковець, громадський та культурний діяч, видавець, автор шкільних підручників. Через несприятливі політичні умови підручник вийшов аж 1918 р. у Відні. Це був рік листопадових змагань за українську державу – ЗУНР. Не випадково серед укладачів «Читанки» є Омелян Попович – голова Шкільної комісії ЗУНР, а перед тим – багатолітній інспектор народних шкіл часів Австро-Угорщини, автор багатьох педагогічних статей та підручників. Ще одним автором є Антін Крушельницький – відомий галицький культурний і громадсько-політичний діяч, міністр освіти УНР, голова педагогічної місії УНР у Відні. (Нагадаємо, що Антін Крушельницький є трагічним символом Розстріляного відродження: галицький інтелектуал, повіривши в «українізацію», 1934 р. виїхав до Радянської України, де його з родиною репресували й фізично знищили.) Як бачимо, кожен з авторів мав до 1915 р. – року написання «Читанки» – вагомий освітянський практичний і видавничий досвід, також чітку націєцентричну позицію та відповідне політичне минуле, тож підручник апріорі мав бути вдалим. До речі, ілюстрації (образки) Олени Кульчицької гармонійно увиразнюють тексти й підсилюють навчальний ефект «Читанки». Додамо, що Богдан Лепкий, Антін Крушельницький та Олена Кульчицька тісно пов’язані з Бережанами, що на Тернопільщині. Відповідно, мовно-ілюстраційний колорит «Читанки» східногалицький. До слова, буковинець Омелян Попович до Тернопільщини також має стосунок – доживав віку в Заліщиках, де й похований.

3. Ознаки фонетичного правопису в «Читанці»

Підручник укладено відповідно до принципів желехівки – фонетичного правопису, що його сформував Є. Желехівський і використав у своєму «Малоруско-німецькому словарі» (1886). За згаданою правописною системою С. Смаль-Стоцький та Ф. Гартнер уклали відому «Руську

граматику» (1893), яка була офіційною для українських шкіл та українського діловодства Австро-Угорщини до 1922 (або 1928) р.

Нижче проаналізуємо зафіксовані методом суцільної вибірки прояви нормативного на той час фонетичного правопису, що їх демонструють тексти «Читанки». До речі, жодних теоретичних відомостей підручник не містить, що є методично правильним кроком, адже «Читанка» має підзаголовок «Буквар», тобто призначена для наймолодшої групи школярів.

3.1. Позначення м'якості зубних перед пом'якшеними губними за допомогою *ь*: *світло, святий, сміх, сьпів, на світі, сьпіванки, світлиця, світличка, цвіт, цвіркун, цвях, між цвітками, звірята* (загалом 52 слововживання). Зауважмо, що попри всю незвичність такого написання для сучасного читача знак м'якшення у зазначеній позиції таки спонукував мовця дотримуватися ортоепічної норми й зберігати звуковий образ мови. Артикуляційну та мовно-історичну природу цього «з'явища» детально пояснено в «Граматиці руської мови» С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера, навіть спеціально підкреслено, що «говоримо і пишемо *сьпів, свідок...не спів, свідок*» (ГраMATика, 1914: 18). Зазначимо, що для уточнення та узгодження правописних моментів, зафіксованих у «Читанці», використовуємо не першу «Руську граматику» С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера 1893 р., а ближчу в часі до об'єкта нашого дослідження – видану 1914 р. «Граматику руської мови» тих самих авторів. Сьогодні, незважаючи на теоретичну чинність цієї норми, спостерігаємо ствердіння зубних перед пом'якшеними губними, що, зокрема, є наслідком написання відповідних слів і відхиленням від фонетичного принципу українського правопису.

3.2. Позначення м'якості зубних за допомогою *ї*: а) у корені слова: *ліс, тіло, хлів, молодіж, сїни, діти, сніг, Дністер, стїни, ліщина*; б) у закінченнях: *женці, у тижні, до праці, на хребті, черниці, місяців, синій, ходіть, сидів, всі*; в) у суфіксах: *кушнір, жовнір, гудіти, преспокійнісенько, тоді, гарнійше* (загалом 223 слововживання). Як бачимо, літера *ї* позначала м'якість одного зубного звука (*тіло, до праці*), а також засвідчувала асиміляцію за м'якістю двох зубних (*стїна, женці*). Натомість буква *і* не позначала м'якої вимови, у тому числі й зубних звуків. До прикладу, наявні в «Читанці» лексеми *тіло* і *тік* мали не лише різне написання, а й відмінну вимову: у другому слові маємо тверду вимову, що можна перевірити чергуванням з *о* (*тік – току*), натомість *ї*, що стояло на місці колишнього *ятя*, не могло чергуватися з *о* й позначало палаталізацію. Тож у цьому пункті фонетичний правопис Желехівського базується все-таки на етимологічно-історичному принципі, і це є його вразливим місцем, оскільки користувач, якщо не відчував відтінків вимови, мав би мати глибокі знання з історичної фонології, щоб вибрати між написанням *ї* чи *і*. Чинний сьогодні Правопис із цього боку видається легшим і простішим, однак звуковий малюнок мови змінюється: українці вже не відчують різниці у вимові, до прикладу, слів *дім* (тверда вимова, *і* чергується з *о* – *дому*) та *дід* (м'яка вимова, *і* походить з *ятя*, не чергується з *о* – *діда*). Про вимогу відрізнити тверду та м'яку вимову зубних залежно від походження наступного *і* читаємо навіть у радянських українських довідниках, зокрема у передмові до словника «Українська літературна вимова і наголос». Щоправда, автори констатують, що тверда вимова зубних перед *і*, яке не походить з *ятя*, нівелюється і кожне *і* однаково пом'якшує зубні приголосні (Українська, 1973: 12). Звісно ж, укладачі цього словника-довідника не згадують, що існувала практика правописного розрізнення «твердого та м'якого *і*», оскільки підручники С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера належали до замовчуваних у радянський період.

3.3. Апостроф як знак твердості. Уважають, що саме Євген Желехівський увів цей орфографічний значок до українського правопису. У тексті «Читанки» знаходимо апостроф лише в позиції після префікса: *з'їв, з'явитися* (лише дві лексеми). Натомість після губних чи *р* він відсутній: *подвіря, піря* (род. відм.), *піре, пірячка, набеш, пе, бе* (подаємо всі випадки слововживання). Про таке написання читаємо у С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера: «*я, є, ї, ю* є знака-

ми сполучення й з поєдинчими голосівками ...мають се значіне лише в назвуку слів, по других голосівках і по б, п, в, ф, м» (Грамати́ка, 1814: 161). Далі сказано про те, що лише після префіксів, що закінчуються на приголосний, маємо роздільну вимову з *я, ю, є, ї* (Грамати́ка, 1914: 162). Можемо стверджувати, що нормалізатори тодішнього правопису працювали, так би мовити, на внутрішнього користувача – на людину, що перебуває у середовищі мови, відчуває її. Для іноземця, видається, таке правило уживання апострофа в українській мові було б недостатнім. Українці, школярі початкової школи, без сумніву, мову знали з дитинства, тож їм легко було застосувати зазначене правило на практиці.

До речі, у «Читанці» ми знайшли певну кількість цікавих слів, що засвідчують відмінну від теперішньої вимову за ознакою «твердість – м'якість»: *таца, слота, війско, мрака, Охрим, бураки, паланиця, синий, давне, житний, у місяци, на поли, цвितуть* (загалом 17 слововживань). Також мовець мав зважати на *і* після зубних у закінченнях слів – це була неодмінна ознака твердої вимови: *у кождім, Великодні съвята, стінні*.

Серед цікавих фонетичних явищ, окрім зазначених вище, у підручнику ми виявили такі: відсутність епентетичного приголосного: *огонь, ухо, уши, ушка, улий, з улиці; Евген, Ева, Евстахій, евангеліє, іжак*; початкове *и*: *игла, индики, иньші, иней*; відсутність буквосполучки *хв*: *фіртка, фляшка, філя, філі, в філях*; м'якість у запозиченні: *лямпа*; варіантність: *яблоко – яблуко, дзюб – дзьоб*.

Підсумовуючи, зазначимо, що автори «Першої читанки» послідовно дотримувалися норм чинного тоді правопису, чим сприяли виробленню кодифікованої літературної мови, яка впродовж десятиліть успішно обслуговувала потреби шкільництва та діловодства українців Австро-Угорщини.

4. Морфологічні особливості «Читанки»

Загалом базова грамати́ка галицьких шкільних підручників збігається з нормами сучасної літературної мови, щоправда, наявні й певні відмінності та особливості. Нижче розглянемо ті, що ми зафіксували в «Читанці». Мусимо зазначити, що, з огляду на обмежений обсяг статті, тут проаналізуємо граматичні риси лише іменника та дієслова, інші частиномовні особливості «Читанки» плануємо прокоментувати в наступних публікаціях.

4.1. Граматичні категорії іменника в «Читанці». Відповідно до норм чинної тоді грамати́ки маємо форми місцевого відмінка іменників I відміни м'якої групи: *на полиці, у кузни, але на землі*. Пояснення такого порушення парадигми знаходимо в базовому підручнику – «Грамати́ці руської мови» С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера: «Форми *на землі, в жмени* ... розвинули ся вправді із давних форм ...зовсім правильно, але в письменній мові загально не прийняли ся» (Грамати́ка, 1914: 74), тобто спрацював принцип аналогії із системою відмінювання іменників твердої групи: *долина – на долині*. Іменники III відміни також відповідають нормі у всіх формах: *на печі, серед ночі, із студени, на галузі, часописий, галузий* (Грамати́ка, 1914: 75).

Серед іменників II відміни чоловічого роду натрапляємо на цікавий фонетично-графічний варіант давального відмінка однини: *лисови, татови, батькови, хлопцеві, чоловікови, Васи́леви*. Авторі «Грамати́ки» зазначають, що це правильний варіант, хоча «на Україні», наголошують вони, – *-ові, -еві, -єві* (Грамати́ка, 1914: 71). На тій самій сторінці «Грамати́ки» знаходимо форму *коний*, яка фігурує і в тексті «Читанки» – *без коний*. У «Читанці» маємо форму множини від слова *брат* – *братья*, яка є однією із граматичних паралелей, що їх кодифікує «Грамати́ка»: «Окрім того, зятямити треба форму *братья* побіч *брати*» (Грамати́ка, 1914: 69). Іменники м'якої групи II відміни середнього роду в називному відмінку послідовно мають закінчення *е/є*, до того ж у них відсутнє подовження приголосних (*збіже, біле, погрудє, оболоне, щастє, говорене*), що, безперечно, суттєво розбігається із сучасною нормою, однак зазначене вживання має чітке обґрунтування в нормативній грамати́ці: закінчення *е/є* мають іменники середнього роду віддієслівного походження (*говорене*), збірні (*біле*) й ті, що утворені від при-

йменників з іменниками (*погруде*) (Граматики, 1914: 78). Автори «Граматики» роблять цікаву заувагу щодо вживання зазначеного типу іменників на Наддніпрянській Україні: «У всіх тих іменників подибуємо, особливо на Україні, ... замість *-є(-е)* закінчене *-я(-а)* ... після анальогії ... *ягня, лоша*... Перед сим *-я(-а)* здвоюють ся ... поєдинчі шелестівки...: *життя, безвіддя, збіжжя*» (Граматики, 1914: 78). Попри мовознавчу вагу, наведена цитата (також див. вище) має ще й історично пізнавальне значення: галицькі українці ще на початку ХХ ст. називали свою мову руською, граматики також була «руської мови», Україна, як впливає із цитати, – це не тут, це Наддніпрянщина, однак відчуття єдиності мови й національної належності було аксіоматичним – набагато глибшим, києво-руським, так би мовити.

Іменники II відміни м'якої групи *поле, лице* в місцевому відмінку однини мають форми *на поли, на лици*. Це один із небагатьох випадків, коли автори «Читанки» відступають від чинної на той час норми, хоча з погляду історії мови мають цілковиту рацію: «Форми *на поли, в серци* ... розвинули ся вправді після звукових законів зовсім правильно із давних форм... але в письменній мові витискають їх чим раз більше ... наведені висше форми анальогічні» (Граматики, 1914: 78). Нагадаємо, що на тій самій сторінці «Граматики» вище наведено повну парадигму якраз слова *поле*: у місцевому відмінку маємо закінчення *ї, ю*: *на полі, на полю*. Форма *на поли* відсутня навіть як варіант. Назагал законослухняні укладачі «Читанки» відступили тут від норми правопису, зате зберегли історичну форму відмінка. Із методичного погляду це, вочевидь, помилковий крок, однак із педагогічно-виховного – цілком доречний. Іменник II відміни твердої групи *око* в називному відмінку множини має в «Читанці» форму *очи*, хоч «Граматики» дозволяє й форму *очи* (Граматики, 1914: 77).

Множинні іменники *діти, двері* мають відповідно до норм форми родового відмінка *дітий, дверий*, однак для місцевого відмінка слова *двері* автори вибрали лише форму *при дверех*, попри те, що «Граматики» подає паралель *дверях* (Граматики, 1914: 79). У тексті підручника маємо множинний іменник у формі *вили*, натомість «Граматики» подає лише форму *вила* (Граматики, 1914: 80). У текстах «Читанки» зауважуємо, що слова *суніці, ожини, малини, черниці* на позначення виду рослин не мають форми однини (*росли малини* – не *малина*). Натомість уживаний сьогодні лише в однині іменник *одяг* автори «Читанки» подають у множині: *повно одягів*. Звичне сучасному мовцеві слово *ратуша* має нульове закінчення й відповідно чоловічий рід – *ратуш*. Натомість іменник *миша* має форму *миш* без зміни роду. Відповідно вважаємо, що слово *посуда*, наявне в «Читанці», не є росіянізмом, а граматичним варіантом сучасної лексеми *посуд*.

4.2. Граматичні категорії дієслова в «Читанці». До особливостей дієслівного вживання в «Читанці» відносимо, передусім, препозитивне розташування редукованого допоміжного дієслова *мати* у формі майбутнього часу: *memo пилити, меш молотити*. Також особливістю дієслів аналізованого підручника є висока частотність дієслівних форм із постфіксом *ся*, написаним окремо, що передбачає не лише постпозицію, а й препозицію: *збирають ся, бери ся, вчить ся, розходять ся, годить ся, обійти ся* (загалом 158 уживань). Щоправда, у «Читанці» ми не зауважили жодного препозитивного вживання постфікса *ся* (на взірць єдиного правильного в сучасній літературній мові – *як ся маєш*). Отже, бачимо реалізацію відповідної норми «Граматики» (Граматики, 1914: 84, 95). До речі, у «Граматиці» ми не знайшли коментарів щодо окремого написання постфікса *ся*, якого кваліфіковано як займенник (Граматики, 1914: 84). Вочевидь, частиномовна належність слова *ся* пояснює відсутність коментарів щодо його окремого написання: займенник логічно не може бути написаний разом із дієсловом.

Дієслово *бути* в третій особі однини теперішнього часу «Граматики» подає у двох нормативних формах – *є, єсть* (Граматики, 1914: 103), однак укладачі «Читанки» подають другу форму – можливо, як «урочистішу», педагогічно привабливішу. Цікавою, але сьогодні вже не чинною, є етикетна форма множини ввічливості, що її активно вживають укладачі «Читанки»:

тато молотили, тато щепили щепи, тато годували корови. Очевидно, автори вживали цю форму не лише з виховною метою – відповідно до призначення підручника, а й з огляду на її поширеність.

У досліджуваному джерелі спостерігаємо й певні морфологічні явища: спрощення (*машерують*), чергування звуків або його відсутність у певних очікуваних позиціях (*виджу, не їдждмо, дріждить*). «Технічні» правила правопису дієслова цікаві, передусім, написанням часток разом із дієсловом у постпозиції (*рушайже, шануйтеж, засьпівайже*), а також неврегульованістю вживання частки *не*: *небою ся, але не бійся*. У «Граматиці» відсутні чіткі правила щодо цього пункту.

Отже, граматичний корпус «Читанки» відповідає нормам чинного в Галичині 10-х років ХХ ст. правопису, що їх містила «Грамматика руської мови» С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера.

5. Висновки

1. «Перша читанка для народних шкіл» А. Крушельницького, О. Поповича, Б. Лепкого відображає норми фонетичного правопису Галичини кінця ХІХ – поч. ХХ ст. – желяхівки. 2. Для позначення м'якості зубних приголосних використано знак м'якшення та літеру *ї*; літера *і* вказує на тверду вимову зубних звуків. Апостроф використано лише на позначення твердої вимови префіксів, що закінчуються на приголосний, перед *я, ю, є, і*. 3. Словозміна лексем у «Читанці» загалом збігається із сучасними морфологічними нормами, відмінності стосуються, передусім, фонетичного оформлення закінчень іменників, творення форм майбутнього часу дієслів, правопису зворотних дієслів. 4. У статті простежено динаміку формування єдиного нормативного українського правопису. 5. Результати здійсненої мовознавчої розвідки можуть бути використані в подальших наукових дослідженнях з історії української мови, у навчальному процесі, лексикографічній практиці тощо. 6. Перспективні напрями подальшого мовознавчого дослідження зазначеної праці: проаналізувати акцентологічну систему «Першої читанки», здійснити лексико-семантичний аналіз текстів; описати словотвірні моделі; проаналізувати синтаксис навчального посібника.

Висловлюємо щиру подяку Канадському інституту українських студій Альбертського університету за надану дослідчу дотацію з Вічного фонду імені родини Ремезів, яка уможливила підготовку дослідження.

Література:

1. Богдан Лепкий, 1872–1941: зб. у пошану пам'яті поета / за ред. Є.Ю. Пеленського. Краків; Львів : Укр. видавництво, 1943. 77 с.
2. Богдан Лепкий: відомий і невідомий (1872–1941): бібліогр. покажч. Терноп. обл. універс. наук. б-ка, Обл. музей Богдана Лепкого в м. Бережанах, Держ. архів Терноп. обл., Терноп. обл. краєзн. музей, Бережан. музей книги / уклад. М. Пайонк та ін. ; авт. нарисів: Н. Білик, Н. Дирда ; ред. Г. Жовтко ; кер. проекту та наук. ред. В. Вітенко. Тернопіль : Підручники і посібники, 2012. 240 с. (Родом з України. Вип. 8).
3. Грамматика руської мови / уклад. С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер. 3-є вид., випр. і доп. Відень : Книгарня Тов-ва ім. Шевченка, 1914. 202 с.
4. Енциклопедія Українознавства. Словникова частина. Т. 3: Зернове господарство – Крушельницький Антін / гол. ред. В. Кубійович ; Наукове товариство ім. Шевченка. Париж ; Нью-Йорк, 1959. С. 805–1199.
5. Енциклопедія Українознавства. Словникова частина. Т. 6: Перемишль – Пряшівщина / гол. ред. В. Кубійович ; Наукове товариство ім. Шевченка. Париж ; Нью-Йорк, 1970. С. 2005–2400.
6. Енциклопедія Українознавства. Словникова частина. Т. 9: Тимофєєв Валентин – Хмельницький Богдан / гол. ред. В. Кубійович ; Наукове товариство ім. Шевченка. Париж ; Нью-Йорк, 1980. С. 3205–3600.
7. Зуляк І., Зуляк М. Антін Крушельницький: життя і діяльність (1878–1937 рр.). Тернопіль : ФОП Осадца Ю.В., 2019. 302 с.
8. Малоруско-німецький словар. У 2-х т. / уклад. Є. Желяхівський, С. Недільський. Львів, 1886.
9. Перша читанка для народних шкіл / уложили: А. Крушельницький, О. Попович, Б. Лепкий ; з образками О. Кульчицької. Відень : Видання Укр. культ. ради, 1918. 78 с.

10. Платаш Л.Б. Педагогічні ідеї та освітня діяльність Омеляна Поповича (1856–1930 рр.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Прикарпатський нац. ун-т ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ, 2009. 20 с.
11. Українська літературна вимова і наголос : словник-довідник / уклад. І.Р. Вихованець та ін. ; відп. ред. М.А. Жовтобрюх. Київ : Наук. думка, 1973. 724 с.

References:

1. Bohdan Lepky, 1872–1941: zb. u poshanu pamiaty poeta (1943) – [Bohdan Lepky, 1872–1941: coll. in honor of the poet's memory] / za red. Ye. Yu. Pelenskoho. Krakov; Lviv : Ukr. vydavnytstvo, 77 p. [in Ukrainian]
2. Bohdan Lepky: vidomyi i nevidomyi (1872–1941): bibliohr. pokazhch (2012) – [Bohdan Lepky: known and unknown (1872–1941): bibliographic index]. Ternop. obl. univers. nauk. b-ka, Obl. muzei Bohdana Lepkoho v m. Berezhanakh, Derzh. arkhiv Ternop. obl., Ternop. obl. kraiezn. muzei, Berezhan. muzei knyhy / uklad. M. Paionk ta in. ; avt. narysiv: N. Bilyk, N. Dyrda; red. H. Zhovtko ; ker. proektu ta nauk. red. V. Vitenko. Ternopil : Pidruchnyky i posibnyky, 240 p. (Rodom z Ukrainy. Vol. 8). [in Ukrainian]
3. Hramatyka rus'koi movy (1914) – [Grammar of the Rus'kyi language] / uklad. S. Smal-Stotskyi, F. Gartner. 3-ye vyd., vypr. i dop. Vienna : Knyharnia Tov-va im. Shevchenka. 202 p. [in Ukrainian]
4. Entsyklopediia Ukrainoznavstva (1959) – [Encyclopedia of Ukrainian Studies]. Slovnykova chastyna. T. 3: Zernove hospodarstvo – Krushelnytskyi Antin / hol. red. V. Kubiiovych ; Naukove tovarystvo im. Shevchenka. Paris; New York. P. 805–1199. [in Ukrainian]
5. Entsyklopediia Ukrainoznavstva (1970) – [Encyclopedia of Ukrainian Studies]. Slovnykova chastyna. T. 6: Peremyshl – Priashivshchyna / hol. red. V. Kubiiovych ; Naukove tovarystvo im. Shevchenka. Paris; New York. P. 2005–2400. [in Ukrainian]
6. Entsyklopediia Ukrainoznavstva (1980) – [Encyclopedia of Ukrainian Studies]. Slovnykova chastyna. T. 9: Tymofieiev Valentyn – Khmelnytskyi Bohdan / hol. red. V. Kubiiovych ; Naukove tovarystvo im. Shevchenka. Paris; New York. P. 3205–3600. [in Ukrainian]
7. Zuliak I., Zuliak M. (2019). Antin Krushelnytskyi: zhyttia i diialnist (1878–1937 rr.) – [Antin Krushelnytskyi: life and activity (1878–1937)]. Ternopil : FOP Osadtsa Yu.V. 302 p. [in Ukrainian]
8. Malorus'ko-nimetskyi slovar (1886) – [Malorus'ko -German dictionary] / uklad. Ye. Zhelekhivskyi, S. Nedilskyi. U 2-kh tomakh. Lviv. [in Ukrainian]
9. Persha chytanka dlia narodnykh shkil (1918) – [The first reader for public schools] / Ulozhyly: A. Krushelnytskyi, O. Popovych, B. Lepky ; z obrazkamy O. Kulchytskoi. Vienna : Vydannia Ukr. kult. Rady. 78 p. [in Ukrainian]
10. Platash L.B. (2009). Pedagogichni idei ta osvitnia diialnist Omeliana Popovycha (1856–1930 rr.) – [Pedagogical ideas and educational activities of Omelyan Popovych (1856–1930)] : synopsis diss. cand. of ped. sciences : 13.00.01 / Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. Ivano-Frankivsk. 20 p. [in Ukrainian]
11. Ukrainska literaturna vymova i naholos: slovnyk-dovidnyk (1973) – [Ukrainian literary pronunciation and accent: dictionary-reference] / uklad.: I.R. Vykhoanets ta in. ; vidp. red. M.A. Zhovtobriukh ; AN URSSR, Ordena Trud. Chervon. Prapora In-t movoznavstva im. O.O. Potebni. Kyiv : Nauk. dumka. 724 p. [in Ukrainian]

*Стаття надійшла до редакції 28.08.2023
The article was received 28 August 2023*

2. Романські, германські та інші мови

2. Romance, Germanic and other languages

УДК [32:398.2]:811.112.2'27

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2663-2691/2023-94-8>

ПОЛІТИЧНИЙ АНЕКДОТ У МОВНІЙ КАРТИНІ НІМЕЦЬКОМОВНОГО СВІТУ

Гамор Марта Анатоліївна,
*аспірантка кафедри німецької філології
Волинського національного університету
імені Лесі Українки
mymarta@ukr.net
orcid.org/0000-0003-4347-820X*

Мета. Статтю присвячено вивченню лінгвокультурної специфіки політичного анекдоту у Мовній картині німецькомовного світу. Метою статті є дослідження впливу політичного анекдоту на динаміку формування Мовної картини світу та її взаємодії з елементами Культурної картини світу задля репрезентації результатів політичної діяльності в межах цільової лінгвокультури.

Методи. З метою отримання вірогідних результатів дослідження застосовано традиційні методи лінгвістичних досліджень, зокрема: *компонентний* з метою експлікації культурного компонента значення у політичному анекдоті та *описовий* задля виявлення національно-специфічних елементів у політичному анекдоті. *Етнолінгвістичний метод* застосовано для окреслення ціннісних орієнтирів та стереотипних образів у формуванні комічного світу цільової лінгвокультури. З метою вивчення комунікативних (діалогічних або монологічних) інтенцій мовних особистостей, які безпосередньо створюють дискурсивний продукт, застосовано дискурс-типологічний аналіз та інтент-аналіз.

Результати. У Мовній картині світу збережено фонові знання, індивідуальний та колективний досвід та ментальний образ лінгвокультури. Мовна картина світу розвивається лише у взаємодії з елементами Культурної картини світу. Політичний анекдот як елемент Мовної та Культурної картин світу формує у свідомості представників німецької лінгвокультури уявлення про моделі політичного світу (партії, членство у партіях, джерела фінансування громад, ідеологічні смисли, політичні постаті) та мовні засоби їх вербалізації (найвища ступінь порівняння прикметників, мовна гра слів, синтаксичні конструкції, вживання символів, реалій та фразеологічних одиниць, географічних найменувань).

Висновки. У Мовній картині німецькомовного світу політичний анекдот є дискурсивним утворенням з проявом комічного ефекту та наявним пуантом. Політичний анекдот у німецькомовному просторі накопичує та передає національні, національно-специфічні та міжкультурними риси політичного простору цільової лінгвокультури задля формування національного ідентичного менталітету.

Ключові слова: лінгвокультура, мовна особистість, комічний ефект, універсальні теми, культурний компонент.

POLITICAL ANECDOTE IN THE LINGUISTIC PICTURE OF THE GERMAN-SPEAKING WORLD

Hamor Marta Anatoliivna,
*Postgraduate Student
at the Department of German Philology
Lesya Ukrainka Volyn National University
mymarta@ukr.net
orcid.org/0000-0003-4347-820X*

The aims. The article is devoted to the study of the linguistic and cultural specificity of the political anecdote in the World Language Picture of the German-speaking world. The aim of the article is to study the influence of political anecdote on the dynamics of the Linguistic Worldview formation and its interaction with the elements of the Cultural Worldview in order to represent the results of political activity within the target linguacultural.

Methods. In order to obtain reliable results of the study, traditional methods of linguistic research have been applied, in particular: component analysis to explicate the cultural component of meaning in a political joke and descriptive analysis to identify nationally specific elements in a political joke. The ethnolinguistic method is used to outline the value orientations and stereotypical images in the formation of the comic world of the target linguistic culture. In order to study the communicative (dialogic or monologic) intentions of linguistic personalities, which directly create a discursive product, discourse-typological analysis and content analysis are applied.

Results. The Linguistic Worldview preserves background knowledge, individual and collective experience, and the mental image of a linguistic culture. The Linguistic Worldview develops only in interaction with elements of the Cultural Worldview. A political anecdote as an element of the Linguistic and Cultural Worldviews forms in the minds of representatives of the German linguistic culture the idea of models of the political world (parties, party membership, sources of community funding, ideological meanings, political figures) and linguistic means of their verbalisation (the highest degree of adjectival comparison, linguistic wordplay, syntactic constructions, use of symbols, realities and phraseological units, geographical names).

Conclusions. In the linguistic picture of the German-speaking world, the political anecdote is a discursive formation with a comic effect and an existing point. Political anecdote in the German-speaking space accumulates and transmits national, national-specific and intercultural features of the political space of the target linguoculture in order to form a national identity mentality.

Key words: linguacultural, linguistic personality, comic effect, universal themes, culture-specific topics, cultural component.

1. Вступ

Вивчення лінгвокультурної специфіки політичного анекдоту та його ролі у формуванні Мовної картини світу сучасної німецької мови полягає у потребі аналізу механізмів формування політичного досвіду та його впливу на сміхову культуру цільової лінгвокультури.

Дослідження спрямовано на виявлення та фіксацію ціннісних орієнтирів німецької лінгвокультури, його стереотипних образів та ментальних уявлень, що й підкреслює новизну та актуальність дослідження. Результати дослідження слугуватимуть передумовами для формування засад для транскультурної комунікації. Особлива увага приділена аналізу формування культурного компонента значення у складі політичного анекдоту сучасної німецької мови. Об'єктом цього дослідження є політичні німецькомовні анекдоти. Предметом розвідки є лінгвокультурні механізми формування культурних елементів Мовної картини світу німецької лінгвокультури. Метою статті є дослідження впливу політичного анекдоту на динаміку формування Мовної картини світу та її взаємодії з елементами Культурної картини світу задля репрезентації результатів політичної діяльності в межах цільової лінгвокультури. Для досягнення мети передбачено вирішення таких завдань: здійснити вибірку політичних німецькомовних анекдотів з інтернет-джерел, дослідити вплив політичних анекдотів на формування Мовної та Культурної картин світу у транскультурному просторі.

2. Мовна картина світу у науковій парадигмі знань

У лінгвістичних студіях Мовну картину світу досліджували з позиції лінгвокультурологічних, лінгвоконцептуальних та лінгвокомунікативних вчень. Мовну картину світу тлумачать як «результат обробки інформації про середовище й людину. Як глобальний образ, вона являє собою основу світобачення, світовідчуття й реалізується в різноманітних формах людської поведінки, до яких належить і людська мова» (Живицька, 2010: 20). Вона сприймається як «система взаємопов'язаних мовних одиниць, що відбиває об'єктивний стан речей довкілля і внутрішнього світу людини. Якщо концептуальна картина світу існує у вигляді концептів, що утворюють концептосферу, то мовна картина світу існує у вигляді значень мовних знаків, які утворюють сукупний семантичний простір мови» (Хрещена, 2012). Мовна картина світу суттєво впливає на хід думок носія мови і його світогляд, відіграє вагомую роль у процесі мислення. Вона є одночасно і засобом пізнання дійсності, і результатом когнітивної діяльності носіїв певної мови (Середницька, 2016: 69–70).

Студіюванню політичного анекдоту присвячували праці вітчизняні (Зубач, 2022; Тараненко, 2016) та зарубіжні (Аттардо, 2003; Баузіґер, 1987, Фрейд, 1991) дослідники, які тлумачили політичний анекдот як коротке дотепне, влучне комічне оповідання з наявним пуантом.

3. Методологія дослідження

Із метою отримання вірогідних результатів дослідження застосовано традиційні методи лінгвістичних досліджень, зокрема: компонентний з метою експлікації культурного компонента значення у політичному анекдоті та описовий задля виявлення національно-специфічних елементів у політичному анекдоті. Етнолінгвістичний метод застосовано для окреслення ціннісних орієнтирів та стереотипних образів у формуванні комічного світу цільової лінгвокультури. З метою вивчення комунікативних (діалогічних або монологічних) інтенцій мовних особистостей, які безпосередньо створюють дискурсивний продукт для Мовної та Культурної картин світ, застосовано дискурс-типологічний аналіз та інтент-аналіз.

Матеріалом дослідження слугували політичні анекдоти, відібрані методом суцільної вибірки з інтернет-джерел, які відображають та фіксують лінгвокультурну специфіку сприйняття політичної реальності та політичного досвіду у діахронно-синхронному просторі цільової лінгвокультури.

4. Результати дослідження

Специфіка становлення лінгвокультури полягає у збереженні та інтерпретації фонових знань, які формують індивідуальний та колективний досвід, свідомість та ментальний світ, що відображено у Мовній картині світу цільової лінгвокультури.

4.1. Експлікація комічного ефекту

Мовна картина світу розвивається лише у взаємодії з елементами Культурної картини світу. Результатом взаємодії є створення передумов для формування фонових знань цільової лінгвокультури задля відображення національно-специфічних рис лінгвокультурного простору:

Auf dem Brocken

Honecker steht auf dem Brocken und schaut ins Land. Was sieht er? Elend und Sorge (DDR-Witze, 2021).

Експлікація комічного ефекту може бути викликана лише за умови наявних фонових знань щодо географічних об'єктів в Німеччині: Місто Еленд розташоване в горах Гарц (Hochharz) у природному парку Гарц/Саксонія-Ангальт, неподалік від національного парку Гарц (Elend (Harz), n. d.) та поселення Зорге, яке знаходиться в окрузі Гарц, Саксонія-Ангальт. За словами ономастика Карлхайнца Хенгста, термін «Sorge», який використовується в інших регіонах Центральної Німеччини як топонім, вказує на неспокійні умови, які панували на час заснування місця. З іншого боку, в самому селі поширена думка, що назва Зорге походить від середньовірногонімецького слова *Zarge* (кордон). У середньовіччі та з XVI століття кордони різних домініонів проходили вздовж кордонів Зорге. На захід від села сполучна дорога відгалужується через будиночок лісника Вітфельда до Еленду (Sorge (Harz), n. d.). За умови відсутності фонових знань комічний ефект не зникає, лише посилюється за рахунок актуалізації денотативного значення елементів анекдоту, які, з одного боку, можуть посилювати сприйняття неспроможності політика, або, з іншого – неадекватності політика.

4.2. Уявлення про моделі політичного світу та його відображення мовними та культурними засобами

Політичний анекдот формує у свідомості представників німецької лінгвокультури уявлення про моделі політичного світу та його відображення мовними та культурними засобами:

In der Partei

Wie war das mit Intelligenz, Ehrlichkeit und Mitgliedschaft in der SED? War man intelligent und Mitglied der Partei, dann war man nicht ehrlich. War man ehrlich und Mitglied der Partei, dann war man nicht intelligent. Wer aber ehrlich und intelligent war, der war nicht in der SED (DDR-Witze, 2021).

Специфіка формування комічного ефекту досліджуваного політичного анекдоту простежується, з одного боку, через мовну гру слів з акцентом на приналежність елементів анекдоту до певної частини мови, де прикметник, на нашу думку, частково вказує на зневажливу позицію комуніканта *Intelligenz* → *(nicht) intelligent*, *Ehrlichkeit* → *(nicht) ehrlich*, з іншого боку, посилення комічного ефекту фіксується крізь синтаксичні конструкції *war man ... , dann war man* і також *wer aber ... war; der war nicht...* Примітним, зокрема, є ознака часового простору в композиції анекдоту, де розкривається історичне підґрунтя формування політичного досвіду німецькомовної особистості крізь призму несприйняття та недовіри представникам Соціалістичної єдиної партії Німеччини (нім. *Sozialistische Einheitspartei Deutschlands, SED*), яка була правлячою марксистсько-леніністською політичною партією, створеної у 1946 році в радянській окупаційній зоні Східної Німеччини внаслідок об'єднання комуністичної (КПН) та соціал-демократичної партій Німеччини (*Die standhafte «Insel im roten Meer», n. d.*).

4.3. Передумови формування політичного досвіду

Політична діяльність або політичний досвід народу репрезентовано у політичному анекдоті, де відображається ставлення мовної особистості до політичної реальності у синхронному та діахронному зрізах:

Auf der Autobahn

Ein Trabi auf der Autobahn, davor ein Mercedes. Auf einmal fährt der Mercedes rechts und dann links, überschlägt sich und rollt die Böschung runter. Der Trabifahrer hält an und sieht, wie der Wessi aus dem Mercedes raushängt, wahrscheinlich ohnmächtig. Das Westgeld liegt verstreut um ihn herum. Der Trabifahrer schaut links und rechts, sieht aber niemanden. Er will nach dem Geld greifen und just in diesen Augenblick klopft ihm jemand auf die Schulter. Er schaut sich um, da stand der Förster hinter ihm und sagt: «Mein lieber Freund, wenn du Westgeld brauchst, musste dir selber einen schießen» (DDR-Witze, 2021).

Окреслена ситуативність в анекдоті імпліцитно показує розбіжності між Східною та Західною Німеччиною (трабант – мерседес), про стереотипне уявлення жителів НДР, про багатих західних сусідів. Влучним є й навмисне використання піднесеного або й жартівливого прислівника *just* з метою посилення пуанту та саркастичного забарвлення комічного комплексу з політичним профілюванням.

4.4. Передумови формування політичного образу

У політичному анекдоті розкривається політичний образ мислення та парадигма усвідомлення політичного досвіду, що? зокрема, може імплікувати ідеологічні смисли:

Nenne eine Insel im roten Meer! Ost-Berlin (DDR-Witze, 2021).

Посилення культурного компонента фіксується крізь символічне використання прикметника *rot*, який у німецькій Мовній та Культурній картинах світу є символом крові, революції, комуністичного режиму, радянської влади. Символічне значення кохання нівелюється у цьому виразі через наявну реалію *Ost-Berlin*. У статі *Непохитний «острів у Червоному морі»* йдеться про намагання радянського диктатора Сталіна окупувати частину Західного Берліну (*Die standhafte «Insel im roten Meer», n. d.*), що підтверджує ідеологічне забарвлення політичного анекдоту з метою збереження політичного досвіду.

У Мовній картині світу політичний німецькомовний анекдот може репрезентувати такі ознаки розуміння політичної дійсності, які іронізують сприйняття східнонімецької реальності з її політичним репрезентантом Хонекером (який стає постійний героєм НДР-жартів):

Erich Honecker möchte unbedingt wissen, wer die Witze über ihn erfindet! Da ruft er den Erich Mielke an, dieser schickt seine Ermittler aus und man findet einen uralten Mann im hintersten Erzgebirge, der die Witze tatsächlich erfindet. Angstschlotternd steht nun dieser vor Erich Honecker. Honecker bittet ihn zu Kaffee und Kuchen, zu einem vertrauensvollen Gespräch. «Wie kommen Sie denn dazu, mich als Witzinhalt zu nehmen?» «Ganz einfach, Genosse Honecker, mein Großvater

erfand die Witze über Kaiser Wilhelm, mein Vater die über Adolf Hitler und ich eben über Sie!» «Na guter Mann, das geht doch nicht – man kann doch keine Witze machen über ein Staatsoberhaupt, welches von seinem Volk geliebt, geachtet und geehrt ist?» «Halt, schreit der alte Mann verzweifelt auf, «da gibt es einen Trittbrettfahrer, denn der ist nicht von mir!» (DDR-Witze, 2021).

Елементи Мовної та Культурної картин світу категоризуються завдяки лінгвокультурній специфіці політичного анекдоту крізь позначення географічної місцевості та вживання найвищої ступені порівняння (*im hintersten Erzgebirge*), залучення фразеологічних одиниць (*bittet ihn zu Kaffee und Kuchen*), експлікацію метафоро-метонімічної паралелі (*mich als Witzinhalt zu nehmen*), парадигматичне репрезентацію історичних постатей та ставлення поколінь до них (*Großvater → über Kaiser Wilhelm, Vater → über Adolf Hitler, ich → über Honecker*).

5. Висновки

Мовна картина світу розвивається лише у взаємодії з елементами Культурної картини світу. Політичний анекдот – це не тільки елемент Мовної та Культурної картин світу, а й дискурсивне утворення з наявним пуантом. Саме він формує уявлення про моделі політичного світу. У згаданих вище політичних анекдотах використані мовні засоби їх вербалізації (найвища ступінь порівняння прикметників, мовна гра слів, синтаксичні конструкції, вживання символів, реалій та фразеологічних одиниць, географічних найменувань). У Мовній картині світу політичний німецькомовний анекдот накопичує та передає національні, національно-специфічні та міжкультурні риси політичного простору цільової лінгвокультури задля формування національного ідентичного менталітету.

Література:

1. Вапіров С.Ю. Анекдот як об'єкт філологічного вивчення. *Нова філологія*. № 39. 2010. С. 37–42.
2. Живіцька І.А. Мовна картина світу як відображення реальності. *Філологічні студії*. 2010. № 4. С. 20–25.
3. Зубач О.А. Комунікативно-прагматична специфіка сучасного німецького анекдоту. *Innovative pathway for the development of modern philological sciences in Ukraine and EU countries : Scientific monograph*. Vol. 1. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. P. 575–605. doi: 10.30525/978-9934-26-196-1-22 (дата звернення: 10.04.2023).
4. Середницька А.Я. Відмінності між мовною і концептуальною картинами світу з погляду сучасного мовознавства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2016. № 21. Т. 1. С. 69–71.
5. Тараненко Л.І. Просодичні засоби актуалізації англійських фольклорних текстів малої форми : дис. ... д-ра. ф. наук : 10.02.04. Київ, 2016. 661 с.
6. Хрищена О. Поняття мовної та концептуальної картин світу у науці про мову. URL: <https://naub.ua.edu.ua/2012/ponyattya-movnoji-ta-kontseptualnojikartyn-svitu-u-nautsi-pro-movu/> (дата звернення: 19.02.2023).
7. Attardo S. Introduction: the pragmatics of humor. *Journal of Pragmatics*. 2003. Vol. 35(9). P. 1287–1294. doi: 10.1016/S0378-2166(02)00178-9 (дата звернення: 05.10.2022).
8. Bausinger H. Ironisch – witzige Elemente in der heutigen Alltagskommunikation. *Jahrbuch für int. Germanistik*. 1987. Vol. 19(2). S. 58–74.
9. Freud Z. Jokes and their Relation to the Unconscious. London : Penguin Books, 1991. 239 p.
10. DDR-Witze. Edition XXL. GmbH ; Length. 2021. 174 p.
11. Elend (Harz). URL: [https://de.wikipedia.org/wiki/Elend_\(Harz\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Elend_(Harz)) (дата звернення: 10.04.2023).
12. Sorge (Harz). URL: [https://de.wikipedia.org/wiki/Sorge_\(Harz\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Sorge_(Harz)) (дата звернення: 10.04.2023).
13. Die standhafte „Insel im roten Meer”. URL: <https://www.zeitzeugenbuero.de/fileadmin/zzp/Luftbrücke.pdf> (дата звернення: 10.04.2023).

References:

1. Vapirov S.Yu. (2010). Anekdot yak ob'iekt filolohichnoho vuvchennia – [An anecdote as an object of philological study]. *Nova filolohiia*. № 39. P. 37–42. [in Ukrainian]
2. Zhyvitska I.A. (2010). Movna kartyna svitu yak vidobrazhennia realnosti – [Language picture of the world as a reflection of reality]. *Filolohichni studii*. № 4. P. 20–25. [in Ukrainian]

3. Zubach O.A. (2022). Komunikatyvno-prahmatychna spetsyfika suchasnoho nimetskoho anekdotu – [Communicative-pragmatic specificity of the modern German anecdote]. *Innovative pathway for the development of modern philological sciences in Ukraine and EU countries* : Scientific monograph. Vol. 1. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”. P. 575–605. doi: 10.30525/978-9934-26-196-1-22 [in Ukrainian]
4. Serednytska A.Ya. (2016). Vidminnosti mizh movnoiu i kontseptualnoiu kartynamy svitu z pohliadu suchasnoho movoznavstva – [Differences between linguistic and conceptual pictures of the world from the point of view of modern linguistics.]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya “Filolohiia”*. Vol 21. Is. 1. P. 69–71. [in Ukrainian]
5. Taranenko L.I. (2016). Prosodychni zasoby aktualizatsii anhliiskykh folklornykh tekstiv maloi formy : dys. ... d-ra. f. nauk : 10.02.04 – [Prosodic means of updating English folklore texts of small form]. Kyiv. 661 p. [in Ukrainian]
6. Khryshchena O. (2012). Poniattia movnoi ta kontseptualnoi kartyn svitu u nautsi pro movu – [Concept of linguistic and conceptual world pictures in the science of language]. URL: <https://naub.oa.edu.ua/2012/ponyattya-movnoji-ta-kontseptualnojikartyn-svitu-u-nautsi-pro-movu/> [in Ukrainian] (accessed 19.02.2023)
7. Attardo S. (2003). Introduction: the pragmatics of humor – [Introduction: the pragmatics of humor]. *Journal of Pragmatics*. Vol. 35(9). P. 1287–1294. doi: 10.1016/S0378-2166(02)00178-9 (accessed 05.10.2022) [in English]
8. Bausinger H. (1987). Ironisch – witzige Elemente in der heutigen Alltagskommunikation – [Ironic – funny elements in today’s everyday communication]. *Jahrbuch für int. Germanistik*. Vol. 19(2). P. 58–74. [in German]
9. Freud Z. (1991). Jokes and their Relation to the Unconscious – [Jokes and their Relation to the Unconscious]. London : Penguin Books. 239 p. [in English]
10. DDR-Witze. (2021). – [GDR jokes]. Edition XXL. GmbH ; Length, 174 p. [in German]
11. Elend (Harz). URL: [https://de.wikipedia.org/wiki/Elend_\(Harz\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Elend_(Harz)) [in German] (accessed 10.04.2023)
12. Sorge (Harz). URL: [https://de.wikipedia.org/wiki/Sorge_\(Harz\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Sorge_(Harz)). [in German] (accessed 10.04.2023)
13. Die standhafte „Insel im roten Meer“. URL: <https://www.zeitzeugenbuero.de/fileadmin/zzp/Luftbruecke.pdf> [in German] (accessed 10.04.2023)

Стаття надійшла до редакції 26.08.2023
The article was received 26 August 2023

3. Мова і засоби масової комунікації

3. Language and means of mass communication

ЕКОНОМІЧНА ТЕРМІНОСИСТЕМА В АНГЛОМОВНИХ ІНТЕРНЕТ-ЗМІ, ЩО ВИСВІТЛЮЮТЬ СТАН КАВОВОЇ ІНДУСТРІЇ

Матусяк Галина Іванівна,

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри готельно-ресторанного
та туристичного бізнесу й іноземних мов
Херсонського державного
аграрно-економічного університету
h.bokshan@gmail.com
orcid.org/0000-0002-7430-8257*

Мета статті – згрупувати англomовну економічну термінологію, яка використовується в Інтернет-ЗМІ, що висвітлюють стан кавової індустрії, на основі усталених класифікацій, і виявити специфіку її функціонування на матеріалі американського новинного ресурсу Sprudge. **Методи.** Для реалізації наукових завдань у дослідженні використано загальнонаукові (узагальнення, індукція і дедукція) та емпірико-теоретичні (аналіз і синтез) методи. Процес відбору термінів проводився методом суцільної вибірки. Дескриптивний метод і методика семантико-компонентного аналізу використовувалися для інвентаризації і розподілу досліджуваних термінів у групи та виявлення їхньої специфіки. **Результати.** Контент англomовного новинного сайту Sprudge є відображенням поточного стану розвитку підприємств кавової індустрії, що охоплюють виробництво і реалізацію сировини та готової продукції. Цей американський Інтернет-ресурс має постійні рубрики, які спрямовані на популяризацію кавової культури у світі, тому призначений для широкого кола читачів – від фахівців у цій сфері до пересічних любителів популярного напою. Відповідно, мовний аспект новинного контенту містить як загальноновживану лексику, так і термінологію, передусім економічного спрямування. Дописи сайту Sprudge висвітлюють діяльність учасників кавового бізнесу – від безпосередніх виробників до кінцевих споживачів, тому на мовному рівні це відображається у широкому використанні іменників та іменникових виразів, що позначають суб'єктів економічних процесів; дієслів, які відображають їхні відносини; прикметників і дієприкметників, що переважно характеризують фінансові тенденції. **Висновки.** Ідентифіковані в проаналізованому матеріалі терміни належать до загальноекономічних, проте здебільшого їх значення конкретизується/звужується за рахунок атрибутивних одиниць, що безпосередньо стосуються кавової індустрії, що зумовлює їх перехід до вузькогалузевих термінів. Екстралінгвістичні процеси, спрямовані на реалізацію практик сталого розвитку й екодружних підходів до ведення бізнесу на мовному рівні, відображено у функціонуванні термінологічних словосполучень, утворених шляхом поєднання економічних та екологічних термінів. Загалом специфіку виявленої економічної термінології становлять дифузійні процеси, які спричиняють перехід значної її частини до загальноновживаної лексики, що зумовлено високою частотністю використання у побутовому мовленні.

Ключові слова: загальноновживана лексика, загальнонаукові терміни, вузькогалузеві терміни, лінгвістична дифузія, термінологічна асиміляція.

**ECONOMIC TERMINOLOGICAL SYSTEM
IN ENGLISH LANGUAGE INTERNET NEWS
COVERING THE CURRENT STATE OF COFFEE INDUSTRY**

Matusiak Halyna Ivanivna,

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Tourism,
Hotel and Restaurant Business and Foreign Languages
Kherson State Agricultural and Economic University
h.bokshan@gmail.com
orcid.org/0000-0002-7430-8257*

The purpose of the study is to group English language economic terms used in the Internet news covering the current state of coffee industry on the basis of traditional classifications and find out specificity of their functioning on the sample of the American news website Sprudge. **Methods.** In order to realize the scientific tasks of the research, we used general scientific (generalization, induction and deduction) and empirical-theoretical methods (analysis and synthesis). Selection of the terms was performed with the method of sampling. The descriptive method and the method of semantic-component analysis were used for inventory and distribution of the examined terms into groups and identification of their specificity. **Results.** The content of the English language news website Sprudge is reflection of the current state of the development of coffee industry enterprises, including production and sales of raw materials and finished products. This American Internet-resource has permanent sections aimed at popularization of coffee culture around the world, therefore it is meant for a wide audience – from professionals in this area to ordinary lovers of this popular drink. Accordingly, the language aspect of the news content contains common vocabulary and terminology, mainly, from the field of economics. The articles of the website Sprudge inform about the activity of the participants of coffee business – from primary producers to end consumers, therefore, at a language level, it is reflected in frequent use of nouns and noun phrases denoting subjects of economic processes; verbs denoting their relationships; adjectives and participles mostly characterizing financial tendencies. **Conclusions.** The terms identified in the analyzed material mainly belong to general economic terminology, however, in most cases their meanings are specified/narrowed at the expense of attributes immediately relating to coffee industry that determines their transition to specific terms. Extralinguistic processes aimed at realization of the practices of sustainable development and environmentally friendly approaches to running business manifest themselves at a language level in the functioning of terminological phrases formed by combination of economic and ecological terms. In general, the specificity of economic terms consists in diffusion processes which determine transition of its considerable portion to common vocabulary that results from high frequency of using them in everyday speech.

Key words: common vocabulary, general scientific terms, specific terms, linguistic diffusion, terminological assimilation.

1. Вступ

Загальновідомо, що наукова термінологія не є однорідною і різниться передусім сферами використання, залежно від чого розглядають загальнонаукові терміни (можуть функціонувати у будь-якій галузі науки), міжгалузеві терміни (зустрічаються у споріднених галузях наукового знання) і вузькогалузеві терміни (характерні для однієї конкретної галузі й зумовлені її специфікою). Зрозуміло, що не існує чітких меж між цими схильними до лінгвістичної дифузії групами, і приналежність терміна до однієї з них насамперед залежить від контексту й сполучуваності з іншими мовними одиницями. Терміносистема економічної науки є гетерогенною і містить термінологічні одиниці, що можуть бути співвіднесені з вищезазначеними групами. Специфікою економічної термінології на відміну від інших терміносистем є те, що окремі її елементи є частиною загальноживаної лексики, оскільки економіка становить сферу відносин, у яку втягнуто більшість носіїв мови. Відповідно, частотність використання економічних термінів є значно вищою, ніж тих одиниць, які належать до інших терміносистем.

Погоджуємося з тим, що «економічні процеси, явища та проблеми розглядають не тільки у фахових наукових публікаціях і обговорюють не лише на наукових конференціях, а й у засобах масової інформації, у професійній та приватній сферах. Як наслідок, економічна термінологія проникає у загальнолітературну мову та мову повсякденного спілкування» (Панчишин, Грабовська, 2020: 102). Отже, важливо простежити специфіку її використання не лише безпосередньо в науковому дискурсі, а й у текстах, що становлять публіцистичні наративи, зокрема в Інтернет-ЗМІ.

Терміносистеми, зокрема особливості їх функціонування, генези і розвитку, незмінно належать до кола наукових інтересів, які не втрачають актуальності через зміни, що постійно відбуваються у різних галузях і, відповідно, позначаються на мовному рівні. Така тенденція також зумовлена потребою операціоналізації теоретичних знань у практичну площину й використання для вивчення мови вузькогалузевого спрямування. Окрім філологів, учені різних галузей знань виявляють інтерес до процесів, що торкаються трансформацій словникового складу різних терміносистем, які мають місце під впливом зрушень у тих сферах, які вони визначають. Так, С. Панчишин та І. Грабинська у своєму дослідженні пропонують авторський підхід до структуризації компонентів економічної терміносистеми, фокусуючись на семантичних та методологічних аспектах трактування термінів і понять, зокрема на детерміналізації окремих одиниць під впливом сфери їх використання (Панчишин, Грабинська, 2020). І. Шелепкова у своїй публікації зосереджується на динаміці розвитку економічної терміносистеми під впливом зовнішніх обставин (Шелепкова, 2019). В. Тимкова фокусує увагу на специфіці засвоєння термінології у формуванні мовно-професійної компетентності майбутніх фахівців (Тимкова, 2019). В. Борщовецька значну увагу у своїй розвідці приділяє особливостям функціонування економічної термінології у процесі іншомовного професійного спілкування (Борщовецька, 2007). Ю. Заблоцький з'ясовує екстралінгвістичні особливості економічних термінів англійської мови, адже «однією з базових характеристик терміносистеми є її залежність від розвитку спеціальної галузі, яку вона обслуговує» (Заблоцький, 2016: 257). Х. Павлюк надає загальну характеристику економічної термінології, зосереджуючись на її генезі та розвитку під впливом екстралінгвістичних реалій (Павлюк, 2022). Утім, попри наявність різноаспектних досліджень економічної терміносистеми можна сміливо визнати наявність потреби в глибокому вивченні особливостей її функціонування в Інтернет-новинах, спрямованих на висвітлення стану окремих галузей економіки. Така ситуація зумовлює актуальність теми запропонованої розвідки, матеріалом для якої слугує англomовне видання, що інформує про поточну ситуацію на ринку виробництва й реалізації кави.

Мета статті – згрупувати англomовну економічну термінологію, яка використовується в Інтернет-ЗМІ, що висвітлюють стан кавової індустрії, на основі усталених класифікацій, і виявити специфіку її функціонування на матеріалі американського новинного ресурсу Sprudge.

Для реалізації наукових завдань у дослідженні було використано загальнонаукові (узагальнення, індукція і дедукція) та (аналіз, синтез) *методи*. Процес відбору термінів проводився методом суцільної вибірки. Дескриптивний метод і методика семантико-компонентного аналізу використовувалися для інвентаризації та розподілу досліджуваних синонімічних термінів у групи і виявлення їхньої специфіки.

2. Загальна характеристика об'єкта дослідження

Поділяємо думку колег-науковців про те, що «щодня шпальти газет і журналів, численні електронні видання та телебачення обговорюють економічні питання, унаслідок чого економічна термінологія стала однією з найбільш популярних, поширених і доступних серед масового читача» (Заблоцький, 2016: 258). Контент англomовного новинного сайту Sprudge є відображенням поточного стану розвитку підприємств кавової індустрії, що охоплюють виробництво та реалізацію сировини та готової продукції. Дописи сайту дублюються у соцмережах

Facebook і Twitter. Цей американський Інтернет-ресурс має постійні рубрики, які спрямовані на популяризацію кавової культури у світі, тому призначений для широкого кола читачів – від фахівців у цій сфері до пересічних шанувальників популярного напою. Відповідно, мовний аспект новинного контенту містить як загальнонавжівану лексику, так і термінологію, передусім економічного спрямування. Пропонуємо проаналізувати використовувану в матеріалах сайту Sprudge термінологію з метою виявлення уживаних тематичних груп, а також класифікації термінологічних одиниць за частиномовними критеріями. Проаналізований матеріал охоплює дописи сайту за 2022 р.

3. Термінологія на позначення бізнес-суб'єктів та діяльності

Дописи сайту Sprudge висвітлюють діяльність учасників кавового бізнесу – від безпосередніх виробників до кінцевих споживачів, тому на мовному рівні це відображається у широкому використанні іменників та іменникових виразів, що позначають суб'єктів економічних процесів. Вони включають термінологічні субстантиви зі значенням осіб і підприємств/закладів, наприклад: *buyers, clientele, consumers, corporations, customers, employees, employers, entrepreneurs, exporters, founders, importers, manufacturers, owners of (sth), producers, staff members, suppliers, vendors, workforce, workers, etc.* Значення цих субстантивних термінів можуть конкретизуватися і звужуватися за рахунок атрибутивних одиниць (іменників або прикметників), наприклад: *business partner, café owners, casual consumers, coffee businesses, coffee buyers, coffee companies, coffee purveyors, marketing agency, official distributors, retail company, small businesses, smallholder coffee farms, smallholder farmers, smallholder producers, specialty coffee businesses, specialty coffee importers, specialty-coffee importing companies, wholesale customers, wholesale partners, chief marketing officer, partner producer organizations, a business partnership, etc.* Наведені приклади засвідчують превалювання загальноекономічних термінів на позначення учасників бізнес-відносин, значення яких звужується/уточнюється за рахунок атрибутивних компонентів у словосполученнях, що в окремих випадках призводить до переходу цих одиниць до категорії вузькогалузевих.

Новини сайту Sprudge переважно відображають динаміку індустрії виробництва і реалізації кави, що пояснює розмаїття дієслів і дієслівних виразів на позначення бізнес-діяльності, наприклад: *bargain, buy, collaborate with (businesses), connect (with producers), decline, decrease, develop (a career), employ, establish (relationships), grow business, interact (with customers), invest money (into operations), keep expenses down, make a decision, manufacture, offer, order, partner with, pay off (debt), pay (rent), promote (quality products), purchase, reinvest, ship, save (money), save on costs, satisfy (needs of), solve (customers' problems), support (a supply chain), thrive, work closely (with producers), etc.* В окремих випадках значення загальноекономічних термінів уточнюється за рахунок залежних слів, які співвідносять їх із конкретною галуззю, що призводить до утворення вузькогалузевих термінологічних словосполучень, наприклад: *distribute coffees, found a café, launch a café, manage a café, operate a café, own a coffee shop, run a coffee shop/business, sell coffee, etc.*

4. Асиміляція економічної й екологічної термінології

Останнім часом економічна терміносистема поповнюється за рахунок екологічної термінології, що відображає екстралінгвістичні процеси, спрямовані на реалізацію практик сталого розвитку й екодружніх підходів до ведення бізнесу. Наприклад, у дописах сайту Sprudge, що висвітлюють діяльність підприємств кавової індустрії, звичним є акцент на тих способах організації виробництва й реалізації кавової продукції, які узгоджуються з принципами екологічності, що на мовному рівні виявляється у використанні дієслівних виразів з елементами, що належать до базового екологічного словника: *operate ethically and sustainably, produce zero emissions, limit waste, minimize waste, utilize compostable cups and straws, etc.* Новини сайту знайомлять читачів із подіями, що стосуються шкідливих практик ведення кавового бізнесу

й заходами, спрямованими на боротьбу з ними, тому в дописах можна натрапити на терміни, які стосуються небезпечних екологічних процесів, пов'язаних із виробництвом кави: commodities linked to deforestation, clean up the supply chain of environmental issues, unethical buying practices, coffee's survival, adapt to climate change, etc. У наведених прикладах спостерігаємо утворення словосполучень за рахунок поєднання економічних та екологічних термінів, що відображають екстралінгвістичну взаємодію двох галузей, зумовлену поточними тенденціями.

5. Дифузійні процеси в економічній термінології

Використовувані в дописах сайту Sprudge іменники та іменникові вирази на позначення явищ і процесів економіки демонструють розмаїття термінологічних одиниць, які охоплюють загальноекономічну термінологію, що водночас становить частину загальноновживаної лексики, а також вузькогалузеві терміни, якими послуговуються фахівці відповідної сфери. Варто ще раз наголосити, що межі між цими групами термінів є доволі нечіткими, тому спостерігаються дифузійні процеси, що унеможливають закріплення позицій за окремими термінами у межах тієї чи іншої групи. Зокрема, до прикладів загальноекономічних термінів, що використовуються більшістю носіїв мови у щоденному вжитку, можна віднести такі одиниці: consumption, costs, inflation hit, inflation rate, living income, pay raises, price hikes, sales, wage hikes, producer's output, end product, complex chain, decision-making, (coffee) production, exportation process, (café) management, (coffee) supply chain, partnership, (expendable) income, supply and demand equation, healthy profit margin, financial instability, open market, shipping, freight, cost-cutting measures, demand for (coffee), purchasing volumes, market demands, investments, revenue from sales, production process, sales proceeds, online marketplace, warehouse, retail locations, trading model, customer purchasing experience, e-commerce platform, customer base, transportation and lodging expenses, labor shortages, uptick in inflation, bargaining obligations, bargaining process, pay increases for employees, total sales volume, volume loss, etc.

Необхідно зазначити, що серед прикметників і дієприкметників, які супроводжують термінологічні субстантиви на позначення економічних явищ і процесів, превалюють ті, що вказують на зміну тенденцій (підвищення/зниження), пов'язаних із фінансами: expensive (products), affordable (living costs), approachable (prices), cheap (options), increased incomes/prices, pricy espresso-based lattes, cheap versions of supplies, expensive origins, high prices, etc.

6. Висновки

Таким чином, аналіз об'єкта дослідження дав змогу виявити кілька закономірностей у функціонуванні економічних термінів в Інтернет-новинах, що висвітлюють поточний стан кавової індустрії. Зокрема, у частиномовному аспекті серед виокремлених методом суцільної вибірки одиниць переважають субстантивні словосполучення на позначення суб'єктів бізнес-процесів, а також дієслівні терміни, що відображають їхню діяльність і відносини. Ідентифіковані терміни належать до загальноекономічних, проте здебільшого їх значення конкретизується/звужується за рахунок атрибутивних одиниць, що безпосередньо стосуються кавової індустрії, що зумовлює їх перехід до вузькогалузевих термінів. Екстралінгвістичні процеси, спрямовані на реалізацію практик сталого розвитку й екодружніх підходів до ведення бізнесу на мовному рівні, відображені у функціонуванні термінологічних словосполучень, утворених шляхом поєднання економічних та екологічних термінів. Загалом специфіку виявленої економічної термінології становлять дифузійні процеси, які спричиняють перехід значної її частини до загальноновживаної лексики, що зумовлено високою частотою використання у побутовому мовленні.

Література:

1. Борщовецька В. Особливості англійських економічних термінів у процесі професійного спілкування. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Львів, 1–2 червня 2007 р.). Львів, 2007. Ч. 1. С. 240–241.

2. Заблоцький Ю. Екстралінгвальні особливості економічної терміносистеми англійської мови. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Розділ V «Термінознавство»*. 2016. № 6. С. 256–261.
3. Павлюк Х. Економічна термінологія в англійській мові. *Закарпатські філологічні студії*. 2022. Вип. 25. Т. 2. С. 27–31.
4. Панчишин С., Грабинська І. Про вітчизняну терміносистему фундаментальної економічної науки. *Економічна теорія*. 2020. № 2. С. 99–115.
5. Тимкова В. Роль термінології у формуванні мовно-професійної компетентності фахівців економічного профілю. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2019. № 3. С. 1–10.
6. Шелепкова І. Характеристика української економічної термінології на сучасному етапі розвитку. *Закарпатські філологічні студії*. 2019. Вип. 7. Т. 1. С. 52–56.

References:

1. Borshchovetska V. (2007). Osoblyvosti anhliiskykh ekonomichnykh terminiv u protsesi profesiinoho spilkuvannia – [Specificity of English language economic terms in the process of professional communication]. *Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (Lviv, 1–2 chervnia 2007 r.). Lviv. Pp. 240–241. [in Ukrainian]
2. Zabolotskyi Yu. (2016). Ekstralinhvalni osoblyvosti ekonomichnoi terminosystemy anhliiskoi movy – [Extralingual specificity of economic terminological system of the English language]. *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Rozdil 5 “Terminoznavstvo”*. No. 6. Pp. 256–261. [in Ukrainian]
3. Pavliuk Kh. (2022). Ekonomichna terminolohiia v anhliiskii movi – [Economic terminology in the English language]. *Zakarpatski filolohichni studii*. Vyp. 25. T. 2. Pp. 27–31. [in Ukrainian]
4. Panchyshyn S., Hrabynska I. (2020). Pro vitchyznianu terminosystemu fundamentalnoi ekonomichnoi nauky – [About the national terminological system of the fundamental economic science]. *Ekonomichna teoriia*. No. 2. Pp. 99–115. [in Ukrainian]
5. Tymkova V. (2019). Rol terminolohii u formuvanni movno-profesiinoi kompetentnosti fakhivtsiv ekonomichnoho profilu – [The role of terminology in the formation of communicative professional competence of specialists in the field of economics]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky*. No. 3. Pp. 1–10. [in Ukrainian]
6. Shelepko I. (2019). Kharakterystyka ukrainskoi ekonomichnoi terminolohii na suchasnomu etapi rozvytku – [Characteristic of the Ukrainian economic terminology at the present stage of its development]. *Zakarpatski filolohichni studii*. Vyp. 7. T. 1. Pp. 52–56. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 22.08.2023
The article was received 22 August 2023

Наукове видання

ПІВДЕННИЙ АРХІВ SOUTH ARCHIVE

(філологічні науки)
(Philological Sciences)

Випуск — XCIV
Issue

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 8,84. Замов. № 1023/665. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.